

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
IURIDICA 1982
MONOGRAPHIA XXXVIII

PODSTATA UNKCE A VYZNAM
USLUHY SOCIALISTICKÉHO
STÁTU

Prof. Dr.

Prof. Dr.

PODSTATA, FUNKCE A VÝZNAM ÚSTAVY SOCIALISTICKÉHO STÁTU

Karel Klíma

Univerzita Karlova — Praha

PODSTATA, FUNKCE A VÝZNAM ÚSTAVY SOCIÁLISTICKÉHO STATU

Karel Křiváček

OBSAH

Úvodem	6
I. ÚSTAVA SOCIALISTICKÉHO STÁTU	9
1. Podstata ústavy socialistického státu	9
2. Principy ústavy socialistického státu	15
3. Funkce ústavy socialistického státu	26
4. Rysy ústavy socialistického státu	37
II. ÚSTAVA SOCIALISTICKÉHO STÁTU JAKO FAKTOR SPOLEČENSKÉHO PROGRESU	41
1. Ústava socialistického státu a společenský vývoj	41
2. Vedoucí úloha strany a ústava socialistického státu	45
3. Problematika stability ústavy socialistického státu	49
4. Dynamismus ústavy socialistického státu	53
5. Programové momenty socialistické ústavy	58
III. ÚSTAVA SOCIALISTICKÉHO STÁTU JAKO ZÁKLADNÍ ZÁKON	61
1. Ústava socialistického státu jako právní norma	61
2. K normativnosti obsahu ústavy	64
3. Některé otázky postavení ústavy v právním řádu	73
Závěrem	80
Резюме	82
Zusammenfassung	86

ÚVODEM

S úlohou státu a práva v procesu rozvoje společnosti za socialismu úzce souvisí i postavení a úloha ústavy socialistického státu. Ústava zaujímá za socialismu nezastupitelné místo mezi prostředky státu a společnosti v procesu ochrany a uvědomělého přetváření společenských vztahů. Na toto místo a funkce upozornil již V. I. Lenin před VŘSR a v období prvních kroků mladého sovětského státu. Historická zkušenost vývoje socialistických států leninské myšlenky jediné potvrdila. Otázky teorie a praxe socialistické ústavy jsou trvale jedním z významných center pozornosti široké právní a politické fronty.

Rozvoj zkoumání teoretických problémů ústavy socialistického státu má delší tradici, i když lze hovořit o určité etapovitosti vědecké a publikační aktivity. Doposud se vždy jednalo v zásadě o vědecké pokusy zobecnit a shrnout nové momenty vývoje socialistických ústav, posoudit podstatu těchto momentů (důležitá jsou zde především 60. léta a 2. pol. let 70). Určité vyšší náročnosti na koncepčnost a trvalý rozvoj konstitucionalistiky (resp. její určité součásti) jsme svědky v posledních letech, zejména v souvislosti s rozpracováváním vědeckého potenciálu nové Ústavy SSSR z roku 1977. Stále více se prosazuje vědomí objektivní skutečnosti, že místo ústavy v právním řádu, jakož i souhrn jejích funkcí v socialistické společnosti, jsou natolik zásadní, že si otázky prohlubování úlohy práva ve společenském vývoji vyžadují odpovídající vědecko teoretickou aktivitu v oblasti teorie socialistické ústavy. A je to závažný požadavek vědecko-teoretický a politicko-ideologický.

Současný stav výsledků zkoumání zvolené problematiky nelze považovat za komplexní a z hlediska pozornosti k jednotlivým problémům je velmi nevyvážený. Ke zvolenému tématu přinesla publikační aktivita státoprávní vědy socialistických zemí celou řadu monografií a článků, z nichž určitou lze považovat za fundamentální. V textu práce jsou z tohoto pohledu vyzdvížena zejména pojednání V. S. Osnovina, V. Procházky, B. Spasova, I. P. Iljinského, N. A. Michalevové, N. P. Ivaniščevové, I. E. Farbera, I. Szabo, I. Kovace, S. Rozmaryna, V. V. Kopečikova, S. V. Poleninové, V. A. Rževského, W. Zakrzewského, S. Zawadského, M. A. Šafira, L. P. Šmajlovové a dalších. Z obsahového hlediska je adekvátní pozornost věnována předmětu ústavní úpravy, ústavě jako základnímu zákonu, je posouzeno místo ústavy ve společnosti, není zásadních sporů v otázce principů ústavy socialistického státu, dosti pozornosti bylo věnováno ochraně ústavy socialistického státu. V mnoha pojednáních byla objasněna etapizace ústavního vývoje a v této souvislosti zřetelně analyzován vztah ústavy a společenského vývoje za socialismu. Zejména díky pedagogické literatuře (učebnicím státního, resp. ústavního práva) jsou velmi koncentrovaně posouzeny jednotlivé nejdůležitější instituty ústavy (společenské zřízení, národně-státní zřízení, stát a občan, principy organizace a činnosti státních orgánů, volební soustava a další) jako součást ústavního předmětu. Jsou objasněny základní otázky ústavy jako základního zákona, vnitřní struktury ústavy.

Současný stav zkoumání teorie socialistické ústavy je však charakterizován i tím, že nebyla dosud dána adekvátní a komplexní odpověď na problematiku funkcí ústavy socialistického státu. Přes fundamentální vědecké počiny (Rozmaryn, Szabo, Farber, Osnovin) si vyžaduje dalšího odpovídajícího rozvinutí otázka ústavy jako právní normy (vnitřní rozmanitost ustanovení ústavy, členění norem ústavy, normativní povaha programatických ustanovení ústavy a ústavních preambulí, normativní povaha textu ústavy). Vzhledem k mimořádnému postavení ústavy v právním řádu, ale i v celé společnosti jako nanejvýš aktuální se jeví potřeba analýz otázek realizace ústavy socialistického státu. I když pozornost se soustřeďuje především na právní realizaci ústavy, je nezbytné odpovídajícím způsobem ukázat na místo a uplatnění ústavy v politickém, ideologickém a vědeckém životě socialistické společnosti. Ústava je důležitým prostředkem politiky, ideologie a vědy a její úloha proto musí být realizována i v těchto aspektech v komplexu společenských vztahů. Vědecká bádání jsou dosud dosti dlužna zkoumání vztahu precizně Leninem vyjádřeného v pojmech ekonomika — politika — právo a z tohoto hlediska vyniká nad jiné relace marxisticko-leninská strana jako vedoucí síla socialistické společnosti a ústava socialistického státu (iniciace ústavy, úloha strany při tvorbě ústavy, úloha strany při realizaci ústavy). Věda státního práva doposud v obecné rovině (poněkud konkrétněji zatím I. P. Iljinskij) upozornila na další aktuální i perspektivní centrum v rámci zkoumání problematiky, a sice na vztah ústava socialistického státu jako faktor společenského progresu. V tomto smyslu lze konstatovat, že před vědou státního práva stojí komplex problémů k dalším zkoumáním.

Při přístupu ke zpracování problematiky si autor vytyčil několik dílčích cílů, jež by v konečném resumé mohly vcelku vystihnout cíl globální. A sice ukázat na *místo ústavy za socialismu*, ukázat, že otázky ústavy jsou otázkami třídně-mocenskými, že vztah ústavy a společenského vývoje je jádrem marxisticko-leninské teorie ústavy. Strukturu práce tvoří některé základní problémy teorie socialistické ústavy jako je podstata ústavy, principy, rysy ústavy, stabilita ústavy, ústava jako základní zákon, realizace ústavy, předpoklady úlohy ústavy jako faktoru společenského progresu. V těchto dílčích otázkách šlo o to nejen ukázat na současný stav poznání jednotlivých problémů, ale pokusit se vytyčit možné cesty jejich rozvoje, přesnějšího vymezení (principy a rysy socialistické ústavy, stabilita, ústava jako právní norma), pokusit se odůvodnit možné přístupy k řešení problematiky. Vedle určitého navázání na poznatky státoprávní vědy v mnoha otázkách si dizertace vytyčila posoudit mezi dílčími cíli i otázky doposud formulované vědou státního práva dosti obecně. Autor si v neposlední řadě vytyčil úkol zabývat se oblastmi teorie socialistické ústavy, kde dochází k samozřejmému „automatickému“ užívání četných pojmů, aniž by jejich obsah byl podrobován potřebným analýzám a taktéž rozvoji (rysy, principy, ústava jako politický a právní dokument, normy ústavy apod.).

I. ÚSTAVA SOCIALISTICKÉHO STÁTU

1. Podstata ústavy socialistického státu

Pro učení marxismu-leninismu, je charakteristické, že chápe společenské jevy třídně, třídně posuzuje jejich podstatu i smysl působení. Proto při třídním posouzení skutečnosti ústavy musí nutně vyplynout nejen její sociálně třídní determinace, ale i spjatost s revolučním procesem. Proto otázky ústavnosti nemohly zůstat nepovšimnuty v dílech klasiků marxismu-leninismu, naopak musela být nezbytně analyzována jejich podstata. K. Marx a B. Engels posoudili vznik ústavy jako důsledek třídního boje ve společnosti, kdy ústava je dokumentem, jenž odráží tento třídní boj. K. Marx ve svém díle „Třídní boje ve Francii 1848—1950“ k tomu píše: „Dříve byly ústavy sestavovány a odhlasovány, jakmile společenský převratný proces dosáhl rovnováhy, jakmile nově vytvořené třídní poměry se upevnily a zápasící frakce vládnoucí třídy se uchýlily ke kompromisu, který jim dovoľoval pokračovat ve vzájemném boji a zároveň z něho vyloučit zemdlenou masu lidu.“¹ Obdobně postihuje vznik ústavy i V. I. Lenin, když říká: „... psané a nepsané ústavy jsou pouze záznamem výsledků boje, jež vyplynuly po řadě těžce dosažených vítězství nového nad starým a četných porážek, způsobených novému starým.“²

Ústava je součástí politické nadstavby nad ekonomickou základnou, je touto základnou určena a má jako každá nadstavba třídní charakter. Ústava třídního státu je výsledkem třídního boje, vytváří ji třída, která v tomto boji zvítězila a vzala do svých rukou státní moc. „Podstata ústavy tkví v tom, že základní zákony státu vůbec a zákony týkající se volebního práva do zastupitelských institucí, jejich pravomoci apod., vyjadřují skutečný poměr sil v třídním boji.“³ Z tohoto tvrzení nepochybně vyplývá, že ústava je nejen výsledkem třídního boje, ale i formou třídního boje. Lenin též vysvětlil historickou souvislost ústavy s prvním „moderním“ státem, to je buržoazním státem, když objasňoval skutečnost spjatosti ústavy s „připuštěním“ lidu ke správě státu. Lenin v této souvislosti říká: „Taková vládní forma, kdy se lid účastní zákonodárné činnosti a řízení státu, se nazývá konstituční vládní formou (konstituce = zákon o účasti zástupců lidu na zákonodárné činnosti a správě státu.“⁴)

Marxismus-leninismus skončil s buržoazním chápáním státu a práva jako netřídních jevů, stojících nad společností, objevil a opodstatnil jejich vznik ne z nich samých, ale z rozvoje společenských ekonomických (výrobních) vztahů. Proto marxisticko-leninské učení o ústavě vychází nikoli z analýzy jejich juristických zvláštností, ale z analýzy společenského zřízení, materiálních podmínek života společnosti, odzrcadlených v ústavě. Ekonomicky panující třída každé společnosti si pro ochranu svého vlast-

¹) K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy I., Praha 1956, str. 167.

²) V. I. Lenin, Spisy, sv. 18, Praha 1957, str. 526—7.

³) V. I. Lenin, Spisy, sv. 15, Praha 1958, str. 342.

⁴) V. I. Lenin, Spisy, sv. 4, Praha 1952, str. 264—5.

nictví vytváří speciální organizaci podmanění si třídních odpůrců — třídní diktaturu. Základní roli v mechanismu této diktatury hrají stát a právo (a jeho jádro — ústava).

Zcela mimořádné postavení (politicky, ideologicky, vědecky) v názorech klasiků marxismu-leninismu zaujímá charakteristika podstaty ústavy podaná V. I. Leninem. Co z této definice posuzované v souvislosti s Marxovými a Engelsovými závěry a dalšími závěry Leninovými vyplývá pro učení o problematice ústavy:

Ústava je pojem třídní, spjatý s třídním bojem, obsahově odrážející tento třídní boj.

Ústava je determinována společenským bytím, není výsledkem myšlenkových spekulací. Ústavu nelze chápat izolovaně od společensko ekonomických vztahů a jejich základních rysů. Lenin důsledně odmítá idealistické chápání ústavy, její „nezávislost“.⁵⁾

Z Leninovy definice vyplývá, že ústava vyjadřuje skutečný poměr sil v třídním boji. V tomto smyslu je definicí vystihován fakt odrazu skutečnosti v obsahu ústavního textu. V návaznosti na tento závěr vyjadřuje Lenin kritérium verifikace tohoto odrazu, a sice v pojmu fiktivnost ústavy. „Fiktivní je ústava, když se zákon a skutečnost rozcházejí, není fiktivní, když se shodují.“⁶⁾ I tímto závěrem je Leninem popřeno netřídní chápání podstaty ústavy.

Lenin vystihuje též vztah mezi ústavou a dialektikou společenského vývoje. V závislosti na společenském vývoji se mění i společenské předpoklady obsahu (i úlohy) konkrétní ústavy. Objektivně zákonitá dynamika sociálního progresu determinuje i změny v obsahu ústavy. V kontextu se zákonitým vývojem výrobních sil a výrobních vztahů tak jsou vytvářeny potenciální možnosti pro vývoj ústavy (resp. změny ústavy).

Ústava je dokument, jenž odráží vztah sil v třídním boji, a proto každá změna vztahu je předpokladem změny ústavy. Neexistují tudíž ústavy věčné, jednou provždy dané. Tato teze současně znamená, že se každá ústava po určitém čase dostává do nesouladu s dosaženým společenským vývojem, stává se prvkem, jenž sice chrání a spoluzabezpečuje společenský řád, ale současně i retarduje společenský vývoj (nebo alespoň již nestimuluje). Buržoazie proto nemá zájem na změnách ústav, pokud změna není cestou upevnění buržoazní moci (např. Ústava Francie 1958). Socialistické státy naopak této objektivní zákonitosti uvědoměle využívají (ústava splnila své úkoly, je třeba přijmout ústavu novou).

Co do způsobu zkoumání ústavních otázek je z Leninových závěrů zřejmé, že podstata ústavních jevů nemůže být objevena, pokud se k těmto otázkám přistupuje z formálně právních pozic.

V ústavě nacházejí úzké sepětí ekonomické, politické, ideologické a právní momenty (lze vyjádřit vztahem ekonomika—politika—právo).

Z Leninovy definice (i z dalších závěrů) vyplývá, že se jedná o základní zákon státu.

Lenin považuje za třídní i volební instituty, vedle dalších otázek, čímž současně vyjadřuje část ústavního předmětu.

Jedním z nejdůležitějších aspektů, který vyplývá z Leninovy definice

⁵⁾ K tomu viz A. Burda, *Polskie prawo państwowe*, Warszawa 1978, str. 52.

⁶⁾ V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 15, Praha 1958, str. 342.

podstaty ústavy, je skutečnost, že ústava je jevem třídním — třídně determinovaným a třídně působícím. Jako zcela výstižné lze považovat tvrzení, že ústava je třídní svou povahou (a současně podstatou), „její pomocí třída, která je u moci, politicky a právně utvrzuje svoje vládnoucí postavení“.⁷⁾

Nejinak tomu je i v případě ústavy socialistického státu. Ústavy socialistických států svůj třídní charakter nezakrývají, nestaví se nad třídy a „nechovají“ se netřídně. Naopak, ústavy socialistických států plně odrážejí ve svém textu sociálně třídní situaci. „Sovětská ústava nebyla psána podle nějakého plánu, nebyla vymyšlena u zeleného stolu, nebyla pracujícím vnucována buržoazními právníky. Ne, tato ústava vyrůstala v průběhu vývoje třídního boje, podle toho, jak zrály třídní rozpory.“⁸⁾

Socialistická ústava, stejně jako socialistický stát, mají vedle určitých obdobných znaků s těmito instituty v buržoazní společnosti podstatné odlišnosti. Proto i pokus o definování podstaty ústavy socialistického státu by měl novost ústavy socialistického státu obsáhnout, postihnout její historicky nové poslání (ve srovnání s buržoazními ústavami), postihnout ji jako historicky nový typ ústavy. V čem tedy spočívá podstata ústavy socialistického státu; jak aplikovat Leninovu obecnou definici podstaty ústavy na ústavu socialistického státu.

Řešení vytyčené otázky by mělo překonat následující problémová úskalí:

— Definice by měla vyjádřit podstatu socialistického státu a přitom neopomenout zobecnění té skutečnosti, že třídní struktura socialistické společnosti se vyvíjí, že socialistický stát a společnost má jednotlivé etapy a fáze vývoje a nutně se musí vyvíjet i ústava.

— Postup k definici by měl postihnout dialektickou jednotu podstaty ústavy a předmětu ústavy.

— Důležitým momentem ve vývoji socialistického státu je překonání třídních antagonismů, třídní rozdíly se postupně stírají.

— Socialistickému státu a právu je imanentní konstruktivní charakter a v jednotě svých funkcí by tento požadavek měla splňovat i ústava. Nutno tudíž vidět vztah podstata ústavy a společenský progres.

Dosavadní zkušenost s pokusy o definici podstaty ústavy socialistického státu ukazují složitost tohoto teoretického problému, tendují k charakterizování předmětu ústavní úpravy, resp. postrádají komplexnost zachycení aspektů.⁹⁾

Ústavy socialistických států jsou odrazem sociálně třídní situace, jsou výsledkem třídního boje, ale i prostředkem třídního boje. Odrážejí tudíž vůli, postavení a záměry panující třídy a jejích spojenců, tak jak to vyplývá z charakteru společenské základny, „... ústava stanovená vítěznou třídou po vyhrané bitvě je ve skutečnosti výsledkem politické formy třídního boje, v níž tato vítězná třída utvrzuje v souladu s danými economic-

⁷⁾ O. Průša: Marxisticko-leninské učení — teoretický základ sovětské ústavy, Praha 1959, str. 99.

⁸⁾ V. I. Lenin, Spisy, sv. 28, Praha 1954, str. 305.

⁹⁾ Viz např. B. V. Ščetinin, Voprosy teoriji sovětskogo gosudarstvennogo prava, Moskva 1969, str. 124—129, Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR, Praha 1958; V. F. Kotok, N. P. Farberov, Konstitucija SSSR — razvivajuščijsja osnovnoj zakon obščestva, SGIP 6/1973, str. 3 a d.

kými poměry základy své třídní, politické a ekonomické nadvlády¹⁰⁾. Jestliže třídní boj chápeme jako jednotu politického, ekonomického a ideologického boje, je nezbytné, aby se ústava neomezovala pouze na vztahy sociálně třídní, resp. strukturu politické moci. Ústava socialistického státu utvrzuje proto i základní vztahy ekonomické a ideologické, čili zakotvuje i ekonomický a ideologický základ politické moci.¹¹⁾

Ústavy socialistických států především zakotvují třídní strukturu společnosti resp. třídní podstatu socialistických států, a to ve všech etapách jejich vývoje. Již Ústava RSFSR v zařazené Deklaraci práv pracujícího a vykořisťovaného lidu, zejména články 1 („republika sovětů, dělnických, vojenských a rolnických zástupců“, „ústřední a místní moc patří těmto sovětům“), 3c („vlastnictví sovětské dělnicko-rolnické republiky“), a dále články 9 („nastolení diktatury městského a vesnického proletariátu a chudého rolnictva“), 23 („řídící se zájmy dělnické třídy jako celku“) a dalších, vyjadřuje rozhodující třídní síly. Obdobně i ústavy lidových demokracií tuto skutečnost (byť formálně jinak) vyjadřují — Ústava PLR: preambule („polský pracující lid vedený hrdinnou dělnickou třídou, opírající se o svazek dělníků a rolníků“, „svazek dělnické třídy s pracujícím rolnictvem, v tomto svazku — řídící úloha dělnické třídy jako vedoucí společenské třídy“).

Třídní podstata socialistického státu je vyjádřena i na kvalitativně vyšší etapě — budování rozvinuté socialistické společnosti. Ústava ČSSR k tomu zakotvuje v Prohlášení („čs. stát, ve který se zorganizoval pracující lid v čele s dělnickou třídou, stal se ... socialistickým státem“), v čl. 1 („ČSSR je socialistický stát, založený na pevném svazku dělníků, rolníků a inteligence, v jehož čele je dělnická třída“).

Třídnost všelidového státu jako jediná vyjadřuje Ústava SSSR, a to v Preambuli („Upevnil se svazek dělnické třídy, kolchozního rolnictva a lidové inteligence..., vytvořila se sociálně politická a ideová jednotu sovětské společnosti, jejíž vedoucí silou je dělnická třída. Sovětský svaz, který splnil úkoly diktatury proletariátu, se stal všelidovým“), v člancích 1 („SSSR je socialistický, všelidový stát vyjadřující vůli a zájmy dělníků, rolníků a inteligence“), 19 („sociální základ SSSR tvoří nerozbořný svazek dělníků, rolníků a inteligence“).

Ústavy socialistických států v první etapě vývoje utvrzují vzhledem k aktuální třídní situaci i třídní úkoly socialistické moci v boji s buržoazií a bývalými vykořisťovateli. Ústava RSFSR z roku 1918, jakož i ústavy lidových demokracií tak činí velmi zřetelně; například v čl. 3 („zrušit jakékoliv vykořisťování člověka člověkem“, „nemilosrdně potlačit vykořisťovatele“, „aby byla pracujícím masám zajištěna veškerá úplnost moci a odstraněna jakákoliv možnost obnovit panství vykořisťovatelů, nařizuje se ozbrojení pracujících ... a úplné ozbrojení majetných tříd“).

Ústavy socialistických států utvrzují principy proletářského a socialistického internacionalismu, vyjadřují tudíž i svoji mezinárodní třídní příslušnost, např. čl. 6 odst. 1, 2 Ústavy NDR, v Ústavě ČSSR — Prohlášení čl. 14; § 5 odst. 2 Ústavy MLR; čl. 6, odst. 2 Ústavy PLR; v Ústavě Kubánské republiky zejména Preambule, čl. 12 písm. g); v Ústavě SSSR se jedná o Preambuli a čl. 30 zejména; v Ústavě SFRJ je to zejména základní zásada VII.

Zájmy kterých tříd ústava socialistického státu hájí dokumentuje i zakotvené právo azylu cizím státním občanům pronásledovaným za hájení zájmů pracujících, za účast v národné osvobozovací boji (Ústavy RSR — čl. 38, ČSSR — čl. 33, SSSR — čl. 38 apod.).

Ústavy socialistických států věnují hned v prvních hlavách pozornost *struktuře politické moci* — politické organizaci socialistické společnosti, ústavy tak činí rozdílným způsobem a míře, v odvislosti od etapy ústavního vývoje (bude posouzeno na jiném místě práce). V této souvislosti jsou utvářeny jednotlivé složky politické organizace — zastupitelská soustava jako jádro státního mechanismu, vedoucí úloha marxisticko-leninské strany, postavení dobrovolných společenských organizací, nekomunistické politické strany, pracovní kolektivy a výraz svazku pracujících — socia-

¹⁰⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, Praha 1952, str. 379.

¹¹⁾ Pozoruhodné je v této souvislosti ustanovení čl. 9 Ústavy Kubánské republiky: „Ústava a zákony socialistického státu jsou právním vyjádřením socialistických výrobních vztahů, zájmů a vůle pracujícího lidu.“

listické fronty. O třídnosti těchto institutů není pochybností a ústavy třídnost, byť formulačně různě, utvrzují:

— V případě institutu zastupitelských sborů např. v Ústavě RSFSR 1918 čl. 1, 3, 7, 10 a další; třídní struktura a třídní cíle činnosti jsou zcela evidentní. Lze argumentovat i § 2 odst. 4 Ústavy MLR, čl. 2 odst. 1 Ústavy PLR, čl. 2 Ústavy BLR, velmi komplexně pak Ústava RSR — čl. 2 a 4 („Veškerá moc patří lidu ... moc lidu spočívá na svazku dělníků a rolníků ... Lid, svrchovaný držitel moci, vykonává moc prostřednictvím Velkého národního shromáždění a lidových rad ...“), v Ústavě SFRJ jsou to zejména základní zásady II. a IV. a Ústava Kubánské republiky v čl. 4. V Ústavě ČSSR tak činí články 1, 2; v Ústavě SSSR jako ústavě všelidového státu články 1 a 2. Z ústavních ustanovení též vyplývá, že pojem lid není chápán abstraktně, ale má třídní obsah.

— Ústavy socialistických států přímo utvrzují spjatost marxisticko-leninské strany (předvoj) s dělnickou třídou a ostatními pracujícími (čl. 4 Ústavy ČSSR, část II Prohlášení a další — rozbor na jiném místě této práce — zejména ve vztahu k etapám ústavního vývoje).

— O sociálně-třídní determinaci činnosti společenských organizací svědčí např. čl. 27 Ústavy RSR („Prostřednictvím masových a společenských organizací uskutečňuje Rumunská komunistická strana organizované spojení s dělnickou třídou, rolnictvem, inteligencí a ostatními vrstvami pracujících, mobilizuje je za dovršení výstavby socialismu“), čl. 44 Ústavy NDR přímo utvrzuje, že svobodné odbory jsou „všeobecnou třídní organizací dělnické třídy“.

— Pokud ústavy utvrzují přímo nekomunistické politické strany, činí tak v souvislosti s utvrzením vedoucí úlohy marxisticko-leninské strany, aby byla vyjádřena akční souvislost a jednotu jejich aktivity (čl. 1 odst. 3 Ústavy BLR, čl. 3 odst. 2 Ústavy PLR).

— Třídní charakter socialistické fronty výstižně charakterizuje čl. 6 Ústavy ČSSR („politický výraz svazku pracujících měst a venkova, vedený KSČ“), resp. čl. 25 Ústavy RSR, čl. 11 Ústavy BLR („Vlastenecká fronta je ztělesněním svazku dělnické třídy, pracujícího rolnictva a lidové inteligence“), základní zásada VIII. Ústavy SFRJ.

V tendenci vývoje ústav socialistických států se postupně prosazuje utvrzování cílů společenského a státního vývoje, zásad státní politiky, směrů vývoje třídní struktury, základních ústavních principů, funkcí socialistického státu. Obsahová třídnost těchto je nepochybná, ať je to přímo vyjádřeno či to nepřímo vyplývá. Například Ústava SSSR v čl. 19 utvrzuje úkoly státu při posilování sociální stejnorodosti společnosti, stírání třídních rozdílů; čl. 4 odst. 2 Ústavy BLR stanoví úkol státu napomáhat přerůstání socialistické společnosti v komunistickou; Ústava ČSSR v čl. 17 například stanoví ústavní princip socialistické zákonnosti, jehož odvislost od vůle ústavadárné třídní autority je tak přímo vyjádřena; pokud např. Ústava SSSR; v hl. 5 fixuje obrannou funkci státu, vyjadřuje třídnost této funkce (čl. 31 — „Povinností ozbrojených sil SSSR vůči lidu je spolehlivě bránit socialistickou vlast ...“), a bylo by možné argumentovat dále. Blížší charakteristika těchto otázek bude podána v souvislosti s analýzou předpokladů tvůrčí role ústavy socialistického státu. Jedno je však již nezbytné vyvodit v této souvislosti — ústava různými formami utvrzuje (být velmi obecně) objektivně poznané směry vývoje socialistické společnosti a státu, jakož i způsoby ovlivňování společenské základny, a to v odvislosti od vývojové etapy státu a společnosti (jak bude ještě dále řečeno).

Ústava socialistického státu je vyjádřením vztahu třídních sil i v oblasti *ekonomické*, v utvrzeném ekonomickém základu se odráží již ekonomicky vybojované, resp. ústavou stanovené v ekonomické oblasti, resp. perspektivně předpokládané. V ústavách se odráží skutečnost, že v hospodářské oblasti je buržoazie porážena postupně a malovýrobní sektor překonáván též po určitou dobu.¹²⁾

V ústavách socialistických zemí se odráží ekonomické panství dělnické třídy a jejich spojenců, odráží se stupeň vývoje výrobních vztahů. Ústava však není ani zde pasivním odrazem, ale současně prostředkem rozvoje.

Řešení je zřejmé již z Ústavy RSFSR z roku 1918. Aby byla uskutečněna socializace půdy, bylo zrušeno soukromé vlastnictví k půdě a veškerý pozemkový fond byl

¹²⁾ V této souvislosti je specifické ustanovení článku 15 Ústavy PLR, odrážející realitu polského malovýrobního venkova a stanovící úkoly státu při jeho socialistické přeměně.

prohlášen za všelidový majetek a předán pracujícím bez jakékoli náhrady na základě rovného užívání půdy (čl. 3a), za národní majetek byly prohlášeny veškeré lesy, nerostné bohatství a vody celostátního významu, jakož i veškerý živý a mrtvý inventář, vzorné statky a zemědělské podniky (čl. 3b), byly zrušeny půjčky předchozího režimu (čl. 3d), zavedena všeobecná pracovní povinnost (čl. 3f). Ústava tak konstitucionalizovala základní ekonomická opatření sovětské moci.

Proces socialistické revoluce rozbíjí starou ekonomickou soustavu založenou na soukromém vlastnictví výrobních prostředků. Jádrem socialistické hospodářské soustavy je socialistické společenské vlastnictví výrobních prostředků. V ekonomické oblasti vítězí dělnická třída postupně, proto i v ústavním utvrzení vlastnictví se odráží specifika etap vývoje po kapitalismu. V ústavních textech socialistických států je stanovena zásada řízení národního hospodářství státním národohospodářským plánem, způsoby realizace socialistického vlastnictví a další s tím související otázky.

S vyššími etapami ústavního vývoje spjatými s naprostým vítězstvím socialistického výrobního sektoru se ústavy zaměřují na utvrzení komplexnosti hospodářského a sociálního rozvoje a úkoly perspektivní (hlavy 2. a 3. Ústavy SSSR 1977).

Ústava socialistického státu je i mohutným ideologickým potenciálem, předmětem i prostředkem *ideologické formy třídního boje*. Na tuto skutečnost Lenin upozorňoval, když například rozebíral úspěchy sovětské moci při obraně výsledků revoluce v bojích proti zahraničním intervenčním vojskům v roce 1919: „...Naše ústava i přes vliv vůdců shnilého socialismu stále získává sympatie pracujících mas. Slovo „sověť“ je dnes srozumitelné všem a sovětská ústava je přeložena do všech jazyků a zná ji každý dělník. Ví, že je to ústava pracujících, že je to politické zřízení pracujících, kteří vybízejí k porážce mezinárodního kapitálu, ví, že je to vymoženost, kterou jsme vydobyli na mezinárodních kapitalistech. Toto naše vítězství zanechalo stopy v každé imperialistické zemi ...“¹³⁾

Ústavy socialistických států odrážejí; a vyjadřují i ideologickou formu třídního boje a úkoly v této oblasti různým způsobem — utvrzují zejména:

- třídní obsah občanských svobod (čl. 29 Ústavy RSR: „Svoboda slova, tisku, spolčovací, shromažďovací a svoboda manifestací nesmí být zneužita k účelům, které odporují socialistickému zřízení a zájmům pracujících“),
- odloučení církve od státu a školy od církve (čl. 9 bod 13 Ústavy RSFSR 1917), resp. ústavy další,
- stanovení socialistických zásad školského a vzdělávacího systému (čl. 17 Ústavy NDR, čl. 24 Ústavy ČSSR, čl. 25 Ústavy SSSR, apod.),
- stanovení obsahu kultury v komunistickém duchu (čl. 46 Ústavy BLR, čl. 18 Ústavy NDR),
- utvrzení výchovné úlohy pracovního kolektivu v duchu komunistické morálky (čl. 8 Ústavy SSSR),
- utvrzení povinnosti týkající se obsahu výchovy dětí rodiči (čl. 66 Ústavy SSSR).

Jestliže shrneme základní poznatky z posouzení ústavních textů, z výše řečeného vyplývá, že ústava socialistického státu utvrzuje základní společenské vztahy, především třídní, které *panují ve společnosti v určitém období jejího historického vývoje*. Současně utvrzuje odpovídající *formy státního a společenského života*. Přitom nelze opomenout, že závažným momentem ve vývoji socialistického státu je překonání třídních antagonismů. Ve společnosti překonavší antagonismy, kritérium pro přijetí nové ústavy nevyjádříme již pojmem „změna poměru sil v třídním boji“, ale jsou jím „podstatné změny ve struktuře sociálních sil, které již tvoří spřátelené třídy.“¹⁴⁾

Podstata ústavy socialistického státu tedy spočívá v tom, že vyjadřuje základy socialistického společenského řádu, zejména jeho třídní podstatu (charakterizovanou úkoly v oblasti ekonomické, politické a ideologicko-

¹³⁾ V. I. Lenin, Spisy, sv. 30, Praha 1955, str. 152—153.

¹⁴⁾ V. F. Kotok, N. P. Farberov: Konstitucija SSSR — razvivajuščijsja osnovnoj zakon obščestva, SGIP 6/1973, str. 3.

duchovní), a to vzhledem k období vývoje socialistické společnosti a státu a v tendencích jeho vývoje v komunistické perspektivě. Ústava vyjadřuje ty základní, tj. ústavní vztahy, které vznikají při realizaci objektivních zákonitostí rozvoje socialistické společnosti.

Zkoumat otázky podstaty ústavy socialistického státu není věci samoučelnou. Rozbor problematiky totiž dovoluje najít „klíč“ jak k otázkám okruhu společenských vztahů v ústavě upravovaných v jejich vývoji, poznání funkčnosti a předpokladů zdokonalování funkčnosti tohoto dokumentu, atd. Dovoluje vidět ústavu jako neoddělitelný prvek společenského vývoje (jako předmět, ale i jako prostředek). Je zároveň problematikou, od níž by se mělo odvíjet poznání teorie i praxe ústavy socialistického státu.

2. Principy ústavy socialistického státu

V literatuře velmi zkoumanou, vědecky velice důležitou a vzhledem k inspirujícímu zdroji Ústavy SSSR z roku 1977 velmi aktuální oblastí je problematika *principů ústavy socialistického státu*.¹⁵⁾

K charakteristice pojmu princip ústavy přinesla literatura řadu pokusů o definici, možno říci, co do obsahu zcela významově analogických, co do způsobu vyčerpání pojmu více či méně přesných. Tak B. Spasov chápe principy Ústavy BLR jako „výchozí a vedoucí zásady, v souladu s nimiž jsou budovány v jejím textu obsažené instituty a jednotlivá ustanovení. Jsou to zejména ty vedoucí myšlenky, které podmiňují obsah a formu základního zákona“.¹⁶⁾ Obdobně definuje principy B. V. Ščetinin, podle něhož základní principy ústavy jsou základní vedoucí zásady zřízení společnosti a státu, právně utvrzené v základním zákoně.¹⁷⁾ Určité tautologické úskalí této definice (způsob vyjádření, že „princip je zásada“) řeší ve své definici A. P. Lepjoškin, podle něhož principy jsou charakterizovány jako základní myšlenky a teze určující nejpodstatnější rysy, kvalitativní vlastnosti ústavy jako základního zákona společnosti a státu.¹⁸⁾ Nicméně obsah definice do velké míry stírá pojem rys a ztotožňuje jej s principem. Velmi podobně jako zmínění autoři definuje principy ústavy i O. Průša, který v aplikaci na sovětskou ústavu konstatuje, že principy sovětské ústavy jsou „základní principy sovětského státu, tj. takové zásady jeho výstavby a organizace, jež tvoří jeho pilíře a jimiž se zásadně odlišuje od států buržoazních. V tomto smyslu je možno mluvit i o ústavních zásadách sovětského státu“.¹⁹⁾

Podle mého soudu doposud nejpresnější a nejvýstižnější definici principu socialistické ústavy podala N. A. Michalevová. Podle ní jsou principy ústavy právními

¹⁵⁾ Viz např. S. Rozmaryn: Konstytucja jako ustawa zasadnicza PLR, Warszawa 1967, str. 52; O. Průša: Marxisticko-leninské učení — teoretický základ sovětské ústavy, Praha 1959, str. 106; V. J. Čirkin, B. N. Topornin: Gosudarstvennoje pravo soc. stran, Moskva 1976, str. 22; I. P. Iljinskij: Ob osnovnych čertach i principach socialističeskich konstitucij, SGIP 1/1965, str. 28; B. Spasov: Konstytucija i narodnoje predstavitelstvo v NRB, Moskva 1977, str. 42; I. P. Iljinskij: Konstytuciji mira i socialisma, Moskva 1967, str. 138; A. P. Lepjoškin: Kurs sovětskogo gosudarstvennogo prava, sv. 1, Moskva 1961, A. P. Lepjoškin: Sovětskoje gosudarstvennoje pravo, Moskva 1971, str. 70—71, B. V. Ščetinin: Voprosy teoriji gosudarstvennogo prava, Moskva 1969, str. 138; V. V. Kopejčikov: Konstytucija razvitogo socializma — teoretičeskije osnovy, suščnost, funkciji, Kijev 1979; N. P. Ivaniščevo-va: Osnovnyje čerty konstitucij zarubežnych socialističeskich stran, Saratov 1973.

¹⁶⁾ B. Spasov: Konstytucija..., str. 38.

¹⁷⁾ B. V. Ščetinin: Voprosy teoriji..., str. 138.

¹⁸⁾ Viz A. P. Lepjoškin: Sovětskoje..., str. 70—71.

¹⁹⁾ O. Průša: Marxisticko-leninské učení..., str. 106.

vyjádřením objektivních zákonitostí organizace a fungování sociálně ekonomické, sociálně třídní, státně politické a duchovní struktury socialismu, též postavení občanů ve společnosti.²⁰⁾

Teoretické odůvodnění principu socialistické ústavy by mělo vycházet ze skutečnosti, že ústava jako právní dokument vyjadřuje faktickou ústavu jako zvláštní okruh společenských vztahů — ústavních vztahů.²¹⁾ Všestranná analýza těchto vztahů byla podána právě v pracích V. I. Lenina.²²⁾ Tyto ústavní vztahy jsou objektivně základnou ústav *de iure*. Ústavní vztahy jsou objektivní, na právu nezávislé faktické vztahy mocenského charakteru. Socialistické ústavní vztahy ukazují na nový vztah sociálních sil, jsou charakterizovány jednotou ekonomické a politické moci dělnické třídy a jejích spojenců, vyjadřují suverenitu pracujícího lidu a národů. Socialistická ústava utvrzuje základy socialistického společenského řádu, představované faktickými ústavními vztahy. Socialistický společenský řád existuje a rozvíjí se na základě určitých poznatých, objektivních zákonitostí,²³⁾ které jsou ve společenském vývoji uvědoměle využívány. Tyto zákonitosti jsou tedy typickými, podstatnými, určujícími vazbami mezi základnou a nadstavbou, uvnitř nadstavby a ve zpětném vlivu nadstavby na základnu. Tyto zákonitosti jsou „pilíři“, na nichž je socialistický společenský řád založen a bez nichž není socialistickým. Faktické, společenský řád charakterizující vztahy, se tudíž odrážejí v právním textu ústavy v podobě „řídících zásad, vedoucích idejí“,²⁴⁾ čili *principů ústavy socialistického státu*. Lze tedy říci, že podstata ústavy determinuje obsah ústavy především prostřednictvím principů ústavy. I když je třeba zdůraznit jednotu ústavy *de iure* a *de facto*, je třeba vidět prioritu podstaty ústavy jako jádra *ústavy de facto*.

V principech socialistické ústavy je hluboce vyjádřeno marxisticko-leninské učení o ústavě, odkrývá se její podstata a obsah. Principy ústavy v komplexu odrážejí typ ústavy, vše hlavní, podstatné a nutné v jejím obsahu. Principy ústavy ukazují ústavu jako systémový objekt, prostřednictvím principů se formují názory o ústavě, její třídnosti.

Princip je základní myšlenka, určité pravidlo — zákonitost objektivně podmíněná. V aplikaci na ústavu se jedná o kvalitativně podstatnou zákonitost imanentní obsahu společenského jevu a taktéž tendence rozvoje této zákonitosti. Přičemž je nezbytné, aby tato zákonitost nejen prolínala všemi stránkami jevu (tzn. ústavy), ale byla současně interpretačním pravidlem pro veškeré dílčí stránky jevu (ustanovení ústavy)²⁵⁾ Z hlediska

²⁰⁾ Viz N. A. Michalevová: Ponjatije i sistéma principov socialističeskoj konstituciji, Pravovědenije 6/1977, str. 32.

²¹⁾ Pojem „ústavní vztahy“ byl v literatuře doposud nejdůkladněji zdůvodněn I. E. Farberem a V. A. Rževským v: Voprosy teoriji sovětskogo konstitucionnogo prava, Saratov 1967, str. 5—24; viz též N. A. Michalevová v: Aktualnyje problemy gosudarstvenno-pravovoj nauki v razvitom socializme, Moskva 1977, str. 29; V. A. Tarchov: Konstitucionnyje otnošenija, Pravovědenije 2/1981.

²²⁾ Přehledným sborníkem k těmto otázkám — publikace V. I. Lenin, KPSS o sovětskoj konstituciji, Moskva 1979.

²³⁾ K tomu viz podrobněji M. V. Cvik, G. A. Borisov, Konstitucionnyje principy socialističeskogo stroja, SGI 9/1981, str. 14.

²⁴⁾ Srovnej N. P. Ivaniševová, Konstituciji zarubežnych socialističeskich stran — zakony vyššego istoričeskogo tipa, Leningrad 1979, str. 15 (autoreferát doktorské dizertační práce).

²⁵⁾ Viz M. V. Cvik, G. A. Borisov, citovaný článek, tamtéž.

konkrétní aplikace na ústavu, z hlediska konkrétního užití základních pouček marxismu-leninismu, zejména vztahu ekonomiky, politiky a práva je *principem základní myšlenka, objektivní zákonitost vývoje socialistické společnosti a státu, zakládající se na stěžejních závěrech učení marxismu-leninismu o procesu budování socialistické a komunistické společnosti.*

Současně je ovšem nezbytné, aby princip jako takový nepůsobil regulativně a komplexně interpretačně pouze v rámci ústavy. Ale aby v kontextu s rolí, kterou má ústava v socialistickém státu a společnosti, a zejména jako „kostra“ právního řádu, působil též zásadním, řídícím způsobem vůči jeho jednotlivým odvětvím a celkovému chápání a výkladu, tzn., aby i jím byl společný a zásadní. V tomto smyslu zcela jasně vyplývá interpretační a řídící vlastnost principu socialistické ústavy, jeho aktivní, dynamický charakter.

Princip je tedy politickoprávní, ideologickou kategorií. Současně má zpětný vliv na reálné ústavní vztahy, stimulující jejich progresivní rozvoj. V tom se projevuje aktivní, tvůrčí úloha ústavního zákonodárství, jeho pozitivní vliv na socialistické společenské vztahy. Soustava principů ústavy odráží dialektickou jednotu obecných zákonitostí socialismu a zvláštností jejich projevu v různých sférách společenského života.

V souvislosti s vymezením pojmu princip (a též před konkrétní klasifikací soustavy principů socialistické ústavy) je nezbytné konstatovat, že nelze opomenout vztah dialektiky společenského vývoje a principů socialistické ústavy. Je pro ně typické, že se mohou rozvíjet a zdokonalovat, nabývat určitých zvláštností, ale ve svém základu zůstávají charakteristickými pro celé historické období socialistického státu a společnosti.

Pro konkrétní klasifikaci principů socialistické ústavy u jednotlivých autorů, kteří se touto problematikou zabývali, je charakteristická vzájemná odlišnost v počtu jmenovaných principů ústavy,²⁶⁾ způsobu formulace, odlišnosti v zařazení jednotlivých (otázka stejné obsahově interpretační úrovně) principů.

Tak např. Ščetinin hovoří o těchto základních principech sovětské ústavy: 1. socialistická ústavnost (zákonnost), 2. socialistický demokratismus, 3. socialistická lidová moc, 4. demokratický centralismus, 5. rovnoprávnost a svobodný rozvoj všech socialistických národů a národností, 6. socialistický internacionalismus, 7. socialistický humanismus, 8. všestranný rozvoj socialistických forem hospodářství a socialistického vlastnictví, 9. všeobecná povinnost práce a rozdělování produktů v souladu s množstvím a kvalitou práce, 10. vedoucí úloha dělnické třídy, 11. svazek dělnické třídy s rolnictvem a inteligencí, 12. vedoucí úloha KSSS v socialistickém státě a společnosti.

A. P. Lepjoškin za principy sovětské ústavy považuje: 1. státní suverenitu lidu, 2. princip federalismu a autonomie v sepětí s unitarismem jako formy státního zřízení mnohonárodní země, nejpřímější ztělesňující národní suverenitu, 3. internacionalismus, bratrská solidarita a nerozborná družba národů SSSR, 4. jednotu státní moci a svrchovanost zastupitelských sborů, 5. svrchovanost ústavního zákona nad všemi ostatními normativními akty státních orgánů, 6. demokratický centralismus v organizaci a činnosti SSSR a všech státních orgánů, 7. mírová koexistence sovětského státu se státy jiných sociálních a politických systémů.

Výše uvedené principy jsou principy ústavy sovětského socialistického státu, je proto zákonité, že některé z nich mají konkretizující charakter vzhledem ke zvláštnostem sovětského ústavní právního života (srov. např. princip ad 2). Nelze však současně opomenout, že Lepjoškin nevyjadřuje ve výčtu principů socialistickou ekonomiku.

²⁶⁾ Ščetinin uvádí 12, Lepjoškin 7, Iljinskij 10, Spasov 7 principů, atd.

Ščetinín ve své klasifikaci hovoří (vzhledem ke klasifikaci Lepjoškinově) o vedoucí úloze KSSS v socialistickém státu a společnosti, jakožto o jednom z principů. Je to správné a nepochybné, neboť se jedná o jednu ze základních zákonitostí činnosti socialistického státu a společnosti ve všech etapách jeho vývoje. Tato poznámka platí i vzhledem ke klasifikacím principů Iljinského a Spasovovy v kontextu s nástínem principů ústavy socialistického státu a společnosti, i když lze mít nepochybně za to, že tento princip je zákonitě jimi chápán v rámci principu vedoucího postavení dělnické třídy.

Tak podle I. P. Iljinského²⁷⁾ k principům ústavy socialistického státu a společnosti patří: 1. suverenita lidu vyjadřující politickou moc v rukou pracujících v čele s dělnickou třídou, 2. socialistické vlastnictví výrobních prostředků, určující ekonomický základ socialistického státu, 3. práce jako základní společensko-ekonomický faktor, 4. princip jednoty státní moci a svrchovanosti zastupitelských sborů, 5. bezprostřední účast pracujících na správě státních a společenských věcí, 6. zabezpečení rovnoprávnosti, demokratických svobod a práv občanů, 7. demokratický centralismus v organizaci a činnosti státních orgánů, 8. princip socialistické zákonnosti, 9. socialistický internacionalismus, 10. princip mírové koexistence se státy jiných sociálně politických systémů.

B. Spasov souhrn principů socialistické ústavy ještě více restringuje,²⁸⁾ a za principy považuje: 1. svrchovanost lidu, 2. vedoucí postavení dělnické třídy, 3. jednotu státní moci, 4. princip socialistické zákonnosti, 5. prioritá společenského zájmu před osobními, 6. princip rovnoprávnosti, 7. princip socialistického internacionalismu.

Velmi výstižná logicky, obsahově i formálně se zdá být i klasifikace principů (hovoří se však o obecných rysech ústav) v učebnici Čirkinově a Toporninově.²⁹⁾ Už ze samotného výčtu vyplývá, že se jedná o principy ústavy socialistického státu a nikoliv o rysy ve smyslu dále vykládaném. Podle tohoto souhrnu principů sem patří: 1. utváření socialistického charakteru státní moci, 2. utváření vedoucí úlohy strany, 3. utváření socialistických výrobních vztahů, založených na panství socialistického společenského vlastnictví výrobních prostředků, 4. rozšiřování a prohlubování socialistické demokracie, 5. rozvoj práv a svobod občanů, 6. utváření základních principů socialistické zahraniční politiky.

Místo pojmu princip, ale ve stejném významu, se používá též termínu zásada. Podle skripty „Československé státní právo“ jsou zásadami (tedy principy) čs. ústavy „ústavní kategorie, z nichž ústavodárce vycházel, které se promítají do celého obsahu ústavy a jsou naopak z jejího obsahu vyvoditelné. Tyto zásady, oddělující svět socialismu a kapitalismu, umožňují hlouběji pochopit socialistickou povahu čs. ústavy a vykládat její ustanovení v socialistickém smyslu.“³⁰⁾ Československá ústava je podle autorů založena na těchto sedmi zásadách: 1. svrchovanost pracujícího lidu a socialistické demokracie, 2. demokratický centralismus, 3. zásada ústavnosti a zákonnosti vůbec, 4. socialistický internacionalismus, 5. princip socialistického hospodářství, 6. socialistický humanismus, 7. vedoucí postavení dělnické třídy ve společnosti a státu v čele s KSC.

N. Michalevová za obecné principy ústavy považuje: 1. vedoucí úloha strany, 2. suverenita lidu, 3. socialistická demokracie a humanismus, 4. socialistický internacionalismus, 5. rovnoprávnost, svoboda, všestranný rozvoj osobnosti.

V této souvislosti je velmi cenný, originální pokus N. P. Michalevové provést metodologickou klasifikaci druhů principů ústavy. V tomto smyslu lze souhlasit s názorem, že podstatu ústavních vztahů nelze vyjádřit pouze v jedné kvalitě, tj. stanovením obecných principů (viz výše), a proto je nutné vymezit ad 2. speciální ústavní principy charakteristické pro jednu ze čtyř sfér společenských vztahů: a) sféra státně politické organizace, b) ekonomická sféra, c) sociální sféra, d) sféra duchovního života společnosti a ad 3. komplexní ústavní principy, tvořící základ ústavní úpravy několika sfér společenského života.³¹⁾

²⁷⁾ Viz I. P. Iljinskij: Konstituciji mira i socialisma, Moskva 1967, str. 138.

²⁸⁾ Viz B. Spasov: Konstitucija i narodnoje predstaviteľstvo..., str. 42.

²⁹⁾ Viz Čirkin V. J., Topornin B. N.: Gosudarstvennoje pravo socijalističeskich stran, Moskva 1976, str. 22.

³⁰⁾ S. Zdobinský, P. Peška a kol.: Československé státní právo, Praha 1979, str. 12.

³¹⁾ Viz N. Michalevová: Ponjatije i sistéma principov socijalističeskoj konstituciji, Pravovědenije 6/1977.

K základním principům obdobně řadí I. M. Stěpanov principy vedoucí úlohy strany, demokratického centralismu, socialistického internacionalismu, socialistické zákonnosti a socialistického demokratismu, přičemž upozorňuje, že použité na tu či jinou sféru společensko-politického života nebo odvětví práva se transformují v tzv. odvozené nebo odvětvové principy (např. socialistická zákonost v presumpci nevinny).³²⁾

Zcela evidentně není provedeno odlišení principů a rysů socialistické ústavy u Kozlovové a Ševcovy.³³⁾ K základním principům je jimi řazena: 1. socialistická podstata sovětského základního zákona, 2. hluboký demokratismus a humanismus, 3. třídnost a stranickost, 4. vědecká opodstatněnost, 5. reálnost, 6. tvůrčí charakter.

Ať je použita jakákoliv výčtem odlišná klasifikace, lze konstatovat, že se vypočítávané principy týkají základních zákonitostí socialistického společenského řádu, závěrů marxismu-leninismu o vývoji socialistického státu a společnosti.

Při analýze otázek principů ústavy socialistického státu B. Spasov správně upozorňuje na skutečnost, že od pojmu princip ústavy socialistického státu je nezbytné odlišit „princip stanovený nebo utvrzený ústavou“.³⁴⁾ Jednoznačné odlišení je však do jisté míry složitější v tom smyslu, že mnohdy může být princip totožný v obojím smyslu (například princip socialistické zákonitosti jako objektivní zásada a zákonitost v textech ústav socialistických států utvrzená). Důsledné odlišování těchto různých pojmů je odvislé od odlišování pojmu princip ústavy socialistického státu a principů státního práva jako odvětví (i když někdy může být konkrétní princip totožný).

Lze se domnívat, že nedostatky dosavadních pokusů o vymezení okruhu principů ústavy socialistického státu v literatuře spočívají zejména v tom, že:

— je patrně podceňováno teoretické vymezení principu ústavy socialistického státu, což mnohdy vede i ke stírání rozdílů mezi principy a rysy ústavy,

— způsob formulace principu (objektivní zákonitosti) může být různý a přitom být analogický (např. socialistická lidová moc — Ščetinin, státní suverenita lidu — Lepjoškin, svrchovanost lidu — Spasov, socialistický charakter státní moci — Topornin, Čirkin, atd.),

— principy se vzájemně podmiňují (socialistický demokratismus a socialistická zákonnost), přesto však stojí samy o sobě; v dělení mnohdy však někteří autoři neodlišují princip určující a jeho jevovou formu a poté tudíž formulují principy dva (např. Lepjoškin ad 2. a ad 3.) — federalismus a autonomie jsou formy státního zřízení vycházející a podmíněné internacionalismem, bratrskou solidaritou a nerozbornou družbou národů SSSR),

— za nedostačující je možné považovat rozbor ústavních textů k argumentaci jednotlivých principů.

Z řečených příkladů vyplývá ještě jeden problém. Jde o vysvětlení relace pojmů „princip ústavy“ a „základní princip ústavy“. Ně-

³²⁾ Viz I. M. Stěpanov: Konstitucija razvitogo socijalizma — socijalnaja cennost i osnovnyje funkciony, SGiP 12/1978, str. 6.

³³⁾ Viz Kozlovová E. I., Ševcov R. S.: Sovětskoje gosudarstvennoje pravo, Moskva 1978, str. 41.

³⁴⁾ Srov. B. Spasov: Konstitucija i narodnoje predstavitelstvo..., str. 39.

kterí autoři používají pojmu „základní princip“, aniž by vysvětlovali, zda tím předpokládají ještě existenci „nezákladních“ principů. Jistým náznakem diferenciací mezi principy je již zmíněný nástin N. P. Michalevové. Její klasifikační hlediska však se ubírají jiným směrem. Lze říci že literatura nenalezla zatím východisko k odlišení „základních“ principů od event. jiných.

Na základě výše řečených východisek lze na základě analýzy textů ústav socialistických zemí dokumentovat, že ústavami prostupují a nacházejí v nich vyjádření tyto principy ústavy socialistického státu:

1. Princip socialistické ekonomické soustavy a jejího základu — socialistického vlastnictví výrobních prostředků.
2. Princip vrchovanosti pracujícího lidu vyjádřené jednotou státní moci s rozhodujícím postavením zastupitelských sborů.
3. Princip vedoucí úlohy dělnické třídy.
4. Princip vedoucí úlohy marxisticko-leninské strany ve státě a společnosti.
5. Princip socialistické zákonitosti.
6. Princip socialistického demokratismu.
7. Princip demokratického centralismu.
8. Princip proletářského a socialistického internacionalismu.
9. Princip socialistického humanismu.

V ústavních textech lze vidět i další principy, jež mohou být považovány za principy ústavy (mírová zahraniční politika, princip rozdělování za socialismu, nezávislost soudců, apod.). Avšak nesplňují požadavky na „univerzalitu“ jak v rámci ústavy, tak i vzhledem k právnímu řádu a jeho jednotlivým odvětvím, a vážou se pouze na určitou část společenského života.

Jednotlivé principy ústavy nacházejí v ústavách socialistických zemí rozdílné utváření co do způsobu i co do rozsahu. Je to odvislé od skutečnosti, že okruh společenských vztahů, které lze v ústavě utvrdit, je objektivně omezen, to na jedné straně. Na druhé straně princip ústavy jako objektivní zákonitost, přestože se týká všech sfér života společnosti (např. vedoucí úloha strany, socialistická zákonitost, a další), má své jádro v jedné z oblastí základnové nebo nadstavbové, resp. z oblastí ekonomické (u socialistické ekonomické soustavy a jejího základu — socialistického vlastnictví výrobních prostředků), politickoideologické (vedoucí úloha marxisticko-leninské strany, proletářský internacionalismus, apod.), nebo státoprávní (socialistická zákonitost, socialistický demokratismus). I když hranice mezi řečenými sférami společenského života je velmi relativní a obsahově i funkčně se prolínají, přesto rozsah a způsob ústavní úpravy je rozdílný — nejširší v oblasti státoprávní (ústava je především nástrojem ústavodárné autority při ochraně a realizaci jejich cílů).

Principy ústavy jako objektivní zákonitosti jsou v odvislosti od postupného poznávání všech jejich stránek a možností uvědoměle využívány jako neoddelitelná součást společenského progressu za socialismu. Stupeň vývoje socialismu je přímo odvislý od možností a schopností využívat poznané objektivní zákonitosti. Principy ústavy jsou nejen prostředkem vývoje, ale i předmětem vývoje, prohlubuje a zdokonaluje se jejich obsah, užití, působení, funkčnost. Tato skutečnost se projevuje i v ústavních textech. Tak například způsob zakotvení vedoucí úlohy marxisticko-leninské

strany: v ústavním vývoji SSSR — v první etapě nebyla utvrzena (což samozřejmě neznamená její neuplatnění, vývoj dospěl dále k článku 126 Ústavy SSSR z roku 1936, a ke komplexnímu utvrzení v preambuli a v čl. 6 ústavy všelidového státu z roku 1977. Velmi markantní je v ústavách socialistických zemí odraz vývoje principů socialistické zákonitosti, socialistického demokratismu, socialistického internacionalismu.

Ústavy socialistických zemí a principy ústavy³⁵⁾

1. *Princip socialistické ekonomické soustavy a jejího základu* — *socialistického vlastnictví výrobních prostředků* se vztahuje bezprostředně k povaze ekonomické základny a tudíž k otázkám vzhledem k nadstavbě východiskovým. Tento vztah je přesně vyjádřen v čl. 31 Ústavy BLR,³⁶⁾ podle něhož „... Rozvoj socialistického hospodářství je základem všestranného pokroku společnosti a svobodného rozvoje lidské osobnosti, rozšiřování socialistické demokracie, blahobytu lidu a vzestupu vlasti“. V ústavní rovině tento základní princip nachází sevřené úpravy (zpravidla na místech čelných). To však neznamená, že by se k problematice ekonomické základny expressis verbis nevztahovala i jiná ustanovení ústav.

V Ústavě SSSR je tento princip zakotven v hlavě 2 a 3 přímo se promítá i do oblasti garancí práv a svobod občanů (čl. 34, 35, 39 a další).

V Ústavě MLR se jedná o §§ 6—11, resp. 14; v Ústavě PLR čl. 4, 5 odst. 3, 4, 5 a zejména čl. 11 až 16. Ústava RSR utvrzuje tyto otázky zejména v čl. 5 („Rumunské národní hospodářství je socialistickým hospodářstvím, založeným na socialistickém vlastnictví výrobních prostředků“) a dále v čl. 6 až 10, resp. 13. V Ústavě NDR je tento základní princip utvrzen zejména v čl. 2, velmi koncentrovaně pak v čl. 9, dále pak v čl. 10—16, resp. 46. Ústava BLR věnuje těmto otázkám zejména čl. 13 a dále čl. 14 až 24. V Ústavě SFRJ se jedná zejména o základní zásadu III. a hl. 1.

Z ústavní úpravy vyplývají i další principy socialistické ekonomické soustavy — princip plánovitého řízení národního hospodářství, odstranění vykořisťování člověka člověkem, rozvoj forem společenského vlastnictví v tendenci přerůstání v jednotné všelidové vlastnictví, princip mezinárodní ekonomické spolupráce.

2. *Princip svrchovanosti pracujícího lidu* vyjádřené jednotou státní moci a rozhodujícím postavením zastupitelských sborů je neoddělitelnou podmínkou fungování socialistického státu a jeho politického systému. Nachází utvrzení v čelních člancích ústav a důsledně se přímo prolíná do

³⁵⁾ K vyvození principů bylo při analýzách ústavních textů užito jak ústav lidových demokracií, tak ústav nyní platných včetně ústavy sovětské všelidové. Při argumentaci k zakotvení jednotlivých principů v ústavách bylo použito platných ústav, a z nich argumentace příkladná co do konkrétního způsobu projevu, i když co do druhu pokud možno vyčerpávající. U všech principů ústavy totiž jde o objektivní zákonitosti, které „provázejí“ ústavy ve všech etapách jejich vývoje v období přechodu od kapitalismu ke komunismu. Přestože i principy se vyvíjejí, jejich podstata se nemění.

³⁶⁾ Citace ustanovení v současné době platných ústav socialistických zemí jsou čerpány ze sborníku Ústavy evropských socialistických států, S. Zdobinský, Praha 1978.

celého jejich textu, neboť ústavy rozsahem převážně zaměřují pozornost k postavení, pravomocem, úkolům a vzájemným vztahům státních orgánů.

Ústava BLR koncentrovaně utvrzuje tento princip ve svém čl. 2.: „V BLR veškerá moc pochází z lidu a patří lidu. Lid vykonává tuto moc prostřednictvím svobodně zvolených zastupitelských orgánů — Lidového shromáždění a lidových rad — nebo bezprostředně.“ V článku 5. poté mezi základními principy, na nichž se vytváří a působí politický systém společnosti, jsou jmenovány svrchovanost lidu, jednota moci. Z dalších článků poté zejména čl. 66, 67. V čl. 66 se hovoří: „Lidové shromáždění je nejvyšším zastupitelským orgánem, který vyjadřuje vůli lidu a jeho svrchovanost. Lidové shromáždění je nejvyšším orgánem státní moci.“

Tento princip je úzce spjat s principem socialistického demokratismu. Vzhledem k závažnosti funkcí každého z těchto principů v životě socialistického státu a společnosti je účelné je jmenovat a charakterizovat odděleně.

3. *Princip vedoucí úlohy dělnické třídy* je přímým vyjádřením jedné ze základních zákonitostí budování socialistické a komunistické společnosti. Jako objektivní zákonitost se promítá do všech stránek společenského a státního života a nachází utvrzení i v ústavě socialistického státu.

V Ústavě ČSSR je vedoucí postavení dělnické třídy zakotveno již v 1. článku odstavci 1, kde se stanoví, že ČSSR je socialistický stát, založený na pevném svazku dělníků, rolníků a inteligence, v jehož čele je dělnická třída.

V Ústavě SSSR je vedoucí úloha dělnické třídy utvrzena v preambuli, kde se stanoví, že: „Upevnil se svazek dělnické třídy, kolchozního rolnictva a lidové inteligence a přátelství národů a národností SSSR. Vytvořila se sociálně politická a ideová jednota sovětské společnosti, jejíž vedoucí silou je dělnická třída. Sovětský stát, který splnil úkoly diktatury proletariátu, se stal všelidovým.“ Na tato ustanovení navazují poté zejména články 1. a 19.

V Ústavě SFRJ se hovoří o tom, že společenské zřízení je založeno „na moci dělnické třídy a všech pracujících“ (zákl. zásada II.), a že moc „vykonává dělnická třída a všichni pracující lid měst a venkova“ (zákl. zásada IV.).

Princip vedoucí úlohy dělnické třídy jako princip ústavy je obsahovým interpretačním zdrojem pro další ustanovení ústavního textu. Promítá se nejzřetelněji do ustanovení o socialistických frontách, o vedoucí úloze marxisticko-leninské strany, společenských organizacích, pracovních kolektivech, zastupitelských sborech, apod.

4. *Princip vedoucí úlohy marxisticko-leninské strany ve státě a společnosti je vyjádřením objektivní zákonitosti.* Ústavní ustanovení vycházejí ze základních teoretických materiálů marxisticko-leninské strany. Princip vedoucí úlohy marxisticko-leninské strany zaujímá mezi principy ústavy zvláštní postavení, je totiž nejen (tak jako každý jiný princip ústavy) základním východiskovým zdrojem výkladu ústavních ustanovení a jednou z podmínek vývoje institucí, ale současně i stěžejním prostředkem vývoje institucí.

Ústavy socialistických států utvrzují princip vedoucí úlohy strany v textu zejména tím, že utvrzují: a) postavení marxisticko-leninské strany ve společnosti a státě (čl. 4 Ústavy ČSSR), b) místo strany v politickém systému (čl. 6 Ústavy SSSR), c) složky realizace vedoucí úlohy strany (čl. 5 Ústavy Kubánské republiky), d) smysl existence komunistické strany (čl. 6 Ústavy SSSR), atd. S tím souvisí i ustanovení preambulí některých ústav socialistických zemí.

5. *Princip socialistické zákonnosti* patří k těm principům ústavy, který vedle zásadního utvrzení v ústavě socialistického státu nachází i další rozsáhlou konstituční fixaci. Už samotná realita socialistické ústavy je napl-

něním té stránky principu socialistické zákonnosti, spočívající v tom, že socialistický stát vytváří socialistické právo a že toto právo je též uskutečňováno (výklad principu v širším slova smyslu). Ústavní text však zejména představuje princip socialistické zákonnosti v užším výkladovém smyslu — jako povinnost všech subjektů dodržovat právní předpisy.

V Ústavě BLR je třeba jmenovat zejména čl. 9, který zákonnost přímo jmenuje mezi základní principy, na kterých se vytváří a působí politický systém společnosti. V článku 8. je tento princip konkretizován: „BLR se spravuje přesně podle ústavy a zákonů země. Přísně zachovávat ústavu a zákony je základní povinností všech státních orgánů, úředních osob, společenských organizací a občanů...“, kdy je současně chápán i ve smyslu aktivní činnosti: „... Upevňovat zákonnost a předcházet trestné činnosti a porušování práva je povinností státu, společenských organizací a občanů.“ Článek 58 poté stanoví povinnost občanů přesně a svědomitě zachovávat a plnit ústavu a zákony země. Princip socialistické zákonnosti je dále promítnut zejména do ustanovení článků 85, 93, 94, 95, 114, 124, 125, 133. Z textu Ústavy SSSR je třeba vyzdvihnout zejména články 4, 6, 9, 10, 13, 28, 29, 37, 39, 164.

6. S principem svrchovanosti pracujícího lidu úzce souvisí *princip socialistického demokratismu*. Socialistická demokracie je obecnou politickou formou socialistického státu, je synonymem tvůrčí iniciativy nejširších lidových mas. Je nejen jedním z cílů nové společnosti, ale také důležitým prostředkem dosažení jejích jiných cílů, například vzestupu socialistické ekonomiky a kultury. Ústavy socialistických států tento princip promítají do širokého okruhu ústavních ustanovení:

a) Utvrzují jej v návaznosti na princip svrchovanosti pracujícího lidu — srovnej články 1 a 2 Ústavy SSSR — a demokratického centralismu — článek 3 Ústavy SSSR, resp. čl. 1, 2, 4, 5 Ústavy NDR, resp. čl. 1, 2, 4 Ústavy RSR, resp. zákl. zásada II. odst. 10 Ústavy SFRJ.

b) Utvrzují institut všelidové diskuse a referenda (např. čl. 5 Ústavy SSSR, čl. 21 odst. 2 Ústavy NDR, čl. 89 Ústavy SFRJ).

c) Utvrzují přímo slovy princip socialistického demokratismu a tendenci jeho vývoje (prohlubování). Např. článek 9 Ústavy SSSR, který vymezuje současně obsah principu: „... rozšiřovat účast občanů na řízení státních a společenských záležitostí, zdokonalovat státní aparát, zvyšovat aktivitu společenských organizací, posilovat lidovou kontrolu, upevňovat právní základ státního a společenského života, rozšiřovat zásadu veřejnosti a neustále dbát veřejného mínění“. Charakterizující je i široce pojatý článek 21 Ústavy NDR zakotvující právo občana NDR všestranně spoluvytvářet politický, hospodářský, sociální a kulturní život socialistické společnosti a socialistického státu.

d) Utvrzují úlohu marxisticko-leninské strany v systému socialistické demokracie. V článku 6 Ústavy SSSR se konstatuje, že: „... Komunistická strana... řídí velkou tvůrčí činnost sovětského lidu...“, v článku 25, 26 a 27 Ústavy RSR je tento vztah utvrzen v souvislosti se zakotvením postavení Fronty socialistické jednoty a dobrovolných společenských organizací. V Ústavě SFRJ se stanoví, že: „Svaz komunistů Jugoslávie svou cílevědomou ideovou a politickou činností v podmínkách socialistické demokracie a společenské samosprávy je základní hybnou silou a nositelem politické aktivity...“ (zákl. zásada VIII).

e) Utvrzují úlohu dobrovolných společenských organizací. Podle článku 7 Ústavy SSSR se společenské organizace „v souladu se svými úkoly, vyjádřenými ve stanovách, účastní řízení státních a společenských záležitostí a řešení politických, hospodářských, sociálních záležitostí a řešení politických, hospodářských, sociálních a kulturních otázek“. Podle článku 5 Ústavy ČSSR „k rozvíjení společné činnosti, k všestranné a aktivní účasti na životě společnosti a státu a k uskutečňování svých práv sdružují se pracující v dobrovolné společenské organizace...“. Postavení společenských organizací v procesu socialistické demokracie utvrzuje dále např. Ústava RSR v článku 27: „... Masové společenské organizace zajišťují širokou účast lidových mas na politickém, hospodářském, sociálním a kulturním životě v RSR i na výkonu společenské kontroly, což je projevem demokratismu socialistického zřízení.“ O úloze společenských organizací rozsáhle hovoří též Ústava SFRJ v zákl. zásadě VIII.

f) V rámci principu socialistického demokratismu má nezastupitelnou úlohu socialistická fronta. Ústavy socialistických států utvrzují její postavení v politickém systému společnosti; její místo v procesu socialistické demokracie vymezuje výstižně např. článek 25 Ústavy RSR, který ji považuje za „jednotný organizační rámec, v němž pod vedením Rumunské komunistické strany se spojují politické a společenské síly našeho socialistického národa, všechny společenské a masové organizace za tím účelem, aby se lid účastnil provádění vnitřní a zahraniční politiky strany a státu a řízení státu“. Obdobně konstatuje článek 3 odst. 2 Ústavy NDR: „V Národní frontě NDR sdružují politické strany a masové organizace všechny síly lidu ke společné činnosti pro rozvoj socialistické společnosti.“

g) Neoddělitelným prvkem socialistického demokratismu jsou volby v socialistické společnosti. Ústava upravuje zásady volebního práva, podrobnější právní úprava je svěřena volebním zákonům. Tak Ústava SSSR v návaznosti na článek 3 upravuje volební soustavu koncentrovaně v hlavě 13. Ústava MLR tak obdobně činí v hlavě 8, Ústava PLR v návaznosti na článek 2 upravuje koncentrovaně zásady volebního práva v hlavě 9. Ústava NDR tak činí v článcích 22, 54, 81.

h) Významné místo v procesu socialistické demokracie mají pracovní kolektivy. Jejich postavení a funkce v politickém systému zatím v podstatě utvrzuje pouze Ústava SSSR v článku 8, kde jim mj. svěřuje úkol podílet se na projednávání a rozhodování státních a společenských záležitostí, v článku 152 je upravena role pracovních kolektivů při volbách lidových předsedů, v článku 100 jsou pracovní kolektivy jmenovány mezi navrhovateli kandidátů na poslance. V této souvislosti nelze opomenout ani článek 41 Ústavy NDR, který utvrzuje možnost pracujících podniku bezprostředně a prostřednictvím volených orgánů se podílet na řízení, přičemž podrobnosti upravují zákony a statuty.

ch) Princip socialistického demokratismu se výrazně promítá do oblasti základních práv a povinností občanů. Vedle již zmíněného volebního práva jsou to např. právo účastnit se řízení státních a společenských záležitostí, projednávání a schvalování zákonů a rozhodnutí celostátního a místního významu (čl. 48 Ústavy SSSR), právo podávat státním orgánům a společenským organizacím návrhy na zlepšení jejich činnosti a kritizovat nedostatky v práci; svoboda slova, tisku, shromažďování, mítinků, průvodů a demonstrací (50), právo sdružovat se ve společenské organizace, které pomáhají rozvíjet politickou aktivitu a iniciativu a uspokojovat jejich mnohostranné zájmy (51), (49) povinnost funkcionářů ve stanovených lhůtách projednávat návrhy a žádosti občanů, odpovídat na ně a přijímat nezbytná opatření; právo stěžovat si na postup funkcionářů, státních a společenských orgánů (čl. 58).

i) Socialistický demokratismus nachází projev ve způsobu utváření a demokratické kontrole činnosti soudů.

7. Princip demokratického centralismu jako princip řízení socialistické společnosti, princip organizace a činnosti komunistické strany, socialistického státu, společenských organizací, jako základ stranického, státního a hospodářského řízení nachází utváření i v ústavních ustanoveních. V demokratickém centralismu se spojuje demokratismus, tj. vláda pracujících, jejich samostatnost; iniciativa, volitelnost vedoucích orgánů a jejich odpovědnost masám, s centralismem, tj. řízením z jednoho centra, podřízením menšiny většině.

Tak podle článku 18 odst. 1 Ústavy ČSSR se ústřední řízení společnosti i státu „podle zásady demokratického centralismu účelně spojuje se širokou pravomocí a odpovědností nižších orgánů za aktivní účasti pracujících a s uplatněním jejich tvůrčí iniciativy“.

Obdobně stanoví článek 47 odst. 2 Ústavy NDR: „Svrchovanost pracujícího lidu, uskutečňovaná na základě demokratického centralismu je základním principem výstavby státu.“

Koncentrovaně pak obsah principu demokratického centralismu vymezuje článek 3 Ústavy SSSR: „Organizace a činnost sovětského státu jsou budovány v souladu se zásadou demokratického centralismu: volitelností všech orgánů státní moci zdola nahoru, jejich odpovědností vůči lidu a závazností rozhodnutí vyšších orgánů pro orgány nižší. Demokratický centralismus spojuje jednotné řízení s iniciativou a tvůrčí aktivitou v místech, s odpovědností každého státního orgánu a funkcionáře za svěřenou záležitost.“

8. V textech ústav socialistických zemí nachází rozsáhlého utvrzení i *princip proletářského a socialistického internacionalismu* jako vyjádření jednoty třídních zájmů proletariátu a společný cíl jeho boje, který nezávisí na státní a národní příslušnosti jeho konkrétních představitelů.

Ústava NDR zakotvuje tento princip koncentrovaně v článku 6, v duchu tohoto ustanovení dále patří k obsahu principu i články 7 odst. 2, 9 odst. 1, a článek 40, vztahující se na občany lužicko-srbské národnosti.

Ještě zřetelnější je fixace tohoto principu v ústavě mnohonárodního státu. V Ústavě SSSR se projevuje:

a) v charakteristice všelidového státu, vyjadřujícího vůli pracujících všech národů a národností země (čl. 1),

b) v zakotvení principu státní politiky — všestranného rozvoje a sblížování všech národů a národností SSSR (čl. 19),

c) v zakotvení principu leninské mírové politiky — zejména aspektu podpory boje národů za národní osvobození a společenský pokrok (čl. 28),

d) v přímém utvrzení socialistického internacionalismu (čl. 30),

e) v utvrzení rovnoprávnosti občanů SSSR různých ras a národností, politické garance této rovnoprávnosti a právních záruk její nenarušitelnosti (čl. 36),

f) v zakotvení práva azylu (čl. 38) cizincům, pronásledovaným za obranu zájmů pracujících a míru, za účast v revolučním a národně osvobozeneckém hnutí a za pokrokovou společensko-politickou činnost,

g) v zakotvení možnosti školní výuky v mateřském jazyce (čl. 45), resp. soudního řízení v mateřském jazyce (čl. 159),

h) v zakotvení povinností občanů SSSR ctít národní důstojnost ostatních občanů a upevňovat přátelství národů a národností sovětského mnohonárodního státu (čl. 64),

ch) v zakotvení internacionální povinnosti občana SSSR přispívat k rozvoji přátelství a spolupráce s národy ostatních zemí (čl. 69),

i) v celé části III, kde je utvrzeno národně státní zřízení SSSR.

Obdobně by bylo možné argumentovat např. ústavní úpravou v ČSSR.³⁷⁾

9. Ústava socialistického státu je prodchnuta principem *socialistického humanismu*. Socialistický humanismus je důležitou součástí ideologie proletariátu, protože pouze tato třída svým bojem proti vykořisťovatelským třídám a za komunismus vytváří všechny potřebné podmínky pro vítězství humanistických ideálů lidstva. Teoretické závěry marxismu, socialistického humanismu se týkající, proto zákonitě nejen stojí v základě ústavy socialistického státu, ale jsou utvrzeny v jejím textu. Ústavní text je tudíž projevem souhrnu názorů vyjadřujících úctu k důstojnosti a právům člověka, péči o blaho lidí a jejich všestranný rozvoj, o vytvoření podmínek společenského života příznivých pro člověka.

Princip socialistického humanismu nachází výraz v utvrzení:

— charakteru socialistického státu, vyjadřujícího „vůli a zájmy dělníků, rolníků a inteligence“ (čl. 1 Ústavy SSSR) a suverenity pracujícího lidu (čl. 2 Ústavy SSSR),

— obsahu principu socialistické zákonnosti, resp. úloze státu při zajišťování ochrany práv a svobod občanů (čl. 4 Ústavy SSSR),

— zásad státní politiky (srov. články 15, 18, 19, 20—27 Ústavy SSSR; články 14 odst. 1, 15, 16 Ústavy ČSSR; články 4, 5, 11, 14, 15 a další Ústavy PLR; články 2, 4 a další v Ústavě NDR),

— rovnoprávnosti občanů: a) před zákonem a ve všech oblastech hospodářského, politického, sociálního a kulturního života (čl. 34 Ústavy SSSR, článek 20 odst. 1

³⁷⁾ Vzhledem k rozmanitosti obsahu norem ústav, v nichž se promítá tento princip, by bylo možné tyto rozčlenit na příklady projevu internacionalismu navenek a uvnitř země, resp. oběma „směry“.

Ústavy NDR); b) mužů a žen (čl. 35 Ústavy SSSR, čl. 20 odst. 2 Ústavy NDR, čl. 36 Ústavy BLR); c) různých ras a národností (čl. 36 Ústavy SSSR, základní zásada I. Ústavy SFRJ).

- rozsáhlého katalogu práv, svobod i povinností občanů, jejich záruk a tendencí jejich vývoje,
- socialistického soudnictví, prokuratury a advokacie.

Problematika principů ústavy socialistického státu se řadí k závažným teoretickým i praktickým otázkám socialistické ústavnosti. Význam zkoumání principů totiž dovoluje: hlouběji pochopit podstatu, obsah a společenský význam socialistických ústav, určit jejich faktickou roli; dovoluje lépe poznávat předpoklady toho, aby ústava byla aktivním činitelem; zkoumání svědčí o jednotě principů ústavy všech socialistických zemí, má tedy ideologický význam, zkoumání je prospěšné pro rozvoj vztahu ústava jako základní zákon (viz dále). Analýza principů ústavy tedy dovoluje vidět lépe ústavu jako předmět, ale i jako prostředek (nástroj) společenského vývoje. Principy ústavy ukazují na určitou obsahovou „páteř“ ústavy socialistického státu.

3. Funkce ústavy socialistického státu

K pojmu funkce ústavy socialistického státu

Problematikou funkcí ústavy socialistického státu se státoprávní literatura doposud zabývala dosti sporadicky. Ze známých počínů je možné jmenovat předně analýzu otázek provedenou S. Rozmarynem³⁸⁾ a z novějších pokusů pak J. Trzcińskiego³⁹⁾ a I. M. Stěpanova.⁴⁰⁾ Nicméně jejich závěry, byť velice zásadní, mají charakter úvodů k podrobnějším analýzám.

K pojmu funkce ústavy

Pojem funkce ústavy socialistického státu je možné chápat jako vyjádření úkolů, cílů, které socialistická společnost dokumentu uděluje. Pokud by se vymezení pojmu funkce omezilo pouze na tuto charakteristiku, bylo by — podle mého soudu — příliš obecné, i když ve své stručnosti charakterizující problém (být neúplně). Dosti obecné se zdá vymezení pojmu funkce ústavy tak jak jej činí N. P. Ivaniševová. Funkci ústavy chápe jako hlavní směr její služební úlohy mající vliv na příslušné společenské vztahy, jmenuje 4 funkce ústavy — ideologickou, politickou, regulativní, řídicí.⁴¹⁾ Společnost a stát uděluje úlohy a cíle tomuto aktu v souvislosti se skutečností, že:

- se jedná o vrcholný právní dokument, upravující základní společenské vztahy, přičemž jakožto právní dokument disponuje všemi atributy právní

³⁸⁾ Viz S. Rozmaryn: Konstytucja jako ustawa zasadnicza PRL, Warszawa 1967, str. 9—14.

³⁹⁾ Viz J. Trzciński: Funkcja prawna konstytucji socjalistycznej, Wrocław 1978, 19—21.

⁴⁰⁾ Viz I. M. Stěpanov: Konstitucija razvitogo socializma: socialnaja cennost' i osnovnyje funkciji, SGiP 12/1978, str. 8—9.

⁴¹⁾ Srov. citovaná dizertace — autoreferát, str. 26.

normy zvýrazněné ještě skutečností normy nejvyšší právní síly. Současné se jedná o právní dokument, jemuž je imanentní organická perspektivita právní normy.

— Ústava velmi úzce souvisí s politickou linií vývoje společnosti, linií stanovenou vedoucí silou společnosti — marxisticko-leninskou stranou. Pokud právo je chápáno jako vůle třídy povýšené na zákon, je zřetelně spjata s politikou, jakožto součástí nadstavby společnosti (a tím samozřejmě s ekonomikou státu). Jestliže ústavu chápeme jakožto vrchol právního řádu, pak ústava je „nejpovolanější“ a zásadní „prostředník“ realizace právní politiky a v širokém smyslu (jakožto vůle třídy) politiky vůbec vzhledem k jednotlivým právním odvětvím. Jestliže současně uvažujeme vzájemný vztah součástí nadstavby státu a společnosti a zejména zpětný vliv jednotlivých componentů nadstavby na základnu společnosti, vzájemné sepětí práva a politiky nemůže neovlivnit realizaci práva. A to v tom smyslu, že tato realizace nemůže být odtržena od současného politického působení. Ústava socialistického státu je tedy současně závazným dokumentem *politickým* nejen co do zdrojů obsahu, ale i co do realizace tohoto dokumentu. „Každá ústava je dále politickým dokumentem, v němž si národ sám vůči sobě uvědomuje své stanovisko v dané etapě vývoje a proklamuje je také vůči ostatnímu světu,“ správně vystihuje V. Procházka.⁴²⁾ — Ústavní úprava je složitý mechanismus, jehož předmětem je část společenských vztahů (a to základních). Je to mechanismus, ve kterém vzájemně úzce působí právní, sociální, morální a jiné faktory, jedná se tedy o mnohofaktorový nástroj sociálně ekonomických a sociálně politických přeměn. V tom je výrazná zvláštnost obsahu ústavy, která koneckonců předurčuje i *charakter funkcí*. V ústavě se tedy výrazně odráží soustava politických, právních, mravních, estetických a filozofických názorů a ústava současně tyto způsobem sobě vlastním, čili zejména prostřednictvím své právní dispozice, prezentuje. V tomto smyslu je ústava závazným ideologickým dokumentem, neboť je součástí ideologického boje, *předmětem i prostředkem* (v oblasti práva tato její kvalita co do exponovanosti prioritní a nesrovnatelná s ostatními právními normami). Základem ústavy je marxismus-leninismus, jako vědecká ideologie vyjadřující životní zájmy dělnické třídy a pracujících vůbec. Je tedy jednou z funkcí ústavy socialistického státu funkce *ideologická*.

— Ústava socialistického státu vyjadřuje dosažený stupeň vývoje socialistické společnosti a státu. Dokumentuje svým textem (a jeho reálností) souhrn hmotných a duchovních hodnot, které byly vytvořeny lidem v historickém procesu (a současně charakterizujících dosažený stupeň vývoje), a to v oblasti tvorby materiálních hodnot vytvořených v procesu výroby a v kultuře duchovní, tvorba a realizace hodnot v oblasti umění, vědy, literatury, filozofie, morálky, osvěty, apod. Ústava však ani v této sféře „nezůstává“ jen u odzrcadlení vymožeností, ale je současně jedním z prostředků dalšího růstu kulturních statků lidu. Ústava socialistického státu je tudíž v neposlední řadě závazným dokumentem s *funkcí kulturní* (kultura zde tedy ve smyslu souhrnu hodnot). Ústava působí prostředky vlastními tomuto dokumentu.

⁴²⁾ Viz Projev generálního zpravodaje ústavního výboru ÚNS prof. V. Procházky na zasedání Předsednictva ÚAV Národní fronty dne 14. dubna 1948 v Praze.

— Ústava socialistického státu je odrazem stupně vývoje socialistické společnosti a státu. Vzhledem k tomu, že se jedná o mnohafaktorový nástroj sociálně ekonomických a společenskopolitických přeměn, zachycuje a je vyústěním (v právní formě a hranicích rozsahu jí upravovaných společenských vztahů) nejaktuálnějších poznatků vědy, a to především právní vědy (resp. státoprávní vědy). Ústava za socialismu, opírajíc se o realnost utvrzení společenských vztahů, je tak závažným dokumentem vědeckého charakteru. Ústava však i ve vědecké rovině nezůstává jen při fixaci již eventuálně v právním řádu utvrzených a realizovaných poznatků, ústava přináší současně (na základě výsledků vědeckých bádání společenských věd) — zejména vědy o státu a právu instituty či státně právní vztahy nové; a nejen obsahem, ale koneckonců i svou strukturou a formou, vytyčuje „vědecké úkoly“ k dalším analýzám. Jako vědecký dokument působí na rozvoj společenských vztahů a samotných společenských věd. Závažnou funkcí ústavy socialistického státu je tedy funkce *vědecko-teoretická*.

Ústava socialistického státu je stejně jako právo nástrojem panství tříd. Jako právní dokument působí především právně, ale jako jeden z důležitých nástrojů třídního panství a jev mnohafaktorový nejen právně. Smyslem existence je tedy působit na společenské vztahy (chránit a rozvíjet). Vzhledem k tomuto poslání a vzhledem k celkovému společenskému charakteru tohoto jevu vzniká otázka, jakým způsobem realizovat smysl existence. Pojem funkce ústavy socialistického státu je zapotřebí chápat nejen jako úkoly, které socialistická společnost tomuto dokumentu uděluje, ale současně jako *způsoby vlivu ústavy na společenské vztahy*. Čili, jedná se o vyjádření určitých způsobů činnosti. Výše řečené současně argumentuje vztah, který má a postavení, jež zaujímá, ústava socialistického státu v nadstavbě socialistického státu a společnosti.

Vztah podstata ústavy a funkce ústavy (předurčenost klasifikace funkcí). Podstata ústavy socialistického státu byla charakterizována jako utvrzení socialistického společenského řádu, především jeho třídní podstaty, v tendencích dalšího vývoje. Nelze analyzovat funkce, aniž by byla pochopena podstata. A nelze analyzovat funkce, aniž by byla vyjádřena kvalita vztahu podstata — funkce ústavy socialistického státu. Je zřejmé, že těžiště otázky ústavy tkví v podstatě ústavy, a podstata z filozofického hlediska nemůže nebýt určující vzhledem k dalším skutečnostem. Aplikováno na zkoumaný vztah je podstata ústavy determinátorem funkcí ústavy socialistického státu (jak bylo již v souvislosti s pojednáním o rysech ústavy zdůvodněno). Podstata ústavy determinuje funkce v následujících aspektech:

1. ve *vnitřní* struktuře funkcí a *soustavě* funkcí,
2. v *cílovém* zaměření funkcí.

ad 1. Pokud byly funkce vymezeny jako určité *způsoby vlivu ústavy na společenské vztahy* a pokud uvažujeme, že se jedná o více způsobů, pak skutečnost, že ústava socialistického státu je mnohafaktorový jev, nasvědčuje tomu, že funkce není jedna, *ale více*. A vzhledem k tomu, že se jedná o faktory, které se musí odrazit způsobem vlastním právnímu aktu, pak i tyto způsoby mají mít speciální vnitřní strukturu (v tomto smyslu bude věnována pozornost zejména rozboru právní funkce ústavy).

ad 2. Podstata je zároveň určitým způsobem spjata s cílem (komunistická perspektiva společnosti). Funkce tedy musí respektovat a využívat zákonitostí postupu k tomuto cíli.

Klasifikace funkcí. Klasifikovat funkce ústavy lze zřejmě z různých hledisek. Dle mého soudu je lze vyvodit z funkcí státu, z funkcí práva, z funkcí státu a práva zároveň. Vzhledem k tomu, že ústava je především dokumentem právním, jednotlivé klasifikace se z této skutečnosti odvíjejí. Klasifikovat funkce ústavy lze například podle následujících hledisek:

- způsobu působení na společenské vztahy,
- zda se jedná o základní či nezásadní funkce ústavy socialistického státu,
- zda se jedná o funkce obecné vzhledem k ústavám všech etap vývoje socialistického státu či speciální vzhledem k některé apod.

Pokud funkce odvodíme od funkcí státu, lze hovořit o hospodářsko-organizační, kulturně-osvětové, třídně-potlačovatelské, mírové a obranné funkci ústavy socialistického státu. Pokud funkce ústavy odvodíme od funkcí práva, pak siče členění postihuje souhrn otázek patřících k jádru společenského působení ústavy, avšak nepostihuje globálně ani jednotlivě všechny aspekty činnosti ústavy. Lze se domnívat, že by klasifikace funkcí měla postihovat postavení, smysl působení, komplexnost působení. Mám za to, že tyto požadavky zřejmě především plní klasifikace odvozená z postavení ústavy v nadstavbě společnosti, vzájemného vztahu s ostatními součástmi nadstavby, a tudíž způsobu působení na společenské vztahy. Z tohoto pohledu vyniká vztah ústavy (jako součást práva) k politice, ideologii, vědě, kultuře, morálce. Ústava je ovlivňována ostatními součástmi společenské nadstavby a sama na ně aktivně působí. Ústava je zároveň prolnta aspekty součástí nadstavby, zprostředkovává jejich realizaci. Ústava se tudíž nerealizuje jen právně, ale působí i politicky, ideologicky, vědeckoteoreticky, morálně eticky a jako kulturní dokument. Různost aspektů, které se v ústavě promítají, ovlivňuje společenskou realizaci ústavy, ovlivňuje způsob vlivu na společenské vztahy. Tak jestliže například Ústava SSSR z r. 1977 stanoví povinnost péče dětí o rodiče — tato myšlenka má hluboký morálně etický podtext a genezi (ve všelidové diskusi), je požadavkem nejen z hlediska morálky, ale i z hlediska politickoideologického, v ústavní rovině je ustanovením právním, závaznou normou, jež vyžaduje realizaci v právním řádu.

Dělení funkcí na základní a nezásadní. Funkce ústavy socialistického státu je možné dělit na základní a nezásadní, neboť ústava výjimečností svého působení a postavení ve společnosti, současně jako mnohofaktorový jev, spjatý s jednotlivými formami společenského vědomí, je charakteristická rozmanitostí svých funkcí. Je zřejmé, že pokud hovoříme o funkci základní, musí to být funkce vyplývající ze smyslu existence ústavy jako takové, musí to být skutečnost pro ni výrazně charakteristická, bez níž by jev (tedy ústava) postrádal opodstatněnost své existence. Je to tedy způsob působení na společenské vztahy, který nelze odloučit od ústavy jako takové, skutečnost v každém případě (i ve vztahu v etapě vývoje socialistického státu) dominující. Nezásadní funkce charakterizuje skutečnost, že v případě jejich absence, což je jistě relativní, ústava nepostrádá opodstatněnosti své existence a jako celek smysl své existence plní a realizuje. Ne-

přítomnost nezákladní funkce však snižuje účinnost působení ústavy právě v onom aspektu, jež podmiňuje přítomnost té či oné funkce.

Vztah společenského vývoje a vývoj funkcí. Socialistická společnost je společností, jíž je vlastní progresivnost a perspektivita vývoje. Je jasné, že v tomto procesu ústava socialistického státu nemůže být stranou. Tato skutečnost zvláště vyniká v souvislosti s faktem, že jednou ze základních zákonitostí vývoje socialistické společnosti je prohlubování úlohy práva ve společnosti a státě.⁴³ Ústava socialistického státu jako vrchol právního řádu a současně jako závažný politický, ideologický, atp. dokument, je samozřejmě svým vlastním vývojem jedním z předpokladů úspěšného naplňování tohoto procesu. Nezbytnou podmínkou pro zdokonalování působení ústavy socialistického státu na společenské vztahy je zdokonalování jejích funkcí a jejich vývoj v odvislosti od potřeb společenského vývoje na ústavu kladených.

Typicky to lze argumentovat na funkci právní, která by měla v procesu přechodu od jedné etapy vývoje socialistického státu k etapě druhé doznávat adekvátní vývoj, neboť i potřeby působení ústavy na společenské vztahy se vyvíjejí. Funkce ústavy nepůsobí odděleně. Vycházejíce z jedné podstaty působí tímž směrem, i když způsob je různý. Je odpovídající procesu zdokonalování úlohy ústavy, že se potřebně musí vyvíjet i ostatní funkce ústavy socialistického státu. Tato zákonitost nevyplývá jen ze skutečnosti prohlubování právní funkce a sepětí s ní, ale především s prohlubováním úlohy jednotlivých forem společenského vědomí ve společnosti (vědy, politiky, ideologie apod.).

Otázka vývoje funkcí není otázkou, kterou funkci bude ústava plnit více a kterou postupně méně. I v počátcích socialistické výstavby, přestože politickoideologická funkce je výrazně exponovanou, ústava plní v odpovídající míře funkci právní. Vývoj funkcí jde zřejmě cestou dialektického prohlubování efektivity jednotlivých funkcí a jejich komplexu (nikoli jedné na úkor druhé).⁴⁴

Vývoj funkcí je determinován společenskoekonomickými a politickými předpoklady; jestliže se mění společenská podmíněnost působení funkce (progresivně), musí se zdokonalovat i kvalita působení funkce, rozsah jejího působení. Určitá kvalita funkce je předpokládána určitou etapou vývoje společnosti a státu, i když samozřejmě vývoj postupuje i v rámci určité etapy. To je odvislé od utvzovací schopnosti ústavy vzhledem k úrovni rozvoje společenských vztahů, v průběhu vývoje se totiž mění dynamizační schopnost ústavy socialistického státu — vzhledem k úspěšnému plnění řady úkolů socialistické výstavby. A co víc, pokud již ústava plně neodpovídá dosaženému stupni společenského vývoje, efektivita četných funkcí se výrazně omezuje (například vědeckoteoretická, kdy stupeň rozvoje vědních oborů a praktických zkušeností, které do ústavy

⁴³) Proces realizace nové Ústavy SSSR z roku 1977 toto jedině dosvědčuje. Přijetí ústav svazových a autonomních republik, zákonů Ústavou SSSR přímo či nepřímo předvídaných a dalších právních předpisů, ukazují na rozsáhlé aktuální požadavky kladené na ústavu všelidového státu a jeho právní řád.

⁴⁴) Výrazná politická exponovanost obsahu platné části Ústavy ČSSR z roku 1960 by neměla vést ke snižování jejího významu právního.

vyústují, je již na vyšším vývojovém stupni než svojí fixační a perspektivní úrovní absorbovala ústavní materie).⁴⁵⁾ Lze tedy konstatovat, že dynamika funkcí ústavy je především spjata s dynamikou podstaty ústavy a to kvantitativní i kvalitativní.

Hlavní společenská funkce ústavy. Významný polský vědec oboru státního práva S. Rozmaryn se zabýval otázkou, zda existuje hlavní společenská úloha, hlavní cíl — čili určité hlavní společenské funkce ústavy socialistického státu.⁴⁶⁾ Mimo jiné píše: „Výchozím bodem úvah nad ústavou PLR musí být nezbytně pochopení její společenské funkce jako ústavy socialistické. Jde více o otázku, jakému hlavnímu společenskému cíli má sloužit vydání ústavy, jaká je hlavní společenská úloha. Touto společenskou funkcí je vyjádření a utvrzení nového politického a společensko-hospodářského zřízení, které vznikly jako výsledek revoluce.“⁴⁷⁾ A dále pokračuje: „Z Leninovy definice podstaty ústavy vyplývá i ten závěr, že úloha (společenský cíl, funkce) ústavy spočívá v tom, aby sloužila rozvoji toho společensko-hospodářského a politického zřízení, jehož je výrazem... Jde o pochopení její funkce společenské v budoucnu a jmenovitě o její funkci v dalším rozvoji vzájemného poměru společenských sil.“⁴⁸⁾ Na podkladě těchto závěrů činí poté S. Rozmaryn závěr: „Společenská funkce ústavy státu pracujícího lidu je vyjádřením a utvrzením nového politického a společensko-hospodářského zřízení, a zároveň vytýčením cest a prostředků dalšího rozvoje.“⁴⁹⁾ S. Rozmaryn tak staví otázku hlavní společenské funkce ústavy. S těmito vývody zásadně polemizuje J. Trzciński:⁵⁰⁾ „Stanovisko S. Rozmaryna vede ke ztotožňování podstaty ústavy s její společenskou funkcí... Ztotožňování podstaty ústavy, spočívající v odrazu aktuálně existujícího poměru společenských sil ve státě a její roli je nesprávné, i když není možné zároveň nedoceňovat existující kontext mezi podstatou ústavy a jejími funkcemi... Nelze mluvit o jedné společenské funkci ústavy... neboť není jedna stálá nezměnná funkce ústavy socialistického státu nezávisle od rozvoje státu... Každá funkce ústavy je konečkonců společenskou funkcí, jestliže už užíváme této terminologie.“⁵¹⁾

Domnívám se, že Trzcińského názor je správný, byť nekompletní. Podstatu skutečně nelze ztotožňovat s funkcí. Rozmarynův závěr totiž neodpovídá na otázku výše řečenou (co je to funkce ústavy socialistického státu), jakými způsoby ovlivňuje ústava společenské vztahy. Rozmarynova definice je naplněním právě onoho pojmu, s nímž byla zaměněna, pojem poslání, význam, ústavy socialistického státu, smysl její existence, *společenský význam*. A pojem *význam* se s podstatou v tomto případě krýt může.⁵²⁾

Charakteristika funkcí ústavy socialistického státu. Za optimální hledisko členění funkcí pokládám členění dle způsobu působení na společenské vztahy.

⁴⁵⁾ Například zákonodárství o místních sovětech posledních 10 let před přijetím Ústavy SSSR z roku 1977 odpovídalo již vědecko-teoretické a právní úrovni potřeb rozvinutého socialismu. Ústava SSSR z roku 1936 proto již nemohla řádně plnit svoji vědecko-teoretickou a právní funkci, ale ani řádně politickou (aktivizační) apod.

⁴⁶⁾ Viz S. Rozmaryn: *Konstytucja jako ustawa zasadnicza PRL*, Warszawa 1967, str. 9—13.

⁴⁷⁾ Tamtéž, str. 9.

⁴⁸⁾ Tamtéž, str. 11.

⁴⁹⁾ Tamtéž, str. 13.

⁵⁰⁾ Srov. J. Trzciński: *Funkcja prawna konstytucji socjalistycznej*, Wrocław 1978.

⁵¹⁾ Tamtéž, str. 19—20.

⁵²⁾ Konečkonců vyjádřit tak složitý jev jako je ústava a její funkce (rozmanitě podmíněné a rozmanitě v realizaci) ve funkci jedné je v každém případě příliš obecné, pokud vůbec možné.

Ústava socialistického státu disponuje podle mého názoru těmito funkcemi: 1. právní funkcí, 2. politickou funkcí, 3. ideologickou, 4. vědecko-teoretickou funkcí, 5. funkcí kulturního dokumentu.

Právní funkce ústavy socialistického státu. Ve funkci právní jsou vyjádřeny ústavní základy práva. Ústava socialistického státu, jakožto projev vůle dělnické třídy a jejích spojenců, jakožto vyjádření stupně vývoje vztahu třídních sil společnosti, je materiálním centrem socialistického práva, koncentrovaným vyjádřením právních zásad společenského řádu. Takto, jakožto základní právní dokument — akt státu a společnosti, slouží prostředky právnímu aktu adekvátními utvrzení a ochraně tohoto společenského řádu,⁵³⁾ a jeho dalšímu rozvoji. Koncentrovaně vyjádřená právní funkce ústavy socialistického státu znamená možnost a schopnost ústavy plnit roli základního právního aktu v oblasti hospodářských, sociálních a politických vztahů, jež jsou předmětem ústavní úpravy. Znamená možnost a schopnost být základním zákonem. Právní funkce ústavy má svoji vnitřní strukturu — složky (viz níže).

Politická funkce ústavy. Je úzce spjata s funkcí právní. Výše bylo konstatováno, že ústava je závažným politickým dokumentem nejen co do zdrojů obsahu, co do obsahu, ale i co do způsobu realizace tohoto dokumentu. A v tom je též předpoklad pro to, aby tento dokument plnil svou politickou funkci.

V politické funkci jsou vyjádřeny ústavní základy politiky, což znamená, že ústava utvrzuje základní zásady vnitřní a zahraniční politiky socialistického státu a společnosti, čímž jim dává charakter zásad závazných pro všechny subjekty. Ústava je ve smyslu své politické funkce vyjádřením základních zájmů a vzájemného poměru a vývoje třídních sil, utvrzuje též vztahy mezi národy,⁵⁴⁾ mezi státy, vyjadřuje úkoly, zásady a obsah činnosti státu. Otázka politické funkce ústavy socialistického státu velmi úzce souvisí s realizací principu vedoucí úlohy komunistické strany ve státě a společnosti. Ústavní ustanovení jako výraz vůle ústavodárné autority v čele s marxisticko-leninskou stranou jsou nedílnou součástí realizace politického programu socialistické společnosti (například rozvoj forem socialistické demokracie v ústavním textu je součástí komplexní stranicko-politické ofenzivy a opatření k prohlubování socialistické demokracie).

V nejkoncentrovanějším pohledu jsou předpoklady politické funkce základního zákona obsaženy například v článcích o základech politiky SSSR Sovětské ústavy z roku 1977. Tak článek 21 stanoví, že: „Stát pečuje o zlepšování pracovních podmínek a ochranu práce, o její vědeckou organizaci, o omezování a v budoucnu o úplné odstranění namáhavé ruční práce na základě komplexní mechanizace a automatizace.“ Tento článek je tak konstitučním vyjádřením jedné ze zásad politiky marxisticko-leninské strany a socialistického státu. Z oblasti zahraniční politiky pak zásady vztahů mezi státy, dohodnuté v Helsinkách v roce 1975, byly zakotveny v základním sovětském zákoně v článku 29, čímž tyto důležité politické zásady (současně mezinárodně právní) vyjadřuje právní formou nejvýznamnější právní norma státu.

⁵³⁾ Pokud byla odpovídajícím způsobem užívána ustanovení Ústavy PLR při registraci tzv. Solidarity na podzim 1980 u Nejvyššího soudu PLR, ústava se ukázala jako účinný prostředek ochrany socialistického zřízení.

⁵⁴⁾ Zkušenost rozvoje čs. federace ukazuje, že federalizace ČSSR byla v letech 1969 a dalších výrazným konsolidačním faktorem, stabilizujícím politickou, hospodářskou, národnostní situaci v ČSSR.

Ideologická funkce ústavy socialistického státu. Teoretickým základem ústavy socialistického státu je marxismus-leninismus jako vědecká ideologie dělnické třídy, jako souhrn politických, právních, morálních, filozofických názorů a idejí. Ústava tyto názory odráží a jako taková se stává *předmětem třídního boje, ale současně i prostředkem tohoto boje*. Ústava socialistického státu má zásadní ideologický význam, je důležitým ideologickým dokumentem, je jí imanentní ideologická funkce.

Článek 48 Ústavy SSSR stanoví, že občané SSSR mají právo účastnit se řízení státních a společenských záležitostí, projednávání a schvalování zákonů a rozhodnutí celostátního a místního významu. Toto právo je zajištěno možností volit a být volen do sovětu lidových poslanců a dalších volených státních orgánů, účastnit se všelidových diskusí a hlasování, lidové kontroly, práce státních orgánů, společenských organizací a orgánů společenské aktivity, shromáždění pracovních kolektivů a schůzí v místě bydliště. Stanovené právo zároveň se společensko-politickou zárukou výrazně dokumentuje hodnoty socialistické demokracie a její přednosti před buržoazní demokracií. Je terčem útoků buržoazní ideologie,⁵⁵⁾ ale současně ideologickým potenciálem socialismu a jeho ústavnosti.

Na ideologickou funkci ústavy socialistického státu upozorňují výstižným způsobem S. Zdobinský a J. Grospič: „Nová Sovětská ústava má pronikavý ideologický význam v současném střetu vědeckého světového názoru s buržoazní ideologií. Koncentrované ústavně-právní vyjádření vymožeností a hodnot socialismu a jeho politického a státoprávního systému, této pravdy o rozvinutém socialismu je podstatným přínosem pro světový revoluční proces, pro rozvoj sil pokroku, míru a socialismu na celém světě.⁵⁶⁾

Vědecko-teoretická funkce ústavy socialistického státu. Marxismus-leninismus jako vědecký světový názor je poznáním objektivních zákonitostí společenského vývoje. Správnost tohoto poznání je spjata s činností marxisticko-leninské strany jako vedoucí síly ve společnosti a státě. Strana je také nejdůležitějším garantem vědeckého charakteru tohoto poznání. Jestliže marxismus-leninismus jako věda důslednou aplikací dialektického a historického materialismu (jako teorie i metody) objasňuje obecné zákonitosti vývoje společnosti, pak marxisticko-leninská právní věda na základě těchto obecných poznatků dochází k závěrům o objektivní zákonitosti vývoje práva včetně jeho tvorby.⁵⁷⁾ A marxisticko-leninská ústavněprávní věda se zabývá otázkami soustavného zdokonalování ústavněprávního řádu a jeho přizpůsobování dynamickým společenským vztahům v procesu budování komunistické společnosti, jakož i jejich aktivnímu vlivu na ně. Ústava je do značné míry vyústěním vědecko-teoretických závěrů z analýz věd o státu a právu. Ale je zároveň i jejich teoretickým rozpracováním, čímž vytváří sama aktivně formální i obsahové zdroje dalšího bádání, a tudíž úkolů jak pro vědy o státu a právu, tak pro společenské vědy vůbec. V ústavě je založen značný (a nejen právní) společensko-vědní potenciál. Vědecko-teoretická funkce ústavy socialistického státu spočívá ve

⁵⁵⁾ O způsobech a směrech útoků buržoazní propagandy na Ústavu SSSR z roku 1977 přehledně ukazuje publikace Konstitucionnyje osnovy vnešnej politiky sovětskogo gosudarstva, kolektiv, Moskva 1978, str. 228—252.

⁵⁶⁾ S. Zdobinský, J. Grospič: Nová Ústava SSSR a teoretické otázky státního práva, Právník 6/1978, str. 525.

⁵⁷⁾ Viz Z. Kiesewetter, A. Hubka, Z. Šín: Socialistické zákonodárství ČSSR a jeho další zdokonalování, Praha 1977, str. 7.

vědeckém ústavně-právním zobecnění zákonitostí, koncepcí či institutů, které jsou nebo mají být předmětem konstitucionalizace. Ústava je v tomto smyslu i faktorem, který vývoj příslušných vědních odvětví zásadně kontinuálně determinuje a profiluje. Vědecko-teoretická funkce ústavy socialistického státu je současně příkladem funkce, jež se v odvislosti s vývojem socialistické společnosti výrazně prohlubuje a ve svém obsahu a působení zdokonaluje.

Ústava SSSR v článku 8 (zejména) věnuje pozornost institutu pracovních kolektivů. Takto zásadním a koncentrovaným způsobem byla tato otázka zpracována v socialistické ústavě poprvé.⁵⁸⁾ Došlo k tomu na základě zobecnění nejnovějších poznatků socialistické vědy o jejich postavení a úkolech ve společenském a státním životě sovětské společnosti. Ústava tímto teoretickým zobecněním, jeho logickou strukturalizací (mimo jiné optimalizovanou i na základě všelidové diskuse k návrhu ústavy) vytvořila vědecký fundament k dalším analizám o postavení a úkolech pracovních kolektivů v politickém systému, v hospodářsko-sociální oblasti a v oblasti všestranného působení na své členy.⁵⁹⁾

Kulturní funkce ústavy socialistického státu. Tuto funkci plní ústava socialistického státu zejména vzhledem ke třem nejdůležitějším dispozicím. Jednak je tato funkce determinována závažností a výjimečností postavení ústavního dokumentu ve společnosti. Za druhé je důležitou skutečností mnohofaktorovost tohoto dokumentu navazujícího na poznatky práva, politiky, ideologie, vědy vůbec, filozofie, umění, morálky, osvěty, kultury společnosti, apod. Za třetí předmětem ústavní úpravy jsou nejdůležitější společenské vztahy a jejich základní fixace je tedy ústava dokumentem velmi koncentrovaným, komplexním a přehledným. Ústava socialistického státu je ve smyslu své funkce kulturního dokumentu *vyjádřením souhrnu materiálních a duchovních hodnot*, které socialistická společnost, její pracující lid dosáhl a prezentuje vzhledem k dosaženému stupni vývoje. Toto koncentrované vyjádření je současně předpokladem dalšího rozvíjení těchto hodnot, čemuž samotná ústava svými funkcemi plně napomáhá.

Kulturní funkce ústavy socialistického státu je obsahově vázána na skutečnost dosažených vymožeností socialistické společnosti a úlohu státní a společenské sféry v jejich rozvoji. Je tedy velmi úzce spjata s funkcí politickou a ideologickou. Nejen v ustanoveních utvrzujících prvky kulturního života společnosti je předpoklad toho, aby ústava plnila funkci kulturní. Ústava je výrazem kulturní úrovně a prostředkem jejího vývoje ve svém celku.

Ústava socialistického státu je s respektováním závažnosti všech jejích funkcí a jejich neoddělitelnosti od tohoto aktu především *dokumentem právním*. Je zřejmé, že tato funkce má své vnitřní strukturální složky (jednotlivé způsoby vlivu na společenské vztahy), jejichž komplexní působení naplňuje právě tuto funkci.

Složky právní funkce ústavy socialistického státu tvoří:

1. funkce utvrzovací a ochranná,	4. právně-výchovná funkce,
2. funkce organizační a řídicí,	5. interpretační funkce.
3. dynamická (programová) funkce,	

⁵⁸⁾ Rozsáhlým a vcelku nepřehledným způsobem upravuje problematiku organizací sdružené práce Ústava SFRJ.

⁵⁹⁾ Jedním z prvních publikačních počínů k tomuto institutu je vědecká publikace Trudovyje kolektivy v sisteme sovětskoj socijalističeskoj demokratiji, Moskva 1979.

ad 1. — Utvrzovací a ochranná. Tato funkce je spjata s právním utvrzením ve státě panujícího stavu ekonomických, sociálních a politických vztahů. V tomto smyslu je ústava základním právním nástrojem zabezpečení mocenských vztahů vycházejících z vůle a představ pracujících v čele s dělnickou třídou. Ústava je současně základním právním nástrojem ochrany těchto ekonomických, sociálních a politických vztahů. V tomto smyslu mají zásadní význam zejména příslušné hlavy a části ústav pojednávající o společenském zřízení.

ad 2. — Organizační a řídící. Ústava socialistického státu, jakož i socialistické právo vcelku je nezastupitelný nástroj organizace a řízení socialistické výstavby. V tomto smyslu plánovitě a cílevědomě usměrňuje a organizuje adekvátními prostředky rozvoj a vývoj socialistických společenských vztahů v jejich komplexnosti a v každé oblasti života společnosti zvláště. Předurčuje provádění jednotné státní politiky rozvoje socialistické společnosti a postupné naplňování úkolů komunistické perspektivy.⁶⁰⁾ Ústava stanoví základní zásady jednotlivých právních odvětví, vytváří tak předpoklady pro komplexní rozvoj všech právních odvětví, pro komplexní rozvoj jednotného systému právních prostředků. Ústava je jakýmsi základním „kodexem“ zákonodárství — kostrou právního řádu. Tím, že formálně a obsahově stanoví hranice a základní právní ustanovení, z nichž se odvíjí právní řád, je jednotlícím prostředkem v oblasti právní nadstavby společnosti. A nejen to. Realizací ústavněprávních norem se přispívá zprostředkovaně ke společensko-politické integraci v nejširším kontextu. V tomto smyslu ústava socialistického státu například zakotvením jednotnosti společensko-politické moci prostřednictvím institutu ústavních základů politického zřízení společnosti vytváří nejen právní, ale realizací ústavních norem spoluvytváří i celkové společensko-politické předpoklady uskutečňování socialistické státní moci.

ad 3. — Dynamická (programová). Socialistickému právu je vlastní perspektivnost. Z povahy vztahů mezi politikou a ekonomikou ve společnosti budující socialismus a komunismus vyplývá, že socialistické právo nemůže být jen pouhým reflexem společenských vztahů, že v sobě nezbytně obsahuje prvek programovosti.⁶¹⁾ Dynamická složka právní funkce ústavy socialistického státu tedy zajišťuje utvrzení společenských vztahů v tendencích jejich vývoje, tedy že ústava svojí právní kvalitou přispívá aktivně k rozvoji společenských vztahů.

ad 4. — Právně-výchovná. Ústava utvrzením elementárních právních tezí koncentrovaně a přehledně zprostředkovává seznámení se se základními myšlenkami a duchem právního řádu, je jedním ze stěžejních momentů utváření a rozvoje socialistického právního vědomí. V tomto smyslu je

Lze v tomto smyslu argumentovat článkem 39 Ústavy SSSR, podle něhož: „Socialistické zřízení zajišťuje rozšiřování práv a svobod a neustále zlepšování životních podmínek občanů podle uskutečňování programů sociálně ekonomického a kulturního rozvoje...“ Dynamická složka právní funkce ústavy socialistického státu je z této díky více než evidentní.

⁶⁰⁾ Viz E. Kučera a kol.: *Obecná teorie státu a práva*, II. díl, Praha 1977, str. 191.

⁶¹⁾ Viz tamtéž, str. 191.

součástí právní funkce výrazně složka právně-výchovná (vlastní konec konců každému právnímu odvětví, ale rozhodně ne v tak exponované formě jako je tomu v případě ústavy socialistického státu). V tomto smyslu je v současné době otázkou, zda vzhledem ke skutečnosti, že ústavu ČSSR tvoří souhrn ústavních zákonů a nikoliv jeden dokument, to nesnižuje výrazně právně výchovnou funkci čl. ústavy. Zkušenosti z realizace této funkce ukazují, že ano.

ad 5. — Interpretací. Důležitou složkou právní funkce socialistické ústavy je složka právně-interpretací. V tomto smyslu je ústava výkladovým potenciálem pro celý právní řád a celý právní řád je třeba v jeho komplexu i v jednotlivých jeho ustanoveních vykládat v souladu s právními zásadami a rámcem ústavních ustanovení.⁶²⁾

Klasifikaci funkcí ústavy socialistického státu je věnováno v literatuře málo místa. Prakticky nejpodrobnější byl pokus J. Trzičského,⁶³⁾ avšak nelze nevidět některé obsahové, ale i formálně logické nedostatky Trzičského klasifikace. Zmíněný autor funkce ústavy dělí na základní a nezásadní, přičemž k základním řadí funkci petrifikační, dynamizující a právní. Mezi jiné funkce řadí například funkci propagandistickou. Podle mého názoru, nedostatkem této klasifikace není jen skutečnost, že autor neanalyzuje hledisko dělení na funkce základní či nezásadní. Problém spočívá i v tom, že autor sleduje pouze právní stránku věci a funkce neanalyzuje z hlediska začlenění ústavy v celkovém kontextu společensko-politických vztahů, a jednotlivých stránek působení ústavy. Konečně se autor dostává nejen do obsahového, ale i logického rozporu v momentu, kdy odděluje ve výčtu a charakteristice funkce petrifikační, dynamizující od funkce petrifikační, dynamizující od funkce právní, aby hned poté konstatoval, že „...zároveň je (tzn. právní funkce — pozn. K. K.) však ve vztahu s některými jinými funkcemi. Například petrifikační, dynamizující či výchovná funkce jsou spjaté s právní funkcí v tom smyslu, že je ústava plní právě jako akt právní.“⁶⁴⁾ Klasifikační oddělování těchto funkcí se mi nezdá nejen obsahově (pokud si uvědomíme, co do té které funkce patří), ale i logicky příliš odůvodnitelné.

V literatuře je znám pokus J. P. Jeremenka, který hovoří o třech formách právního vlivu ústavních norem na společenské vztahy — utvzovací, regulativní a ochranné.⁶⁵⁾ Zdůvodnění, které podává, lze považovat za přijatelné. I. E. Farber konstatuje, že „normy sovětského práva jako obecná a závazná pravidla chování disponují utvzovacími, zřizovacími a programovými vlastnostmi.“⁶⁶⁾

Pokud uvažujeme o dělení funkcí ústavy na základní a nezásadní, je zřejmé, že ústava byla, je a bude především dokumentem právním. Její společenské poslání ji předurčuje především k právnímu působení na společenské vztahy a lze proto předpokládat, že funkce *právní* je od ústavy naprosto neodlučitelná a tudíž funkce základní a ostatní jmenované funkcemi nezásadními. Toto dělení však v žádném případě nechce snižovat důležitost nezásadních funkcí. Naopak, úspěšnost působení ústavy tkví v optimální dispozici všech funkcí a jejich jednotě. Lze proto plně sou-

⁶²⁾ Obtížná je v současné době interpretace některých ustanovení našich běžných zákonů, obsahujících zmocnění pro některý ústřední orgán, což se nyní po federalizaci může vztahovat ve smyslu kompetenčních ustanovení ústav. zákona o čs. federaci buď na federální nebo republikové orgány. Ve smyslu kompetenčních ustanovení je třeba usoudit, o který orgán se jedná.

⁶³⁾ Srov. citované dílo, str. 20—22.

⁶⁴⁾ Tamtéž, str. 21.

⁶⁵⁾ Viz J. P. Jeremenko: Normy sovětských konstitucí, autoreferát kandidátské disertační práce, Saratov 1968, str. 9.

⁶⁶⁾ I. E. Farber: Problemy konstitucionnogo prava, vypusk 1(2), Saratov 1974, str. 6.

hlasit s W. Sokolewiczem, že ústava například nemůže být dobrým základním zákonem, jestliže je špatným politickým dokumentem, taktéž nemůže být dobrým politickým dokumentem, je-li špatným základním zákonem.⁶⁷⁾

Vymezení funkcí ústavy socialistického státu dovoluje současně s využitím závěrů přejít k problematice, která je s touto velmi úzce spjatá. Pomáhá totiž pochopit, v jakém konkrétním směru a jakým způsobem se funkce v komplexu působení ústavy realizují, tedy jakou úlohu hraje socialistická ústava ve společenském progresu jednotou působení všech svých stránek. Vymezení struktury právní funkce ústavy vyúsťuje v otázku různorodosti norem ústavy, a vytváří předpoklady pro pochopení normativního obsahu ústavních ustanovení a tím i specifík jejich realizace.

Potřebnost zkoumání funkcí ústavy socialistického státu je především dána potřebností optimalizace působení práva v socialistické společnosti. V této souvislosti je důležitá zejména otázka způsobu realizace ústavy v jednotlivých jejích aspektech. Ústava je jev mnohofaktorový a přitom nutně jednotný, tudíž mnohofaktorově a přitom jednotně se musí realizovat. Věda státního práva a teorie práva by proto otázku realizace funkcí ústavy měla nezbytně zkoumat jako jednu z prvořadých. Smysl analýzy problematiky funkcí nespočívá jen v hodnotě poznání společenského poslání ústavy; poznávání funkcí ústavy a jejich vývoje je jedním ze základních předpokladů poznávání zákonitostí prohlubování tvůrčí úlohy ústavy socialistického státu v procesu přeměny společenských vztahů, jako faktoru společenského progresu.

4. Rysy ústavy socialistického státu

Zatímco problematikou principů se zabývá řada autorů, přičemž otázky zkoumá jak po stránce obsahové, tak (to již poněkud méně) po stránce funkční, problematice rysů ústavy socialistického státu zůstává literatura dosti dlužná.⁶⁸⁾ A to nejen co do vymezení pojmu rys ústavy socialistického státu, ale i vzhledem ke konkrétnímu výčtu rysů. Do jisté míry je to podmíněno nedostatečným rozhraničením mezi principem a rysem ústavy socialistického státu, kdy některým autorům tyto pojmy splývají v jedno — v princip ústavy socialistického státu.⁶⁹⁾ Prakticky pojem rys ústavy socialistického státu není definován podrobněji — pouze obecně charakterizován v tom smyslu, že za rys ústavy socialistického státu je pokládána základní vlastnost ústavy.⁷⁰⁾ Možno však říci, že toto ani do míry uspokojivé nevyčerpává pojem, přestože podle mého soudu míří správným — charakterizujícím směrem. Nedostatek však není jen v potřebném kom-

⁶⁷⁾ Viz W. Sokolewicz: *Konstytucja PRL po zmianach z 1976 r.*, Warszawa 1978, str. 17.

⁶⁸⁾ Dosud podrobněji pouze B. V. Ščetinin: *Voprosy teoriji...*, str. 138, a B. Spasov: *Konstitucija i narodnoje predstaviteľstvo...*, str. 58.

⁶⁹⁾ Srov. Čirkin V. J., Topornin B. N.: *Gosudarstvennoje pravo socialističeskich stran*, Moskva 1976, str. 22.

plexním vymezení, ale i v metodologických východiscích a s tím souvisejícím kritériu odlišení pojmu princip a rys.

Podle S. V. Ščetinina a B. Spasova do soustavy základních rysů ústavy socialistického státu patří: lidovost, reálnost, stabilita, svrchovanost, programový charakter, vlastnost být zákonem státu a společnosti.⁷¹⁾ N. A. Michalevová hovoří o právních vlastnostech ústavních ustanovení a jmenuje: utvrzení dosaženého, perspektivnost, reálnost, stabilita, lidovost, svrchovanost a kontinuitu.⁷²⁾ Ve všech těchto, eventuálně dalších případech se zcela nedostává nejen bližší charakteristika vyjmenovaných rysů, ale především bližší vymezení pojmu. V tomto smyslu nejdále dospěla zřejmě N. P. Ivaniščeová, která pod hlavními rysy ústavy chápe hlavní vlastnosti socialistické ústavy, a dělí je na rysy charakterizující ústavu jako politicko-právní a ideologický akt (sem řadí ústavu jako základní zákon státu a společnosti, reálnost, stabilitu, vědeckost a programovost) a na rysy charakterizující ústavu jako základní zákon (sem řadí normativitu, svrchovanost, konstitutivnost).⁷³⁾ Avšak ani ona teoretickému odůvodnění rysu nevěnuje patřičnou pozornost.

Teoretické odůvodnění pojmu rys ústavy socialistického státu je poněkud složitější než u principu ústavy. Podstata ústavy se vyjadřuje v obsahu zejména prostřednictvím principů ústavy. Toto vyjádření podstaty však může být různé kvality. Jestliže ústava socialistického státu správně odráží skutečný poměr sil v třídním boji, projevuje se shoda ústavy de iure a de facto, a ústava je *reálnou*. Jestliže je ústava svojí obsahovou kvalitou, ale i formálně právně dobře vypracována, má odpovídající schopnost plnit svoji úlohu *základního zákona*, ale současně má předpoklady být *nástrojem* (jedním z mnoha) *společenského vývoje* za socialismu. Poznání objektivního – faktických ústavních vztahů a zákonitostí, které je profilují, je závislé na roli subjektivních faktorů (vedoucí úloha marxisticko-leninské strany, činnost státních orgánů, ústavních komisí, společenských organizací, občanů atd.). Toto poznání je založeno na vědecké bázi a metodách marxismu-leninismu. Za předpokladu odpovídajícího užití vědeckých metod jsou správně poznávány faktické ústavní vztahy a též potřebně odráženy v ústavním textu.⁷⁴⁾ Za těchto podmínek má socialistická ústava *vědecký charakter*. Socialistická ústava jako i jiné právní akty působí pro určitou dobu. Ústavní vztahy jako skupina nejdůležitějších vztahů ve společnosti jsou teoreticky a povětšinou i prakticky vztahy nejstabilnějšími. Je to podmíněno tím, že vyjadřují především „pilířové“ otázky společnosti na určité etapě společenského vývoje. Proto se i ústavní vztahy mění pouze se změnou charakteristických rysů společnosti. Čili teoretický objektivní nejvyšší stupeň stability právních ústav je určován nejvyšším stupněm stability objektivních společenských vztahů. Ústava socialismu má tudíž *stabilní charakter*.

⁷⁰⁾ Viz B. V. Ščetinin: citovaná publikace, tamtéž, a B. Spasov: citované publikace, tamtéž, přičemž Spasov prakticky parafrázuje rys vymezený v předcházejícím cit. díle.

⁷¹⁾ Viz citované dílo, tamtéž.

⁷²⁾ Viz N. A. Michalevová: Konstituci zarubežnyh socialističeskich stran, Moskva 1978, str. 15.

⁷³⁾ Viz N. P. Ivaniščeová, cit. dizertace, autoreferát, str. 9.

⁷⁴⁾ Což nevylučuje rozdílnost možného ústavního vyjádření stejné myšlenky, institutu, vztahu. A texty ústav též potvrzují skutečnost různých „rukopisů“ ústavodárců v různých socialistických zemích (výrazná specifika např. v koncepci platné Ústavy SFRJ).

Ústava socialistického státu působí ve společnosti. Zrozena z potřeb společenského vývoje plní svoji společenskou úlohu. Tato úloha se vyvíjí i v rámci jednotlivých etap a fází vývoje společnosti od kapitalismu ke komunismu. Je třeba hledat „příčinnou souvislost“ tohoto vývoje ústavy v rámci socialistického společenského řádu. Ústava je podmíněna reálnou, faktickou ústavou. Společenská základna determinuje obsah a úkoly všech částí společenské nadstavby. Úloha ústavy v socialistické společnosti je složitý jev a je ve svém vývoji profilován. *Obsah a působení ústavního dokumentu jsou v jednotě.* Vývoj faktických ústavních vztahů se projevuje ve struktuře a vývoji společenské úlohy ústavy. Podstata ústavy tak předurčuje společenskou úlohu ústavy, profiluje ji tím, že předurčuje strukturu a charakter *funkcí* (například konkrétní charakter právní funkce).

Princip ústavy je jednoznačně vázán na obsah ústavy, jeho interpretaci uvnitř ústavy a navenek, a jeho konkrétní přímou či zprostředkovanou realizaci. Princip ústavy je možno označit za pojem obsahově východiskový a interpretační. Pojem rys ve smyslu vlastnosti se týká posouzení *kvality obsahu a kvality působení ústavy*. To, že je rysem například reálnost socialistické ústavy, postihuje jednak skutečnost, že ústava disponuje určitými vnitřními kvalitativními předpoklady společenského působení (ústava správně odráží vývoj), a jednak skutečnost, že ústava plní poslání, které jí bylo dáno. Jako takové působení ústavy nemůže nevycházet z vnitřních obsahových prvků — zákonitostí v ústavě obsažených a je proto těmito obsahovými skutečnostmi ústavy determinováno.

Rysy ústavy velice úzce souvisejí s principy a funkcemi ústavy, jsou principy a funkcemi determinovány co do obsahové a akční kvality působení. Tak například princip ústavy — princip socialistické zákonnosti mj. úzce souvisí, determinuje rys tvůrčího charakteru ústavy socialistického státu. Pokud vyjdeme ze širšího smyslu pojmu socialistická zákonnost, obsahem tohoto pojmu je především otázka tvorby socialistického práva odpovídajícího dosaženému stupni a stavu vývoje socialistické společnosti v perspektivě dalšího vývoje a jeho uskutečňování. Je obsahovým požadavkem na text ústavy, aby tento princip byl obsahově adekvátně odražen v komplexu celého textu ústavy i po stránce zásadních směrů dalšího vývoje jednotlivých odvětví práva. Tato skutečnost předurčuje nejen odpovídající interpretaci ústavního textu, ale je především předpokladem úspěšné realizace ústavy v právním řádu, v následné legislativě, což je záležitost především funkcí socialistické ústavy.

Z výše řečeného vyplývá, že rysy ústavy socialistického státu je třeba vyvodit z posouzení požadavků na kvalitu *obsahu* (např. reálnost) a *působení* (např. schopnost být základním zákonem) ústavy socialistického státu ve státě a společnosti, požadavků, vyplývajících z poznaného místa ústavy socialistického státu v životě státu a společnosti a úlohy, kterou má při ochraně a rozvoji socialistických společenských vztahů.

Na podkladě vymezení podstaty pojmu rys se lze pokusit o vymezení jednotlivých rysů ústavy socialistického státu. S vědomím jistého zjednodušení, které konečnou souvisí s jakýmikoliv pokusy o klasifikace, činím závěr, že rysy socialistické ústavy jsou: 1. lidový charakter této ústavy, 2. reálnost, 3. stabilita, 4. schopnost být základním zákonem, 5. tvůrčí charakter ústavy socialistického státu, čili schopnost být faktorem společenského progressu, 6. vědeckost. Podat bližší charakteristiku jednotlivých

rysů je účelnější postupně na dalších místech této práce, neboť se jedná o otázky přímo související se stěžejními problémy, které si tato práce vytyčila.

Naskytá se otázka, jaký význam má vymezení a charakteristika pojmu rys socialistické ústavy. Po mém soudu to nelze omezit pouze na ideologický aspekt významu i když je zřejmé, že zejména na těchto otázkách lze ukázat na kvalitativně novou roli socialistické ústavy a na vymoženosti socialistické společnosti. Současně s tím však socialistické vědě umožňují tyto závěry činit konkrétní úsudky o perspektivách působení ústavy v jednotlivých sférách života společnosti a státu, jakož i o požadavcích na zdomakalování vnitřních i vnějších předpokladů tohoto působení (jak bude dokumentováno v souvislosti s rozбором dalších otázek). Jinak řečeno, poznání těchto otázek je určitým klíčem k poznání možností ústavy a jejích schopností.

II. ÚSTAVA SOCIALISTICKÉHO STÁTU JAKO FAKTOR SPOLEČENSKÉHO PROGRESU

1. Ústava socialistického státu a společenský vývoj

Socialistická ústava jako základní právní dokument je velmi úzce spjata s vývojem socialistické společnosti a státu, jako součást právní nadstavby společnosti je základnou determinována a též zpětně na ni působí. Ústava komplexností svého předmětu postihuje vskutku nejširší okruh společenských vztahů, možno říci společenský řád v určitém stadiu jeho vývoje. Socialistická společnost a stát od svého vzniku v procesu socialistické revoluce prodělávají podstatné vývojové změny, které ústava, i když jí je vlastní vysoký stupeň dynamizační schopnosti a perspektivity (zásadnosti utvrzených institutů může obsáhnout časově dlouhé období vývoje), nemůže rozhodně pojmut. Vzhledem k vnitřní etapizaci socialismu („nižší“ fáze komunismu se dělí na dvě etapy) nelze zřejmě základní otázky společnosti a státu pojmut v jediném základním zákoně pro celé období socialismu. Dochází totiž ke kvalitativním změnám ve vývoji společenských vztahů (především ve vývoji třídní struktury).

Je zapotřebí zodpovědět otázku, v jakých časových úsecích je socialistická ústava přijímána, co je v tomto smyslu určující.

Ústava socialistického státu utvrzuje základní sociálně-ekonomické a společensko-politické instituce a instituty. To znamená, že tyto otázky jsou určujícími i pro ostatní vztahy v ústavě upravené (institut společenského zřízení je z tohoto hlediska nejdůležitější). Pro ústavní vývoj musí být proto určující to, co determinuje tyto nejzákladnější instituty, a to stupeň vývoje společnosti a státu, zejména otázka třídní podstaty státu. Ústava však těžko může zachycovat libovolný moment vývoje. Ale aby zdárně a tvořivě působila určitou dobu, musí zachycovat určitý časový úsek vývoje společnosti a státu, zásadní instituty pro něj typické, vedle obecných pro všechny etapy. Tímto časovým obdobím je etapa či fáze vývoje socialistické společnosti a státu. Každá nová socialistická ústava zobecňuje konkrétní zkušenost historie státu a obohacuje tuto zkušenost novým obsahem, odpovídajícím požadavkům současné doby. Pro přijetí nové ústavy je nezbytný takový stupeň rozvoje nových vztahů, kdy dochází k určité změně kvality faktických ústavních vztahů. Z leninské metodologie vyplývá, že podstata základního zákona nachází výraz v pojetí historického typu ústavy, že obsah odráží konkrétní *podstatu státní moci* v hranicích jednoho a téhož typu. Například při rozhodování otázky o charakteru změny Ústavy BLR se vycházelo z toho, že změny třídní struktury jsou vesměs podstatnými. Ústavní reforma nebyla v tomto případě provedena změnami a doplňky základního zákona, ale vydáním nové ústavy.¹⁾

Vědecká státoprávní literatura přinesla již několik závěrů o tom, že ústava je svojí etapizací vázána na stadium vývoje společnosti a státu. Akademik V. Procházků to vyjádřil v souvislosti s charakteristikou Ústavy 9. května slovy: „Vítězný

¹⁾ Viz B. Spasov: *Konstitucija i narodnoje predstavitelstvo v Narodnoj respublike Bolgarii*, Moskva 1977, str. 30.

únor 1948 likvidoval další hospodářské pozice i zbytky politické moci buržoazie a uvolnil našemu pracujícímu lidu všechny cesty v jeho úsilí o vybudování nového společenského řádu. Právě byly výsledky této první etapy i února zachyceny v Ústavě 9. května, která byla současně pojímána jako „ústava cesty k socialismu.“²⁾ „Ústava se vztahuje ne na krátkodobé období, ale na celou historickou etapu v rozvoji společnosti a státu.“³⁾ Obdobně a argumentačně šíře, charakterizuje otázku V. Flegl, když říká: „Ústava a ústavní zákony se mění i v rámci téže společensko-ekonomické formace. Pokud jde o ústavu socialistického typu, její změna a vývoj zhruba odpovídá periodizaci vývoje socialistické společnosti a socialistického státu (přesná synchronizace je nesnadná, protože složité procesy vývoje společnosti a státu neprobíhají rovnoměrně a přímočaře). Jejich plynulé poznávání je velmi náročné a závisí na stupni poznání a rozpracovanosti této problematiky nejen právní vědou, ale i jinými společenskovědními obory.“⁴⁾ Přehledně byla konstituční etapizace charakterizována zejména S. Zdobinským a J. Grospičem, kteří v souvislosti s analýzou nové Ústavy SSSR vyvodili: „Ve světle nové Sovětské ústavy rysují se zřejmě tři vývojové etapy socialistického konstitucionalismu:

a) etapa od nastolení diktatury proletariátu do vybudování základů socialistické společnosti, b) etapa postupného přerůstání státu diktatury proletariátu ve všelidový stát, v níž se buduje rozvinutá socialistická společnost, c) etapa všelidového socialistického státu, založená na vybudování rozvinuté socialistické společnosti, v níž se postupně vytvářejí podmínky pro vyšší fázi komunistické společnosti... Přijetím Ústavy SSSR z října roku 1977 se stáváme svědky počátku nové etapy ústavněprávního a státněprávního vývoje socialistických zemí, která je patrně nejvyšší etapou vývoje socialistického konstitucionalismu vůbec.“⁵⁾

O vztahu ústavy a etapy vývoje společnosti a státu svědčí i texty ústav. Článek 9 Ústavy RSFSR z roku 1918 stanoví, že: „Hlavní úkol Ústavy RSFSR, určené pro nynější přechodnou dobu, spočívá v nastolení diktatury městského a vesnického proletariátu a chudého rolnictva ve formě mohutné všeruské sovětské moci, aby byla úplně potlačena buržoazie, odstraněno vykořisťování člověka člověkem a zaveden socialismus, ...“ Ustanovení tak jednoznačně hovoří o periodě ústavního vývoje a stanoví jeho zásadní obsah.

K periodizaci ústavního vývoje hovoří i texty jiných ústav. V Prohlášení Ústavy ČSSR se utvrzuje mj., že: „Vstoupili jsme do nového období našich dějin a jsme odhodláni jít dále k novým, ještě vyšším cílům. Dopravujeme socialistickou výstavbu, přecházíme k budování vyspělé socialistické společnosti... Československý stát, ve který se zorganizoval pracující lid v čele s dělnickou třídou, stal se lidovou organizací v nejvlastnějším slova smyslu — socialistickým státem. V naší zemi byly již vyřešeny všechny základní úkoly přechodu od kapitalistické společnosti k společnosti socialistické.“⁶⁾

O vztahu etapy vývoje společnosti a státu (rozvinutý socialismus a všelidový stát) a obsahové cíle stanovené v ústavě a předpokládané na určený úsek vývoje jednoznačně svědčí i závěrečná programová část Preambule Ústavy SSSR.

Snad nejpregnantnější otázku periodizace ukazuje Preambule Ústavy BLR, která říká: „Jsouce si vědomi významu Ústavy BLR z roku 1947 a dále rozvíjejíce její základní principy s ohledem na novou etapu (podtrženo K. K.) ve výstavbě socialistické společnosti v naší vlasti, přijali jsme ... tuto ústavu.“

Ústava se tedy váže na etapu či fázi vývoje společnosti a státu, pro něž je charakteristický určitý druh socialistické ústavy. Zákonitě jsou oba

²⁾ V. Procházka: Budeme mít socialistickou ústavu, Rudé právo 19. 4. 1960.

³⁾ Viz kolektiv: Gosudarstvo i demokracija v period postrojenija razvito go socijalizma, Moskva 1974, str. 108.

⁴⁾ V. Flegl: Ústava ČSSR, Praha 1977, str. 6.

⁵⁾ S. Zdobinský, J. Grospič: Nová Ústava SSSR a teoretické otázky státního práva, Právník 6/1977, str. 515.

⁶⁾ Tato dikce je v přímé obsahové návaznosti na závěry zasedání ÚV KSČ dne 7. a 8. dubna 1960, kde v referátu A. Novotného bylo konstatováno: „... v naší zemi byly vyřešeny všechny základní úkoly přechodu od kapitalistické společnosti ke společnosti socialistické. Vstupujeme nyní do další etapy, vývoje naší společnosti, do etapy budování vyspělé socialistické společnosti...“ — viz Rudé právo dne 7. dubna 1960.

tyto pojmy (společnost a stát) nerozlučně jmenovány i při vědomí skutečnosti, že ústava je především státním dokumentem a na druhé straně stát má vůči společnosti roli služebnou. Marxisticko-leninská teorie státu vychází z předpokladu, že problematika vývojových etap socialistického státu úzce souvisí především s fázemi vývoje po-kapitalistické společnosti, i když zřejmě není s nimi totožná. Za druhé, že nová etapa ve vývoji socialistického státu nenastupuje dříve, pokud etapa jí předcházející nesplnila své historické poslání (modifikace v ústavní praxi PLR). Za třetí, přechod socialistického státu z jedné etapy vývoje do druhé není provázen změnou typu státu, nýbrž se uskutečňuje v rámci jednoho a jednotného typu státu — socialistického typu státu. Klasikové marxismu-leninismu dělí po-kapitalistický společenský vývoj do tří hlavních fází: první je přechodné období od kapitalismu ke komunismu (socialismu), druhou je nižší fáze komunismu — „neúplný komunismus“, tj. socialismus, a konečně třetí je vyšší fáze komunismu, „úplný komunismus“. Přechod z jedné fáze pokapitalistického vývoje do druhé se děje pozvolně narůstáním prvků vyšší fáze v rámci vývoje fáze nižší. Přechodnému období od kapitalismu ke komunismu a nižší fázi komunismu (tj. socialismu) odpovídá státní forma organizace společnosti. Společnost za socialismu má dvě etapy, a sice etapu budování rozvinuté socialistické společnosti a společnost rozvinutého socialismu (dnes realita SSSR). Za přechodného období a v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti je stát státem diktatury proletariátu, za rozvinutého socialismu se jedná o všelidový socialistický stát (viz 4. a 5. odstavec textu Preambule Ústavy SSSR). Ve vyšší fázi komunismu stát odumře.⁷⁾

Důležitou otázkou je, zda při přijímání nové ústavy, to znamená ústavy vyššího typu, jde „pouze“ o právní vyjádření změn ve sféře sociálně-ekonomické a politické, socialistické společnosti. Je logické, že tyto otázky jsou nejdůležitější — determinující. Historie socialistického konstitucionalismu dosvědčuje, že současně ústavodárce: a) využívá zkušeností jiných socialistických států získaných na základě zkoumání realizace ústavních norem (například sovětský ústavodárce využil zejména zkušeností ústavních norem NDR, BLR, Kuby aj.), b) využívá výsledků teorie a praxe budování socialismu, je veden snahou zracionalizovat organizaci a činnost státního aparátu, (např. novelizace Ústavy NDR v roce 1974), c) dále pracovává problematiku prohlubování socialistické demokracie, (viz Kubánská Ústava 1976), d) zapracovává více právních garancí realizace zásad ústavy (viz text Ústavy SSSR 1977).

Bylo by možné vznést dotaz podmíněný zkušenostmi z konstitučního vývoje socialistických zemí, zda při přechodu z jedné fáze či etapy vývoje socialistické společnosti do druhé musí být přijímán nový, komplexní ústavní dokument, nebo „postačuje“ forma novelizace dosud platné ústavy. Zkušenosti socialistických zemí byly v tomto smyslu obohaceny například závěry z konstitučního vývoje MLR, kde byl využit druhý z uvedených způsobů.

Odpověď na otázku, proč v souvislosti s významnými přeměnami v maďarské společnosti a státě nedošlo k přijetí zcela nového komplexního ústavního dokumentu,

⁷⁾ Stručná rámcová charakteristika byla čerpána z: Obecné teorie státu a práva, II, E. Kučera a kolektiv, Praha 1977, str. 43—53.

dává zpráva ÚV MSDS na jejím X. sjezdu: „Přesto, že bylo dosaženo vymožeností historického významu, nepovažujeme za nutné vypracovat novou ústavu. Navrhujeme však, aby Státní shromáždění v souladu s naším současným stavem vhodně modifikovalo a dále rozvíjelo základní zákon MLR. Modifikovaná ústava at odrazí změny, které nastaly v uplynulých dvaceti letech. Ať poukazuje na změny, které nastaly ve státním životě, v činnosti Státního shromáždění, vlády, rad, všeobecně v práci státních institutů. Ať přesněji vymezí práva a povinnosti občanů v současné etapě socialistické výstavby ... Náš stát v hlavních rysech našeho zřízení, tj. pokud jde o vlastnictví a třídní vztahy, je již socialistický, ovšem úplné vybudování socialistické společnosti ještě probíhá.“⁸⁾

V souvislosti s výše uvedenou problematikou naskytá se otázka, zda postačuje socialistickému státu jediná ústava po celou historickou etapu nebo fázi. Výše již bylo řečeno, že v ústavě se promítá konkrétní podstata státní moci v kvalitě charakteristické pro tu nebo onu etapu či fázi vývoje socialistického státu. A to je též rozhodující pro charakter ústavy určitého typu v rámci zkoumané společensko-ekonomické formace (kupříkladu ústava všelidového státu). Samozřejmě to neznamená, že by právě tento nejdůležitější institut nebyl dynamický, naopak, třídní podstata se vyvíjí velmi dynamicky v souvislosti s ekonomickými, politickými a jinými předpoklady. Ústava ji však postihuje v jejím obecném „momentu“, typickém pro etapu či fázi. Tyto společenské vztahy reprezentují onu kvalitu, jejichž změna si vyžaduje bezpodmínečné odzrcadlení v ústavním textu tak, aby byla uvedena do souladu ústava de iure a ústava de facto. Socialistická společnost a stát se neustále zákonitě vyvíjejí. Ústava jako „koncentrát“ nejdůležitějších institutů a vztahů zejména z toho hlediska, že postihuje (bráno z filozofického pohledu) především kvalitativní stránku rysů společenského řádu, je poměrně velmi stabilním dokumentem (při plynulosti společenského vývoje). Dynamika socialistického společenského zřízení, poznávání nových konkrétních nebo optimálnějších institutů či řešení, zkušenosti jiných socialistických zemí, požadavky prohloubení kvality řízení, státoprávní řešení národnostní otázky, odzrcadlení politických zkušeností — tyto a mnohé jiné problémy jsou důležitými předpoklady pro novelizaci ústavy určitého typu v rámci vývoje etapy či fáze socialistického státu, již charakterizuje (například vstup nových republik do svazku sovětských republik po roce 1936, státoprávní řešení národnostní otázky v ČSSR, což si podmínilo dosti závažnou a rozsáhlou novelizací Ústavy ČSSR; novelizace Ústavy NDR v roce 1974). Změny v rámci jednoho typu nelze odůvodnit pouze politickými požadavky, ale vedle potřeby uvést do souladu ústavu de iure a de facto tu stojí zejména otázka požadavku na vysoký tvůrčí moment socialistické ústavy (což bylo evidentní zejména při poslední novelizaci Ústavy NDR). Tyto řečené skutečnosti nelze zaměňovat s již zmíněnou praxí při novelizaci ústavy MLR. V případě MLR byla sice provedena změna v rámci platné ústavy, avšak tyto změny byly natolik podstatné, že zařadily ústavu do okruhu ústav států budujících rozvinutou socialistickou společnost (na základě politických závěrů).

Přínosná nejen pro konstituční vývoj NDR, ale i pro teorii a praxi socialistického konstitucionalismu byla řečená novelizace Ústavy NDR v r. 1974. Tyto změny byly předznamenány zejména programovými závěry stanovenými VIII. sjezdem SED (červen 1971), prováděnými po-

⁸⁾ X. sjezd MSDS, Praha 1971, str. 16.

stupně zejména v oblasti legislativní činnosti. Legislativní změny vytvořily předpoklady pro novelizaci Ústavy NDR, přičemž cílem novelizační činnosti bylo uvést ji do souladu s ústavou de facto, „... je třeba pozorně posoudit a změnit určité články naší ústavy, které nejsou již ve shodě s realitou“.⁹⁾ Bylo nezbytné zobecnit v zásadě tři skupiny změn, ve společnosti: sociálně ekonomický rozvoj, změny v mezinárodním postavení NDR, otázky optimálnějšího fungování státních orgánů.¹⁰⁾ V konečném rezumé tato novelizace výrazně přispěla k posílení dynamiky Ústavy NDR. Lze proto souhlasit i z tohoto důvodu s názorem G. Riege, že: „... takováto změna ústavy je normálním prvkem.“¹¹⁾

Lze říci, že bohatým postupným novelizačním vývojem prošla Ústava SSSR z roku 1936, kdy bylo postupně novelizováno 63 článků ze 146, nejrozsáhleji pak článek 14 (též postupně). Je třeba konstatovat, že tyto změny nijak stabilitu ústavy nenarušily.

Nové momenty se objevily v ústavním vývoji SFRJ. Socialistická Ústava SFRJ z roku 1963 byla později změněna formou dodatků (3krát, celkem 42 dodatků). Platná Ústava SFRJ z roku 1974 jich větší část zapracovala do svého textu.

Momenty originální má ústavní praxe ČSSR. Platnou ústavu tvoří souhrn ústavních zákonů (čili netvoří ji jeden dokument). Přes rozsáhlost změn (zrušeny hlavy 3. až 6., další novelizovány; řadu doplňujících ústavních zákonů (např. ú. z. 10/1969 Sb., o Radě obrany státu), však ani v tomto případě nemohlo jít o přechod od jednoho typu ústavy ke druhému, neboť novelizace neměnily zásady stanovené v institutu nejdůležitějším — společenské zřízení. Proto i platný ústavní text (zejména hlava I.) z roku 1960 je (při vědomí důležitosti ústavního zákona o čs. federaci) v platné ústavě částí nejdůležitější (a není opomenuto ani kontextu kritických závěrů obsažených v Poučení z krizového vývoje a XIV. sjezdu KSČ). Je však současně otázkou, zda platná čs. ústava jako souhrn ústavních zákonů je schopna plně vytvářet předpoklady pro realizaci všech funkcí, jež ústava objektivně má. Lze se domnívat, že vzhledem k určité „zlomkovitosti“ ústavní úpravy a k rozmanitým (včetně podceňujícím) názorům na platnou část Ústavy ČSSR z roku 1960, účinnost některých funkcí či jejich aspektů je více či méně snížena. Platí to například o právně výchovné funkci, předpokladech být základním zákonem, apod.

2. Vedoucí úloha strany a ústava socialistického státu

Nelze plně analyzovat úlohu ústavy jako faktoru společenského progresu, aniž by nebyl posouzen vztah marxisticko-leninské strany a ústavy. Vedoucí úloha strany jako základní zákonitost budování socialistické a komunistické společnosti je velmi úzce spjata s problematikou postavení a úlohy práva v socialistické společnosti. Poznávací a rozhodovací a ideové

⁹⁾ E. Honecker, Důvodová zpráva, Zasedání Lidové sněmovny, Neues Deutschland, 27. 9. 1974.

¹⁰⁾ Podrobněji viz G. Riege: *Levolution du droit public en RDA apres le VIIe congres SED*, Jena 1977.

¹¹⁾ G. Riege: cit dílo, str. 187.

výchovná činnost strany jsou neodmyslitelnými společenskopolitickými předpoklady faktu, aby bylo vytvářeno právo odpovídající dosaženému stupni vývoje socialistického státu a společnosti a potřebám dalšího úspěšného rozvoje v komunistické perspektivě. Vystihující je názor I. P. Iljinského, že je třeba zdůraznit důležitý význam politiky strany ve sladění ve společnosti platných sociálních norem — právních, morálních, atd. Tyto normy mají obecný ideově politický základ — marxisticko-leninský světový názor, politiku komunistické strany, a jsou nasměrovány k dosažení obecných cílů — výstavbě socialismu a komunismu. Z toho plyne jednota v podstatě a významu sociálních norem v socialistické společnosti. Posílení stranického vlivu je důležitou podmínkou zdokonalení soustavy normativní právní úpravy společenských vztahů za socialismu.¹²⁾ Právní politika marxisticko-leninské strany je závažná součást celkové strategie marxisticko-leninské strany a jí vytyčované generální linie. „Působice v mezích Sovětské ústavy, KSSS jako vedoucí síla určovala a bude určovat politickou linii v rozhodování všech stěžejních otázek státního života“.¹³⁾

Hovoříme-li o úloze strany vzhledem k právu, a to více vyniká úloha marxisticko-leninské strany vzhledem k ústavě. Ústava socialistického státu je důležitý právní, ale i politický dokument. „V. I. Lenin, strana bolševiků, vycházeli z toho, že ústava — to není jen právní akt, ale i nejdůležitější politický dokument. Strana posuzovala ústavu jako utvrzení vyvozenosti revoluce a současně též — jako prohlášení základních úkolů a cílů socialistické výstavby.“¹⁴⁾

Uplatňování vedoucí úlohy strany v oblasti teorie a praxe státu a práva je princip — objektivní nutnost. Důsledné teoretické řešení uvedených otázek má rozhodující význam pro řešení úkolů socialistické revoluce a pro realizaci historického poslání dělnické třídy. Na základě znalosti marxisticko-leninské teorie státu a práva strana odhaluje zákonitosti vývoje státu a společnosti a všech s tím souvisejících jevů. Přitom analyzuje konkrétní ekonomické, politické a sociální skutečnosti na daném stupni vývoje společnosti i mezinárodní souvislosti, přihlíží ke všem stránkám třídního boje. Socialistická ústava musí vznikat na základě vědeckého poznání vývoje společenských zákonitostí, musí se tedy důsledně opírat o dialektický a historický materialismus, využívat výsledků socialistické vědy o státu a právu a dalších společenských věd. Marxisticko-leninská strana a její vedoucí úloha je jedním z nejdůležitějších subjektivních faktorů, který se uplatňuje při tvorbě a realizaci ústavy.¹⁵⁾

Strana realizuje postuláty socialistické revoluce, realizuje vůli dělnické třídy. Tato vůle se projevuje navenek v závazné právní formě jako socialistické právo. Úkolem strany je formulovat generální politickou linii a v rámci této generální politické linie nejaktuálnější úkoly, které musí stát řešit v legislativní činnosti, neboť touto činností se uskutečňuje žá-

¹²⁾ Viz I. P. Iljinskij: Konstitucionno-pravovoj regulirovanije obščestvennyh otnošenij, Obščestvennyje nauki 6/1977, str. 34.

¹³⁾ L. I. Brežněv: Projev na schůzi Prezidia Nejvyššího sovětu SSSR 17. června 1977, v: Konstitucija obščenarodnogo gosudarstva, Moskva 1978, str. 49.

¹⁴⁾ Viz L. I. Brežněv: O projektě konstituciji SSSR, Vystoupení na plénu ÚV KSSS 24. 5. 1977, v: Konstitucija obščenarodnogo gosudarstva, Moskva 1978, str. 29.

¹⁵⁾ Viz N. P. Ivaniševová, citovaná dizertace (autoreferát), str. 26.

doucí a předpokládané pozitivní působení práva v socialistických společenských vztazích. Stranicky vytyčená politická linie nenahrazuje a ani nesmí nahrazovat právní řád. Je však politicky závazná pro činnost normotvorných orgánů. Právní politika marxisticko-leninské strany je součástí širší, generální politické linie, vytyčované v základních stranických dokumentech. Postuláty právní politiky marxisticko-leninské strany realizují především normotvorné orgány, zastupitelské sbory.

Závažnou v souvislosti s analýzou vedoucí úlohy strany při tvorbě a realizaci ústavy socialistického státu je otázka vztahu ústavy a programu strany. Programem jsou zde chápány nejen dlouhodobé cíle a vytyčené perspektivy, ale i zásadní linie stanovená na jednání sjezdů a konferencí strany pro nejbližší období. Tento program je teoretickým základem ústavy, vycházejíc z programu ústava odráží to, čeho bylo ve vývoji dosaženo, i tendence a směr budoucího vývoje. V tomto smyslu vyplývá z těchto relací i jeden ze závažných rysů ústavy socialistického státu — schopnost být faktorem společenského progresu. Ústava socialistického státu je státoprávním vyústěním analytických i programových ustanovení strany. „V rukou lidu bude (tj. ústava — pozn. K. K.) úspěšným prostředkem ke splnění programu strany“, jak výstižně charakterizoval tuto skutečnost T. Živkov.¹⁶⁾

Program strany a ústavu nelze zaměňovat ani co do obsahu ani co do funkce, i když četné aspekty jsou společné. Ústava není program strany a ani jej nemá nahradit. Rozdíl není v tom, že první hovoří o tom, co je a druhá co bude. Obojí hovoří o obojím. Každá svým způsobem, podle svého cíle. Ústava se opírá o program strany, využívá v hotovém výsledky analýzy, která tam je.¹⁷⁾ Program strany — to je teoretický dokument strany. Jeho závažnost je především v hloubce a přesnosti analýzy dosaženého stupně vývoje společnosti a státu, ve správnosti cílů dalšího vývoje, to znamená ve vědeckém souladu tohoto dokumentu se životem. Opěrný bod vidí program strany v konečných cílech vývoje, především na dané historické etapě. Ústava neobsahuje a nemůže obsahovat detailní analýzu prošlé cesty a vědeckého opodstatnění cílů, neboť je především zákonodárným aktem, i když vytvořeným teorií, není analytickým dokumentem. Ústava je součástí právního řádu socialistického státu, je základnou pro vypracování běžných zákonů a dalších právních předpisů. Současně však, při zdůraznění právního charakteru tohoto aktu nelze opomíjet novou kvalitu socialistického práva, které nejen utvrzuje a chrání existující společenský řád, ale je i aktivním prostředkem upevňování moci dělnické třídy a rozvoje socialismu.

Otázka vztahu ústavy socialistického státu a programu strany též velmi úzce souvisí s podstatou, podmíněností a úlohou programatických ustanovení v ústavě socialistického státu (viz níže).

Programy marxisticko-leninské strany mají vliv a předurčují ústavu socialistického státu v mnoha aspektech. Odrážejí se v obsahu textu, celkovém rozsahu ústavní materie, ovlivňují i formální stránku ústavy socialistického státu.

¹⁶⁾ Viz T. Živkov: Články a projevy 1942—72, Svoboda, Praha 1973, str. 397.

¹⁷⁾ Viz Rusinová a kolektiv: Sovětskoje gosudarstvennoje pravo, Leningrad 1975, str. 52.

Závažnou otázkou je úloha marxisticko-leninské strany ve společenském procesu realizace ústavy socialistického státu. Strana je nejdůležitějším společensko-politickým garantem realizace ústavy. Ve své politické činnosti, v rozsáhlé organizátorské a ideově politické činnosti zkoumá zákonitosti a potřeby společenského rozvoje. Jednou z těchto otázek je například další zdokonalování všech článků státního a společenského řízení procesu budování komunismu, rozšiřování a prohlubování funkcí různých ústavních institutů a článků politické organizace socialistické společnosti, jejich vzájemných vztahů. Strana má za úkol především vést všechny odpovědné subjekty k důsledné realizaci ústavních ustanovení. Přitom strana ostatní státní a společenské subjekty nenahrazuje, svou veškerou činnost vykonává v rámci ústavy a celého právního řádu.

Společenský progres za socialismu je spjat s procesem prohlubování úlohy strany. Tento proces souvisí přitom s optimalizací působení všech nástrojů, jimiž pracující lid k realizaci své moci disponuje — stát, právo, atp. Je zřejmé, že ústava jako jádro právního řádu nemůže být stranou, její působení se nezbytně prohlubuje.¹⁸⁾ Prohlubuje se především politicko-ideologické sepětí ústavy a stranické linie, prohlubuje se úloha strany v procesu tvorby ústavy socialistického státu, v procesu realizace ústavy (např. rozpracovaná právní politika strany na jednotlivé oblasti právního řádu v intencích přijaté ústavy a k její realizaci).

Vztah marxisticko-leninské strany jako vedoucí politické síly socialistické společnosti, jádra politického systému socialistické společnosti, integrální součásti politické moci za socialismu, a ústavy socialistického státu jako jádra právního řádu, nástroje realizace státní moci, má značný význam politický, právní, ideologický, vědecký i historický. K institutu ústavy socialistického státu se vážou všechny složky principu vedoucí úlohy strany — poznávací, politicko-koncepční, řídicí, kontrolní, kádrová i ideově výchovná. Zkoumaný vztah není vztahem umělé vytvořeným a složitě zprostředkovaným, ale vztahem přímým a neoddělitelným. Je to vztah ve stálém vývoji — prohlubuje se vedoucí úloha strany při tvorbě a realizaci ústavy, prohlubuje se úloha socialistické ústavy v cílevědomém ovlivňování společenských vztahů ve stranou vytyčené perspektivě vývoje společnosti a státu.

Schopnost ústavy socialistického státu plnit své poslání je do velké míry odvislá od možnosti (vzhledem k např. etapám vývoje) a schopnosti realizace složek institutu vedoucí úlohy strany. Zkoumat vztah úlohy strany a ústavy znamená lépe vidět ústavu v dialektice vývoje, znamená to lépe poznávat konstruktivní úlohu ústavy při vývoji společenských vztahů. Marxisticko-leninská strana je jedním z nejdůležitějších subjektivních faktorů, které se uplatňují při tvorbě a realizaci ústavy socialistického státu.

¹⁸⁾ Na tuto skutečnost z hlediska vztahu Sovětské ústavy a právního řádu upozorňuje řada autorů — V. N. Kudrjavcev: Aktualnye problemy naučnych issledovanij v svete novoj Konstituciji SSSR, SGIP 9/1978; J. A. Tichomirov: Pravovaja sistema razvitogo socijalističeskogo obščestva, SGIP 7/1979; V. Kuzněcov: Konstitucija SSSR v dejstviji, Komunist 15/1978.

3. Problematika stability ústavy socialistického státu

Koncepčnosti a cílevědomosti socialistické společnosti, jejímu plynulému rozvoji odpovídá i nezbytnost, aby tomuto procesu přispívalo i socialistické právo a socialistická zákonnost, jako dva instituty neoddělitelně spjaté. Adekvátní kvalita těchto vzájemně se podmiňujících institutů do značné míry závisí na kvalitě jádra právního řádu — socialistické ústavy — a její realizaci. Aby ústava socialistického státu mohla být optimálně realizována, je nezbytné, aby platila (a to reálně) v určitém časovém úseku — tedy aby byla dokumentem stabilním. Stabilita socialistické ústavy je vlastnost socialistické ústavy objektivně imanentní, vyplývá (jak již řečeno) z její podstaty.

V Leninových spisech se pojem ústava vyskytoval ve dvojím smyslu, jednak jako politicko-právní akt (tzv. psaná ústava), za druhé jako vytvářivší se faktické základy společenského zřízení (reálná, faktická, materiální ústava). Z Leninových závěrů vyplývá, že obsah právní ústavy je předurčován faktickou ústavou, což vysvětluje například v souvislosti se sověty: „... Sověty vznikly bez jakékoliv ústavy a více jak rok žily bez ústavy.“¹⁹⁾ Kritériem hodnocení fiktivnosti nebo reálnosti právní ústavy musí být přitom nejen její obsah, ale vztah ústavy a skutečnosti („fiktivní je ústava, když se zákon a skutečnost rozcházejí, není fiktivní, když se shodují“). Vztah mezi faktickou a právní ústavou v podmínkách socialismu je principiálně odlišný od jejich vzájemného vztahu v podmínkách buržoazního zřízení, sama podstata socialismu vylučuje stavět proti sobě faktickou a právní ústavu. Za socialismu je tedy jednou ze základních otázek konstitucionalismu vztah ústavy *de iure* a ústavy *de facto*, to znamená požadavek, aby se právní ústava s faktickou maximálně kryly.²⁰⁾ Jedině při adekvátní shodě, při optimálním vyjádření zákonitosti rozvoje společenských vztahů může být ústava stabilním dokumentem, který postihuje dosažený stav vývoje a požadavky jeho dalšího rozvoje. Správně však konstatuje v této souvislosti V. V. Kopejčikov, že tuto jednotu nelze chápat jako absolutní ztotožnění se psané ústavy s reálnými společenskými podmínkami, s celým systémem společenských vztahů, existujících ve společnosti. Není to možné proto, že se jedná o ne plně srovnatelné kategorie. Jde tedy o ústavní utvrzení hlavního, nejpodstatnějšího.²¹⁾

Pro přijetí nové ústavy je nezbytný takový stupeň rozvoje nových vztahů, kdy dochází k určité změně kvality faktických ústavních vztahů. Ústavní vztahy jsou ze všech společenských vztahů nejstabilnější. Je to podmíněno tím, že vyjadřují nejcharakterističtější rysy společnosti na určité etapě rozvoje. Stabilita právních ústav je určována stabilitou ob-

¹⁹⁾ V. I. Lenin, Spisy, sv. 28, Praha 1954, str. 250.

²⁰⁾ Podstata vztahu spočívá v tom, aby ústava vyjadřovala dosažený stupeň společenského vývoje, čili aby determinované odpovídalo pokud možno plně determinujícímu. Jestliže tedy v ČSSR existují místo rad obrany národních výborů nezávislé rady obrany krajů a okresů, začleněné do jednotné soustavy orgánů rad obrany, to je spíše problém nedostatečně realizovaného úst. zákona č. 10/1969 Sb., o radě obrany státu.

²¹⁾ Viz V. V. Kopejčikov: Konstitucija rozvitogo socijalizma, str. 7.

jektivních společenských vztahů.²²⁾ Pokud dojde ke změně kvality faktických ústavních vztahů (v progresivním slova smyslu), musí tomu odpovídat i přizpůsobení právníké ústavy kvalitě těchto vztahů (společenské předpoklady změny ústavy byly analyzovány již výše). Tato zákonitá vývojová situace vůbec neodporuje požadavkům stability ústavy socialistického státu. Změny ústavních ustanovení podmíněné vstupem socialistických zemí do nové periody rozvoje jsou objektivní nezbytností a odpovídají potřebám reálnosti ústav.

Co znamená stabilita ústavy socialistického státu, jak by bylo možno ji definovat. Určit pojem stability pouze tak, že znamená platnost ústavy v určitém časovém období. Předně je nezbytné určit, o jaké časové období se jedná. Nepochybně je to problém spjatý s periodou rozvoje společnosti a státu (jestliže vyjdeme z výše analyzované etapizace ústavního vývoje). Byla již charakterizována souvislost ústav se společensko-ekonomickým vývojem, vztah mezi ústavou a dialektikou společenského vývoje. Marxismus-leninismus zřetelně dokázal zásadnost pojmu společensko-ekonomická formace, a bylo by nevědecké a formalistické konstruovat jiné eventuální periody (resp. časové úseky společenského rozvoje). Ústava musí postihovat faktické vztahy, tak, jak jsou pro společnost a stát charakteristické v dějinném časovém úseku. Pokud je postihuje optimálně, pak může platit do té doby, dokud se nezmění společenské předpoklady jejího obsahu. A pokud tyto vztahy v rámci úseku v zásadě postihuje, nemusí být měněna — je ústavou reálnou a stabilní. Dialektiku vztahu neustálého vývoje společenských vztahů na straně jedné a způsobu utvrzení obecného „momentu“ vývoje v ústavě výstižně dokládá P. Peška. Vzhledem k nezbytnému rozporu mezi relativní stabilitou ústavy a ustavičným vývojem faktických společenských vztahů při formování a upevňování socialistických institucí a při likvidaci institucí kapitalistických se totiž mění její praktická sociální náplň. Řešení tohoto rozporu se projevuje zejména ve vývoji interpretace, eventuálně však dochází i k zeslabení praktické funkce té či oné normy. Jestliže se pak lze setkat v některých případech se zeslabením praktické funkce toho či onoho ustanovení ústavy, je třeba podtrhnout, že principiálně v těch případech nikdy nedochází k porušení socialistické zákonnosti. Jde vesměs o aktuální nedostatek skutkových předpokladů potřebných k realizaci toho či onoho ustanovení, či o možnost řešit věc v souladu s ústavou jiným způsobem.²³⁾

Optimální vyjádření faktických vztahů velmi podstatně souvisí s úrovní poznání těchto faktických vztahů. To znamená, že tato otázka je velmi úzce spjatá s poznávací úlohou marxisticko-leninské strany při analýze zákonitostí společenského vývoje.

Vývoj socialistických států může přivodit situace, které mohou stabilitu v určitém směru narušit (mám na mysli ústavní praxi SFRJ za posledních zhruba 20 let — časté změny ústavy jak komplexní, tak i formou ústavních dodatků, ve snaze o zdokonalování chodu samospráv-

²²⁾ Viz I. E. Farber, V. A. Rževskij: Voprosy teoriji sovětskogo konstitucionnogo prava, Saratov 1967, str. 25.

²³⁾ Viz P. Peška: O aktuální praktické funkci čs. ústavy, v: Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR, Praha 1958, str. 67.

ného systému, krizový vývoj ČSSR 1968—69, společenská krize v PLR vzniklá v r. 1980).

Ústava socialistického státu postihuje společenské vztahy v celkové jejich komplexnosti. Bylo již řečeno, že během historické periody mohou vzniknout objektivní předpoklady pro novelizaci ústavy (může být odvislé od změny vnějších faktorů a jejich vlivu na socialistický stát a společnost; nebo se ukáže nezbytnost novelizace vzhledem k poznaným možnostem optimalizace řízení společnosti — novelizace Ústavy NDR). Mám za to, že tyto změny požadavkům stability ústavy v zásadě neškodí.

Naskytá se tedy otázka, která ustanovení ústavy musí platit během určitého více či méně dlouhého časového úseku. Podle mého názoru, se jedná o ustanovení základní. Přitom za základní je třeba chápat především instituty, principy, vztahy, které charakterizují společenský řád ve zkoumaném úseku (tedy obecné, a pro celý řád konkrétní v určité etapě). Z tohoto hlediska jsou nejdůležitějšími ustanovení o společensko-ekonomickém a politickém (zejména třídní vztahy) zřízení. Psaná ústava — především v těchto ustanoveních — je velmi stabilním právním dokumentem. Její stabilita souvisí s relativně dlouhým trváním té které historické etapy, jak zmiňuje V. Flegl,²⁴⁾ „jestliže jde stát dopředu, v přelomech potřebuje ústavu novou“.²⁵⁾ Pokud hovoříme o rozlišení ustanovení základních a ustanovení nezásadních, je to vyloženo pomocné hledisko, neboť ústava v celém svém textu je základním dokumentem. Zde se však při tomto rozlišení uvažuje z hlediska vzájemných vztahů uvnitř ústavy. Z tohoto hlediska pod základními ustanoveními rozumím vždy určitý okruh vztahů v ústavě upravený, jeho základní zásady a instituty (kupříkladu socialistická hospodářská soustava).

Stabilitu socialistické ústavy tedy necharakterizuje předem stanovený počet let platnosti, ale to, do jaké míry odráží podmínky a potřeby konkrétní etapy vývoje, do jaké míry plní své funkce. Postulátu stability není možné rozumět jako apriorně časovému limitu. Přitom stabilita ústavy neznamena nezměnitelnost ústavy.²⁶⁾ Bylo by však nesprávné hranici stability vyjadřovat kvantitativním údajem. Otázka stability vzhledem k eventuálním novelizacím závisí na dialektickém posouzení komplexu faktorů.

Na základě výše řečeného lze učinit pokus o definování stability ústavy socialistického státu. Rozumíme jí platnost ústavního textu po určitou etapu či fázi vývoje socialistické společnosti, při minimálním počtu změn a stálém plnění komplexu funkcí ústavy ve společnosti.

Předpoklady stability ústavy socialistického státu lze sledovat v mnoha faktorech. Dominují v zásadě dvě skupiny těchto faktorů, a sice předpoklady společenské a předpoklady vnitřní, tkvící v ústavě samé, přičemž prvně jmenované jsou determinujícími, rozhodujícími. Společenských předpokladů je celý komplex. Domnívám se, že o těch nejdůležitějších bylo již hovořeno. Předpokladem stability ústavy je, aby 1. byly optimálně poznány zákonitosti etapy vývoje státu a společnosti, v níž se aktu-

²⁴⁾ Viz V. Flegl: Ústava ČSSR, Praha 1977, str. 10.

²⁵⁾ B. N. Topornin: Osnowne rysy Konstytucji SZRR z 7. 10. 1977, Państwo i prawo 11/1977, str. 5.

²⁶⁾ Federalizaci ČSSR ústavními zákony lze v tomto smyslu považovat za stabilizující faktor, přestože si vyžádala několika ústavních zákonů.

álně nachází, 2. aby byl správně posouzen dosažený stav vývoje společnosti a státu, v níž se nachází, 3. aby byly optimálně určeny perspektivy dalšího vývoje státu a společnosti, a mimo jiné zhodnoceny zkušenosti a potřeby právního řádu,²⁷⁾ 4. předpokladem stability ústavy *de iure* je stabilita faktické ústavy, čili požadavek, aby společnost a stát se harmonicky rozvíjely (srov. současná složitá situace PLR).

Z předpokladů, které tkví v samotné ústavě, je především třeba jmenovat nezbytnost optimálního vyjádření společenských vztahů. Ústavodárce musí určit, které ze společenských vztahů je nezbytné a potřebné vyjádřit v ústavě,²⁸⁾ a vyjádřit je v tendencích jejich vývoje. Stabilitu ústavy též předpokládá ta její normativní vlastnost, a sice že její ustanovení disponují vysokým stupněm abstraktnosti. Tento vysoký stupeň abstraktnosti je spjat s charakterem ústavních norem jako právních základů zřízení, jak vysvětluje S. Rozmaryn,²⁹⁾ přičemž v jeho tezi je současně řečeno, že abstraktnost není vlastností ústavy pouze z důvodu potřebné stability ústavy v ústavním vývoji, ale podmíněna především charakterem ústavy jako základního zákona. V neposlední řadě je stabilita ústavy zabezpečována díky charakteru a širokému rámci jejího působení.

Ústava socialistického státu je především právním dokumentem, a proto se z problematiky stability ústavy těžko může vytrátit otázka vztahu stability ústavy a právního řádu. Ústava je jakýmsi kodexem zákonů, „kostrou“ právního řádu. Stabílní ústavní vývoj je jedním z předpokladů toho, že bude na základě a v duchu zásad stanovených ústavou tvořen a užíván právní řád optimální a optimálně působící. I když stabilita ústavy je důležitým předpokladem stability právního řádu, není faktor jediný. Ústava svými právními zásadami činí to nejdůležitější — stanoví rámec a kostru organizace a činnosti, ale při konkrétní specifikaci a realizaci jednotlivých institutů mají široké „pole působnosti“ jednotlivá právní odvětví a tedy i v tomto „dílcím“ úseku závisí na co nejlepším konkrétním promítnutí obecného, zásadního, daného ústavou.³⁰⁾ Současně však nelze opomenout i zpětný vztah — totiž nestabílní úseky právního řádu nemohou nemít více či méně dopad na celkovou úspěšnost společenského působení ústavy, zejména co do celkové autority ústavy ve společnosti po po stránce politicko-morální, apod., což ještě nemusí znamenat, že je ústava nereálná, že neodpovídá podmínkám vývoje státu a společnosti v dané etapě.

²⁷⁾ Myšlenková atmosféra výkladu Ústavy ČSSR 1960 vycházející z fikce všelidového státu se projevila v kodexech na základě Ústavy přijatých a přispěla k nárůstu krizových prvků ve státě a společnosti před rokem 1968.

²⁸⁾ Proto také zřejmě sovětský ústavodárce již nevypočítává v nové Ústavě SSSR z roku 1977 jednotlivá všesvazová a svazověrepubliková ministerstva, neboť to byla předtím často měněná ustanovení Ústavy 1936.

²⁹⁾ Viz S. Rozmaryn: *Konstytucja jako ustawa zasadnicza PRL*, Warszawa 1967, str. 335.

³⁰⁾ Což však neznamená, že je potřebné, aby jen k hospodářskému zákoníku ČSSR bylo na 60 prováděcích právních předpisů. Právní úprava je tak nepřehledná a zřejmě ne tolik efektivní.

4. Dynamismus ústavy socialistického státu

Socialistické právo je dialekticky spjato s podmínkami života společnosti, z nichž vychází a jimž slouží, a jež aktivně ovlivňuje. Už tento fakt determinuje jeho úlohu ve společnosti, jeho progresivní roli. Nejinak tomu je u ústavy socialistického státu.

V socialistické společnosti neprobíhá sociální rozvoj živelně. Komunistická strana a socialistický stát uskutečňují cílevědomou politiku, vypracovávají a realizují konkrétní opatření v oblasti sociálního rozvoje (legislativa, plánování, atp.). Sociální politiku socialistického státu tudíž lze vymezit jako jeho cílevědomý vliv na rozvoj objektivních sociálních procesů. Je možné diskutovat o předmětu a metodách sociální politiky, jejích subjektech, ale jedno je jasné: sociální politika — je vliv subjektivního faktoru na objektivní sociální rozvoj.³¹⁾

Je možné říci, že socialistická ústava má charakter dynamický ve dvojím smyslu. Za prvé proto, že se mění v důsledku změn společenských vztahů, za druhé, že sama ústava tyto změny stimuluje, že je jí vlastní tvůrčí schopnost. V tomto bodě bude pojednáno o druhé ze jmenovaných skutečností.

Ústava socialistického státu nemůže nebýt perspektivní a nepřístupovat k danému stavu institucí jako ke stavu, který je stupněm v jejich vývoji směrem k vyššímu vývojovému stupni. Přitom musí respektovat Marxovu poučku, že právo nemůže být výš nežli úroveň společnosti. Pojetí vývojové perspektivy v obsahu ústavní normy nezbavuje ústavu realnosti, neboť vytyčení perspektivy se opírá o vědecké poznání objektivních zákonitostí vývoje společnosti. „To, co se v právním dokumentu jeví jako postulát a příkaz, je v podstatě odraz poznané objektivní zákonitosti, která nabývá podoby direktivy vědomě adresované organizátorům a zákonodárcům.“³²⁾ Schopnost ústavy socialistického státu pojmout i výhledy příštího vývoje je též výrazem skutečnosti, že se v socialistické společnosti podstatně zvětšují možnosti *vědomého řízení* rozvoje společnosti. Socialistický zákonodárce na straně jedné fixuje dosažené vymoženosti dosavadního vývoje, zároveň však nemůže nerespektovat prudkou vývojovou dynamiku socialistické společnosti. Ústava musí být adekvátní svými vlastnostmi podmínkám, které se poměrně rychle v socialistické společnosti mění. Svými vlastnostmi však tuto realitu nemůže jen přijmout pasivně, ale musí na ni aktivně působit, jinak by nemohla plnit řádně ani funkci právní ani politickou, ani konečně jiné funkce. Ústava socialistického státu by měla být vždy „pracujícím“ dokumentem, jehož význam je určen tím, jak aktivně upravuje reálně existující společenské vztahy. Zachycovat společenské vztahy v jejich rozvoji nemůže škodit realnosti ústavy ani její autoritě.

Výše řečené předpoklady ukazují fakt, že ústava socialistické společnosti a státu je dokumentem *tvůrčím*. Způsobem fixace společenských vztahů a tomu odpovídajícími metodami realizace těchto aktivně ovlivňuje zejména právní řád, ale nejen to, komplexně společenské vztahy

³¹⁾ Srov. Konstituce SSSR i dalnějšije rozvitije gosudarstvovéděnenija i teoriji prava, Moskva 1979, str. 45.

³²⁾ P. Levit: O novou socialistickou ústavu ČSR, Právník 6/1960, str. 494.

v široké perspektivě. Otázka o tvůrčí roli socialistické ústavy a jejím významu pro rozvoj společnosti je spojována s faktem existence programatických ustanovení v jejím textu. Na tomto místě jsou předmětem práce obsahové otázky programatických ustanovení, přičemž problematika jejich právní role a normativní kvality bude předmětem dalších závěrů.

Historie konstitučního vývoje dokazuje, že je zákonitě prohlubování dynamismu socialistických ústav jak všeobecně, tak i konkrétně v jedné každé socialistické zemi. Je to podmíněno úspěšnou realizací úkolů státu a společnosti v dané etapě či fázi a úspěšným postupem v další perspektivě. Proces tohoto prohlubování je přitom spjat s přechodem k vyššímu stadiu vývoje státu a společnosti, s čímž souvisí i přijímání nové ústavy nebo její podstatné novelizace.

Schopnost být tvůrčím dokumentem — faktorem společenského progresu je ústavě socialistického státu *objektivně* vlastní (vyplývá to z podstaty socialistické ústavy a jejího společenského poslání). Tato schopnost je ústavě socialistického státu vlastní *objektivně* (teoreticky) *vždy*.³³⁾ Ústava však působí ve společenských podmínkách, tuto schopnost nelze vidět jako samosebou existující. Ve společenské skutečnosti tedy záleží na splnění určitých předpokladů, které se týkají odpovídajícího odrazu společenských vztahů v ústavě a odpovídajícího uskutečňování ústavy. A to je spjata s úlohou faktorů *subjektivního* charakteru (úloha marxistickoleninské strany, státních orgánů, lidu, společenských organizací, atd.). V praxi socialistických států je ústava faktorem společenského progresu *zpravidla* (neboť např. současná Ústava Čínské lidové republiky tuto úlohu neplní).

Předpoklady toho, aby ústava byla tvůrčím dokumentem lze v zásadě dělit na dvě skupiny — *vnitřní* a *vnější*. Vnitřní předpoklady tkví v obsahové a formální kvalitě textu ústavy. Vnější, neboli globálně společenské, spočívají v mechanismu uskutečnění ústavy. Obě skupiny existují a působí (resp. měly by působit) ve vzájemné souvislosti, jednotně, vzájemně se podmiňují.

Vnitřní předpoklady tvůrčí úlohy ústavy

a) Předně je nezbytné, aby ústava správně odrážela základy společenských vztahů (zejména vztah třídních sil) panujících ve společnosti na dané etapě vývoje a odpovídající formy společenského a státního života — byla ústavou reálnou.

b) Obsahově, co do způsobu úpravy společenských vztahů ústava zajišťuje dynamismus zejména tím, že:

— utvrzuje *základní cíle, směry vývoje* společenské formace komplexně, což je prezentováno zejména v preambulích ústavního textu. Tak se například v preambuli Ústavy SSSR hovoří:

„Nejvyšším cílem sovětského státu je vybudovat beztřídní komunistickou společnost, v níž se bude rozvíjet společenská komunistická samospráva. Rozvinutá socialistická společnost je zákonitou etapou na cestě ke komunismu.“

³³⁾ Ústavu jako faktor společenského progresu je třeba chápat i v tom smyslu, že je nástrojem ochrany socialismu. Pokud by byl text Ústavy ČSSR právně i politicky plně využit v letech 1968—69, mohl být účinnějším prostředkem ochrany socialismu v ČSSR. Totéž platí ke krizové situaci v PLR v letech 1980—1981.

V čl. 4 Ústavy BLR se říká: „1. Hlavní směry rozvoje státu při budování rozvinuté socialistické společnosti jsou: — neustálé rozšiřování demokracie, zdokonalování organizace a činnosti státního aparátu, posilování lidové kontroly nad prací státních orgánů, 2. socialistický stát napomáhá přerůstání socialistické společnosti v komunistickou.“

Rozsáhle se těmto otázkám věnuje též základní zásada I. Ústavy SFRJ.

— Utvrzení konkrétních cest a kvalit vývoje společnosti a státu, zásad politiky.³⁴⁾

Komplexně zatím toto utvrdila Ústava SSSR především ve svých člancích 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27. Tak v článku 19 se říká: „Stát napomáhá posilování sociální rovnosti společnosti, stírání třídních rozdílů, podstatných rozdílů mezi městem a venkovem, mezi duševní a fyzickou prací a všestrannému rozvoji a sblížování všech národů a národností SSSR.“

Článek 19 odst. 1 Ústavy ČSSR v tomto smyslu utvrzuje: „Ve společnosti pracujících, ve které je odstraněno vykořisťování člověka člověkem, jsou rozvoj a zájmy každého jejího příslušníka v souladu s rozvojem a zájmy celé společnosti. Práva, svobody a povinnosti občanů slouží tedy svobodnému, všestrannému rozvoji a uplatnění osobnosti občanů a zároveň upevnění a rozvoji socialistické společnosti; s jejím rozvojem se dále rozšiřují a prohlubují.“

Článek 17 odst. 1 Ústavy NDR hovoří o tom, že „NDR podporuje vědu, výzkum a vzdělání za tím účelem, aby byly chráněny a obohacovány i společnost i život občanů. Tomu cíli slouží spojení vědecko-technické revoluce s přednostmi socialismu.“

— Dynamismus socialistické ústavy je zajištěn utvrzením funkcí socialistického státu. Nezřídka jsou tyto funkce spojeny s utvrzením konkrétních cest a kvalit vývoje společnosti a státu v komunistické perspektivě. Jsou spolu obsahově velmi úzce spojeny. Avšak programová ustanovení jsou obsahově širší. Nezahrnují jen podíl státu, ale i celé společnosti, všech subjektů, zatímco funkce jsou vázány na stát, kterýžto odlišující znak se ještě prohlubuje v procesu realizace.

Toto spojení funkce státu s programovým cílem, dílčí kvalitou vývoje vyplývá například z článku 20 Ústavy SSSR: „V souladu s komunistickým ideálem „svobodný rozvoj každého je podmínkou svobodného rozvoje všech“ si stát klade za svůj cíl rozšiřovat reálné možnosti pro uplatňování tvůrčích sil, schopností a nadání občanů a pro všestranný rozvoj osobnosti.“ V tomto článku se prolínají aspekty hospodářsko-organizátorské, kulturně-osvětové funkce státu s jedním ze smyslů budování socialismu a komunismu, konkrétní programovou cestou.

Pojmu funkce socialistického státu je obsahově imanentní perspektivnost, neboť funkce je vázána na úkoly, které stát plní v etapě vývoje, k níž se ústava socialistického státu bezprostředně váže, je v tomto smyslu jako konkrétní úkol i programem. Nehledě na to, že naplnění jakékoli funkce obecně předpokládá určitou aktivní činnost subjektů, což je subsidiární hledisko logické.

Pro ústavní zákonodárství socialistických zemí etapy výstavby vyspělé socialistické společnosti a především etapy všelidového státu je typické koncentrované utvrzení funkcí socialistického státu. Jak již bylo řečeno, je též typické spojování těchto funkcí s cíli vývoje státu, ale i celé společnosti. Koncentrované jsou tak vyjádřeny funkce socialistického státu v hlavách 3 až 5 Ústavy SSSR. Lze uvést čl. 13 Ústavy RSR, čl. 3 Ústavy BLR, čl. 8 Ústavy Kubánské republiky.

— Dynamismus socialistické ústavy je zajištěn též utvrzením cest rozvoje socialistické demokracie a prvků socialistické demokracie. Nejplněji tento prvek realizovala především Ústava SSSR v čl. 9, a to jednak stanovením principu a jednak charakteristikou jeho konkrétního obsahu.

³⁴⁾ Obdobně viz Z. Jarosz, S. Zawadski; Wstęp do nauki prawa konstytucyjnego, Warszawa 1974, str. 72.

Článek 9 Ústavy SSSR v tomto smyslu charakterizuje: „Základním směrem rozvoje politického systému sovětské společnosti je další prohlubování socialistické demokracie, to znamená stále rozšiřovat účast občanů na řízení státních a společenských záležitostí, zdokonalovat státní aparát, zvyšovat aktivitu společenských organizací, posilovat lidovou kontrolu, upevňovat právní základ státního a společenského života, rozšiřovat zásadu veřejnosti a neustále dbát veřejného mínění.“ Tento článek má souvislost s články 48, 49, 50, 51 a dalšími.

Článek 21 Ústavy NDR hovoří: „Každý občan NDR má právo všestranně spolupřetvřít politický, hospodářský, sociální a kulturní život socialistické společnosti a socialistického státu.“

— Dynamismus socialistické ústavy je dále zabezpečen utvrzením *dynamiky záruk občanských práv*. Záruky utvrzené ústavou se kvantitativně rozšiřují a prohlubují. V ústavách utvrzené záruky jsou pojaty velmi perspektivně a aktivní perspektivní činnost též předpokládají.

Podle článku 21 odst. 2 Ústavy ČSSR: „Právo na práci a odměnu za ni je zajištěno celou socialistickou hospodářskou soustavou, která nezná hospodářských krizí ani nezaměstnanosti a zaručuje neustálé zvyšování reálné odměny za práci.“

Obdobně články 22 až 24, 26, 27 Ústavy ČSSR.

Podle článku 45 Ústavy Kubánské republiky: „Každý, kdo pracuje, má právo na odpočinek, který je zajištěn osmihodinovou pracovní dobou, dny pracovního klidu a každoroční placenou dovolenou. Stát podporuje rozvoj rekreačních zařízení.“

— Důležitý aspekt dynamického prvku ústavy socialistického státu v sobě zahrnují *občanské povinnosti* jako zákonitá součást ústavy socialistického státu.

Podle článku 62 Ústavy SSSR: „Občan SSSR je povinen střežit zájmy sovětského státu a přispívat k upevňování jeho síly a autority.“ Podle článku 69: „Internacionální povinnosti občana SSSR je přispívat k rozvoji přátelství a spolupráce s národy ostatních zemí a k zachovávaní a upevňování světového míru.“

— Předpokladem dynamické vlastnosti ústavy je i utvrzení *úkolů složek politického systému* socialistické společnosti.

Podle článku 10 odst. 1 Ústavy BLR: „Společenské organizace sjednocují různé vrstvy obyvatelstva a zapojují je do socialistické výstavby, vyjadřují a ochraňují jejich specifické zájmy a působí k prohloubení jejich socialistického uvědomění.“ Podle článku 9 Ústavy SSSR: „Pracovní kolektivy ... rozvíjejí socialistické soutěžení, pomáhají šířit pokrokové pracovní metody, upevňovat pracovní kázeň, vychovávají své členy v duchu komunistické morálky a pečují o zvyšování jejich politické uvědomělosti, kulturní úrovně a odborné kvalifikace.“ V základní zásadě VIII. Ústavy SFRJ se mj. stanoví, že v SSPJ pracující a občané vytvářejí podmínky pro všestrannou účast mládeže a jejich organizací ve společenském a politickém životě, bojují za humánní vztahy mezi lidmi, za rozvoj socialistického demokratického vědomí a norem socialistického života, apod.

c) K vnitřním předpokladům tvůrčí úlohy patří i odpovídající *užití druhů ústavních norem* — zvláště velká frekvence užití norem — cílů a norem — principů.

Tvůrčí charakter ústavy socialistického státu zvyšuje i přítomnost preambule, která většinou ve své části utvrzuje směry rozvoje a cíle společnosti.³⁵⁾

Je zřejmé, že úlohu vnitřních faktorů ústavy nelze přeceňovat, zároveň nelze opomíjet, že mají významné místo v procesu aktivního působení ústavy na společenské vztahy. V této souvislosti zdůrazňuje I. P. Iljinskij,

³⁵⁾ Výrazné odlišení částí preambule věnované budoucnosti postrádá pouze preambule Ústavy Kubánské republiky.

že v etapě výstavby a zdokonalování rozvinuté socialistické společnosti roste význam systémového, komplexního přístupu k řízení společenských procesů, a je evidentní, že ústavní zákonodárství musí zabezpečovat odpovídající charakter úpravy společenských vztahů.³⁶⁾ V souvislosti s touto poznámkou a v návaznosti na předchozí rozbor vnitřních obsahových předpokladů dynamismu ústavy socialistického státu činím závěr, že ústava socialistické společnosti a státu šíří své fixační kvality, rozmanitosti společenských vztahů v ní upravených, i vzhledem k dalším svým kvalitám — postihuje *jednotný systém společenského řízení a rozvoje*. Tento pojem obsahuje státní i nestátní společensko-politické instituty, jejich úkoly a funkce, zákonitosti vývoje socialistické společnosti v komunistické perspektivě. Systém společenského řízení a rozvoje je v tomto smyslu jednotou institucionálních a procesuálních prvků, je jednotou struktur, vazeb a jejich kvalit vývoje. V odvislosti od procesu zdokonalování tohoto systému ve společnosti se zdokonaluje jejich ústavní fixace. Ale ústava sama tyto procesy a struktury zdokonaluje a zpětně tak aktivně ovlivňuje jejich vývoj, vzrůstá integrující a organizačně řídicí úloha ústavy socialistického státu.

Domnívám se, že do systému společenského řízení a rozvoje patří: 1) utvrzení teoretických zásad rozvoje socialistického státu a společnosti (včetně cílových aspektů), 2) utvrzení zásad politiky státu a funkcí socialistického státu, 3) utvrzení komplexu činitelů politického systému socialistické společnosti — státního mechanismu (soustava státních orgánů a základní principy jejich výstavby a činnosti), vedoucí úlohy marxistickoleninské strany, socialistických front (kromě Ústavy SSSR a Kuby), dobrovolných společenských organizací, ostatních politických stran, pracovních kolektivů (v Ústavě SSSR), 4) zakotvení úkolů složek politického systému socialistické společnosti.

Vnější předpoklady tvůrčí úlohy ústavy

Optimální kvalita ústavního textu by znamenala málo, pokud by ústava nebyla odpovídajícím způsobem uskutečňována. Uskutečňování socialistické ústavy má důležitý význam v zabezpečení sociální efektivity základního zákona a jeho aktivního vlivu na rozvoj společenských vztahů. Znamená komplexní uskutečnění jejich předpisů a myšlenek v činnosti organizací, orgánů, úředních osob a občanů.

V této souvislosti je třeba zmínit pozoruhodnou analýzu pojmu mechanismu působení (uskutečňování) ústavy, provedenou M. A. Šafirem. Tento mechanismus obsahuje: 1) souhrn prostředků a metod, za jejichž pomoci se zabezpečuje realizace v ústavě obsažených norem a principů, 2) převedení ústavních předpisů do právního a sociálně aktivního chování na všech úrovních — společnosti, kolektivu, osobnosti, 3) různé formy vlivu ústavy na rozvoj politicko-právních, organizačních a ideologických vztahů, 4) záruky směřující k zabezpečení přesného a neodklonného plnění všech ústavních ustanovení a norem, obsažených v ústavě. Jako rysy tohoto působení jsou autorem uváděny mnohoaspektovost, komplexní charakter a jednotnost.³⁷⁾ Tuto doposud v literatuře ojedinělou konstrukci aspektů „aktivity“ ústavy ve společnosti

³⁶⁾ Viz I. P. Iljinskij: Konstitucionno-pravovoe regulirovanije obščestvennyh otnošenij, Obščestvennyje nauki, 6/1977, str. 40.

³⁷⁾ Srov. M. A. Šafir: Mechanizm i osnovnyje sfery dejstvija Sovětskoj konstituciji, SGIP, 10/1979, str. 13.

lze i co do obsahu hodnotit pozitivně, i když zůstává stále v dosti obecné rovině. Tento pokus je přínosný i v tom, že ukazuje na skutečnost, že působení (uskutečňování) ústavy nelze redukovat pouze na otázky její právní realizace. Otázka uskutečňování ústavy je složitější, mnohoaspektová, v současné době jedna z otázek nejaktuálnějších.³⁸⁾

Celková společenská autorita, kvalita a šíře uskutečňování ústavy, jsou základními předpoklady tvůrčí úlohy socialistické ústavy, Marxisticko-leninská strana je nejdůležitějším společenským garantem toho, že tvůrčí charakter ústavy bude optimálně naplňován.

Ústava socialistického státu plní svoji aktivní úlohu za předpokladu odpovídající kvality obou skupin předpokladů. Jestliže například byly vedeny útoky proti principům Ústavy ČSSR v krizovém období a Ústava nebyla potřebně využívána k obraně společenského řádu, její tvůrčí (ale i ochranná) schopnost byla značně podlomena.³⁹⁾

5. Programové momenty socialistické ústavy

Z pojednání o dynamismu socialistické ústavy vyplynulo, že důležitou úlohu hrají především programatická ustanovení. V současné etapě ústavního vývoje je evidentní tendence, že nové socialistické ústavy odrážejí nejen hlavní vymoženosti pracujících, dosažené v socialistické přeměně společnosti, ale i základní směry dalšího společenského rozvoje, mající v tom smyslu programový význam. Tato tendence ústavního rozvoje socialistických zemí je odůvodněna zásadními objektivními příčinami. Utvrzení hlavních výsledků už uskutečněných přeměn je samozřejmě nejdůležitější úkol základního zákona a má podstatný význam pro upevnění nových společenských vztahů. Současně s tím toto utvrzení nepředpokládá konzervaci, ale další rozvoj společenských vztahů, pohyb společnosti k vyšším stupňům. Společenské funkce ústavy nespočívají jen v ochraně vztahů dosažených, ale předpokládají i formování nových.⁴⁰⁾

Odmítnutí programatických ustanovení v socialistické ústavě odporuje správnému chápání její podstaty, významu a role v životě společnosti. Přitom programový charakter se neprojevuje jen v tom, že obsahuje tzv. programatická ustanovení: V tom případě by byla pouze v nevelké části programovým dokumentem. Termín „konstituce“ pochází z latinského slova „constitutio“, což znamená „zřizuji, stanovím“. Sám název odráží fakt, že zákon zřizuje nové politické formy, novou soustavu státních orgánů, neomezuje se pouze na registraci toho, co existuje v životě k momentu přijetí.

Důvodnost utvrzení programatických ustanovení v ústavě nespočívá pouze v požadavcích komplexní funkčnosti tohoto dokumentu (jeho tvůrčí role). Ústava socialistického státu jako objektivně stabilní dokument

³⁸⁾ Srov. Razvitije konstitucij zarubežnych socijalističeskich stran, Moskva 1980; Konstitucionnaja sistéma razvitogo socijalizma, Moskva 1980.

³⁹⁾ Viz Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, Praha 1970.

⁴⁰⁾ Viz kolektiv: Gosudarstvo i demokratija v period postrojenija razvitogo socijalizma, Moskva 1974, str. 65.

je předurčena k působení na společenské vztahy po dlouhou dobu vývoje (v odvislosti k periodizaci společenského vývoje socialistických zemí), je předurčena k delšímu užívání a jako taková obsahuje elementy vědecké prognózy. Význam programatických ustanovení tak nemůže být pouze politicko-ideologický, ale je současně stanovením určité cesty rozvoje, způsobů, cílů a prostředků závazných pro všechny subjekty, a to právně závazných.

Domnívám se, že literární forma normy vůbec není spolehlivé kritérium pro určení normativního charakteru toho či onoho právního aktu.

Programatická ustanovení mají mj. některá specifika:

— jejich usměrňující (regulační) vliv nemusí být zpravidla časově totožný s periodou působení základního zákona, v němž jsou začleněna, vliv programatických ustanovení musí pokračovat do té doby, dokud úkoly v nich obsažené nebudou splněny jako výsledek působení objektivních zákonů společenského ekonomického rozvoje; jejich vliv může vycházet (a v dosti velké části vychází) za hranice dané etapy či fáze (zde je zřetelný jeden z výrazně odlišujících rozdílů mezi ústavními a jinými normami — vysoká perspektivita ústavních norem),⁴¹⁾ programatická ustanovení jsou velmi úzce spjata s chápáním socialistické ústavy jako ústavy celé společnosti; prohlubování tohoto vztahu je úzce spjata s úlohou programatických ustanovení v textu ústavy. Programatická ustanovení mají totiž ve své většině (těž díky vysoké abstraktnosti) všespoločenský význam, váží se na státní orgány, úřední osoby, občany, společenské aktivity, atd.,

— s programatickými ustanoveními je spjata výrazně integrační úloha socialistické ústavy; programatická ustanovení totiž vymezením směrů cílů a prostředků rozvoje vytvářejí podmínky pro jednotné úsilí všech subjektů realizujících vytyčenou linii.

Místo a odůvodnění programatických ustanovení v socialistické ústavě je, domnívám se, vcelku nesporné. Existují však určité hranice jejich zařazení (co do jejich objemu) v ústavě a současně nároky na způsob formulace. Přílišná akumulace by zřejmě porušovala určitou „politicko-právní“ vnitřní vyváženost textu ústavy, a to i navenek. Při přílišné absenci těchto ustanovení by celkově ústava byla dosti „statická“ ve svém komplexním působení. Při nezměrné fixaci programatických ustanovení by mohlo docházet ke „snížení normativního charakteru ústavy“⁴²⁾

Naskýtá se otázka, jaký je vztah mezi faktem utvrzení v ústavě programových momentů a požadavkem reálnosti socialistické ústavy. Programové momenty mají, jak řečeno, v socialistické ústavě důležitý význam jako prostředek rozvoje společensko-politického života, vzniku a rozvoje nových státoprávních institutů. Socialistická ústava má vědecký charakter, vy-

⁴¹⁾ Zajímavě poukazuje na tento aspekt ústavy V. A. Rjanžin, citovaný článek, str. 28, když říká: „Zkoumáme-li ústavu z hlediska jejího vztahu k současnosti, pak celý její obsah, všechny její normy, je možné rozdělit na tři skupiny, přičemž každá z těchto skupin ústavních norem svým způsobem představuje programový prvek v ústavě: 1. ústavní normy, které hovoří ne o tom, co už je, ale o tom, co ještě není a v blízké budoucnosti nebude, co představuje konečné nebo v krajním případě vždy perspektivní cíle státu; 2. ústavní normy hovořící ne o tom, co už je v životě, ale o tom, co k momentu jejího přijetí ještě není, ale bude v blízké budoucnosti, o tom, co zřizuje samotná ústava; 3. ústavní normy, které hovoří pouze o tom, co už je v životě k momentu jejího přijetí.“

⁴²⁾ Gosudarstvo i demokratija ..., str. 88.

cházi ve všech svých ustanoveních z poznanych objektivních zákonitostí, které v ústavě vyjádřeny získávají formu uvědoměle stanovené direktivy. Socialistické právo má vlastnost v tomto smyslu fixovat nejen vztahy existující a vztahy v procesu zrodu, ale i vztahy potenciálně přítomné. Programovost ústavy tedy neodporuje principu reálnosti ústavy, neboť vytyčované perspektivy jsou odrazem poznanych objektivních zákonitostí.⁴³⁾ Naopak, úspěšné řešení úkolů socialistické a komunistické výstavby ověřuje utvrzené a zajišťuje tak reálnost ústavy po dlouhé období, současně s tím programatická ustanovení jsou jedním z vnitřních stimulů a předpokladů stability socialistické ústavy, neboť jejich pomoci je právně vymezeno v podstatě období, na něž je ústava předpokládána.

Nelze opomenout, a bylo již to v jiné souvislosti řečeno, mobilizující a výchovný moment socialistické ústavy. Lze konstatovat, že k tomuto mají schopnost přispívat právě programatická ustanovení, a to svojí dikcí a bezprostřední vázaností na program marxisticko-leninské strany a vědecké prognózy v něm obsažené.

Lze říci, že programatická ustanovení zaujímají významné místo v textu ústav. Jejich přítomnost a realizace vytvářejí předpoklady pro zvyšování tvůrčí úlohy ústav v životě společnosti.⁴⁴⁾

Závěr. Smyslem bylo z širšího pohledu posoudit především vnitřní předpoklady toho faktu, že ústava socialistického státu je důležitou součástí nadstavby socialistické společnosti, a že má schopnost se aktivně účastnit progresivního vývoje společenského řádu. Socialistická ústava je objektivně *tvůrčím dokumentem, důležitým faktorem společenského progresu*, a v tom spočívá aspekt její sociální hodnoty. Faktorem společenského progresu je socialistická ústava za předpokladu, že:

1. utvrzuje v potřebné míře fundamentální společenské vztahy panující ve společnosti na dané etapě vývoje a odpovídající formy společenského a státního života — je ústavou reálnou;

2. utvrzuje nejbližší i vzdálenější perspektivy, objektivní možnosti vývoje společnosti, utvrzuje socialismus v jeho dynamice; ústava utvrzuje jednotný systém společenského řízení a rozvoje socialistické společnosti,

3. socialistická ústava je adekvátně uskutečňována ve všech aspektech významu (a tudíž nejen právně), na úrovni tohoto uskutečňování záleží efektivita „tvořivosti“ ústavy ve společenských vztazích,

4. socialistická ústava by měla být nezbytně dokumentem stabilním.

Tvůrčí charakter socialistické ústavy je též jedním z výrazných ideologických momentů odlišujících socialistickou ústavu od ústavy buržoazní.

⁴³⁾ Viz V. F. Kotok, N. P. Farberov: Konstitucija SSSR — rozvivajuščijsja osnovnoj zakon obščestva, SGiP 6/1973, str. 12.

⁴⁴⁾ Na tuto skutečnost též upozorňuje I. P. Iljinskij v: Konstitucionnyje osnovy vněšnej politiky sovětskogo gosudarstva, Moskva 1978, str. 11.

III. ÚSTAVA SOCIALISTICKÉHO STÁTU JAKO ZÁKLADNÍ ZÁKON

1. Ústava socialistického státu jako právní norma

Právní norma socialistického státu je abstraktní vyjádření a abstraktní jevová forma společenských vztahů. Právní norma jako velmi abstraktní forma určitých společenských vztahů nevyjadřuje a ani zpravidla nemůže vyjádřit veškerou mnohotvárnost jednotlivých konkrétních společenských vztahů, které jsou jí upravovány. Norma socialistického práva má řadu zvláštních znaků,¹⁾ kterým odpovídá i ústava socialistického státu. Z tohoto pohledu je ústava:

a) vyjádřením konkrétní vůle dělnické třídy a všech pracujících, podmíněná objektivními zákonitostmi vývoje socialistické společnosti,

b) obecně závazné pravidlo chování, v němž jsou formálně určité stanoveny a předvídány oprávnění (subjektivní práva) a povinnosti účastníků právních vztahů,

c) stanovena a sankcionována socialistickým státem,

d) dokumentem, jehož funkcí je ochraňovat a rozvíjet socialistické společenské vztahy.

Kromě toho je pro ústavní normu charakteristická řada specifických znaků.

Ústavní norma patří k prvkům vnitřní struktury ústavy, k níž se řadí též ústavní instituty,²⁾ ústavní norma tvoří „základnu právního materiálu ústavy“.³⁾

Ústava jako vyjádření vůle ústavodárné autority. Lze říci, že kde je tato skutečnost z právních norem nejzřetelnější, než právě u socialistické ústavy. Jak již bylo konstatováno, nejvýrazněji zejména prostřednictvím ústavy je zprostředkována vůle dělnické třídy a všech pracujících. „Ústava je svého druhu transformací politických názorů v právní zásady.“⁴⁾ Otázka úzce souvisí s již vyjádřenou třídní podstatou ústavy socialistického státu, je podmíněna vysokou politickou exponovaností textu ústavy socialistického státu, její obsahovou návazností na program marxistickoleninské strany. Zvláštností ústavních norem podle mého názoru v tomto ohledu je, že ono vyjádření konkrétní vůle dělnické třídy a všech pracujících není v ústavě utvrzeno zprostředkovaně. Pro ostatní právní normy je právě ústava tím obecným právním prostředníkem politických názorů. V každém případě je nezbytné, aby ostatním právním normám byla ústava interpretačním rámcem nebo přinejmenším, aby alespoň byl dodržen vztah souladnosti zákona či jiného právního předpisu s ústavní normou.

Ústava socialistického státu jako obecně závazné pravidlo chování. V ní jsou formálně určité stanoveny a předvídány oprávnění a povinnosti

¹⁾ Viz E. Kučera a kol.: *Obecná teorie státu a práva*, II. díl, Praha 1977, str. 222.

²⁾ Srov. N. P. Ivaniševová: *Osnovnye čerty ...*, str. 155 an.

³⁾ Viz V. S. Osnovin a kol.: *Osobnosti i značeniye Konstituciji SSSR* 1977, Voroněž 1979, str. 10.

⁴⁾ A. Burda: *Polskie prawo państwowe*, Warszawa 1978, str. 57.

účastníků právních vztahů. Vedle stanovení práv a povinností účastníků právních vztahů je pro ústavní normy typické, že v řadě případů stanoví principy, cíle, kompetenci a vzájemné vztahy. Z analýzy ústavních textů zřetelně vyplývá, že jejich struktura je co do užití druhů právních forem zprostředkovaní členitější než je tomu v případě norem ostatních právních odvětví.

V literatuře není v tomto smyslu plná jednota názorů na dělení ústavních norem v rámci ústavy, i když názory nejsou příliš odlišné. Tak Rusinovová dělí normy na a) deklarativní, b) zřizující (zakládající) — vytvářejí nové politické instituty, c) prosté neboli utvrzující (co je v daný moment již realizováno), přičemž doplňuje, že normy zřizující se postupně mění v prosté;⁵⁾ J. A. Tichomirov dělí ústavní normy na: 1) normy přímo utvrzující, 2) normy všeobecně utvrzující (předpokládající vydání konkrétních předpisů), 3) normy — principy, určující linii činnosti státních a společenských organizací, 4) normy — cíle.⁶⁾ V literatuře zatím nejširší analýzu této otázky podal V. S. Osnovin.⁷⁾ V. S. Osnovin především volí několik klasifikačních kritérií dělení ústavních norem, a to kritérium: 1) funkcionálního předurčení, 2) kritérium zvláštního místa v obecné struktuře ústavy, 3) charakter vyjádření státního příkazu, 4) podle charakteru jejich regulačního vlivu, 5) podle subjektů, jimž jsou adresovány. Z pohledu těchto kritérií dělí ad 1) na normy programové cílové, zřizující (konstatující fakt), stanovící (určující práva nebo povinnosti) a garantující; ad 3) na normy — určení, normy — konstatace, normy — principy, normy — úkoly, normy — zákazy, normy dispozitivně zavazující; ad 4) na normy bezprostředně regulačního charakteru a všeobecně regulačních vlastností; ad 5) na normy, v nichž je adresát konkrétně určen a normy, v nichž není adresát přesně vyjádřen. Velmi originální klasifikací je klasifikace I. E. Farbera, který ústavní normy dělí na obecné a specifické. Za obecné považuje normy, které jsou spjaty s právními vztahy nepřímým, a to prostřednictvím specifických norem, jimž slouží jako politicko-právní základna (např. čl. 1 Ústavy SSSR). Ústavní normy specifické formulují práva a povinnosti účastníků právních vztahů.⁸⁾

Normy ústavy mají vesměs kogentní povahu. Jejich použití na právní poměry, které upravují, nemůže být vyloučeno ani omezeno projevem odchýlné vůle subjektu právního vztahu, ani jiných subjektů (nebo státních orgánů). Co se týče vnitřního dělení norem ústavy, mělo by — dle mého soudu — splňovat následující požadavky: mělo by postihovat zásadní, co odlišuje ústavní normy uvnitř ústavy, přestože „subsidiární“ kritéria nelze odmítat, neboť přispívají k větší ilustraci poznávání norem ústavy; musí postihovat ústavu v její dialektické jednotě, to znamená včetně preambule s jejími specifičnostmi; respektovat maximálně i ústavě imanentní jednotu obsahu a formy; musí být optimálním východiskem pro charakteristiku specifik právní realizace ústavy.⁹⁾

Podle mého názoru základním kritériem dělení norem ústavy je, jakým způsobem je vůle ústavodárné autority v textu vyjádřena, neboť toto kritérium nám ukazuje i na funkcionální předurčení jednotlivých ústavních ustanovení.

5) Viz Rusinovová a kolektiv: Sovětskoje gosudarstvennoje pravo, Leningrad 1975, str. 50.

6) Viz J. A. Tichomirov: Voprosy teoriji socialističeskoj konstituciji, SGiP 2/1978.

7) Viz V. S. Osnovin: Osobennosti konstitucionnyh norm, SGiP 4/1979, str. 17—19.

8) Viz učebnice Sovětskoje gosudarstvennoje pravo, I. E. Farber a kolektiv, Saratov 1979.

9) Velmi důkladná analýza klasifikací dělení ústavních norem je podána v publikaci: Osobennosti i značeniye Konstituciji SSSR 1977, V. S. Osnovin a kol., Voronež 1979, str. 15—21.

Z tohoto pohledu lze dělit na základě analýzy ústavních textů ústavní normy na:

1. normy — utvrzení dosaženého stupně vývoje,
2. normy — principy,
3. normy — programové cíle,
4. normy stanovící práva a povinnosti,
5. normy organizační — zřizující,
6. normy deklarace.

Charakteristické tedy je, jakým způsobem jsou společenské vztahy na základě vůle ústavodárné autority transformovány v normativní větu. Pro argumentaci byla vybrána Ústava SSSR.

ad 1. Tyto normy utvrzují určitý dosažený stav vývoje určitého více či méně obecného okruhu společenských vztahů (příkladem budiž článek 1, 19, I. věta).¹⁰⁾ Znamenají povinnost respektovat vztah, chránit jej a neporušovat.

ad 2. Určitá objektivní zákonitost je utvrzena v textu ústavy (např. článek 2, 3, 4) nebo vůlí ústavodárné autority stanovená zásada (článek 5). Znamená povinnost řídit se principem, uplatňovat jej ve společenské praxi, realizovat jej.

ad 3. Jedná se o stanovení bližších či vzdálenějších, konkrétnějších či obecnějších cílů vývoje (viz článek 20—21). Znamená povinnost všech subjektů činit vše, aby cíl byl postupně naplňován.

ad 4. Tyto normy stanoví určitá práva a povinnosti odpovídajících subjektů (práva a povinnosti občanů, kompetence Svazu SSR, svazové, či autonomní republiky). Znamenají možnost využívat stanovená práva, resp. působnost, a povinnost plnit předepsané.

ad 5. Tyto normy utvrzují určitou strukturu orgánů, či vztahů, základní vztahy mezi článkem (viz například hlava 12, hlava 15, hlava 16, 17, 20 a další). Znamenají povinnost vytvořit stanovenou soustavu orgánů či vztahů, nenarušovat tuto soustavu, orgány či vztahy.

ad 6. Tyto normy se vyskytují předně v preambulích. Jejich smyslem je vyjádřit cestu vývoje společnosti a státu, která vedla k dosaženému stupni vývoje a utvrdit tak spojení minulosti se současností a budoucností. Znamená povinnost respektovat cestu vývoje, ctít ji, znamená nezvratitelnost dosaženého. Normy deklarace obsahuje i samotný text ústavy. Utvrzují určitou skutečnost, důležitou pro současnost i budoucnost státu a společnosti. Povinností všech subjektů je respektovat tuto skutečnost, řídit se jí, neporušovat ji. Například čl. 31 Ústavy stanoví, že: Obrana socialistické vlasti je nanejvýš důležitou funkcí státu a je věcí všeho lidu.“

Rozmanitost forem utvrzení společenských vztahů v socialistické ústavě se konečně projevuje v tom, že mnohdy četné normy nelze nalézt v ústavě v „čisté“ podobě. Například, jak již bylo ukázáno, pojem princip v sobě sám obsahuje programové prvky (viz čl. 20 Ústavy SSSR). Každý pokus o dělení norem ústavy je vždy do jisté míry v tomto smyslu dosti relativní záležitost. Pro vědeckou analýzu je však třeba hledat různá kri-

¹⁰⁾ V. V. Kopečikov tato ustanovení pokládá za ustanovení nenormativního charakteru, viz Konstitucija razvitogo socijalizma: teoretičeskije osnovy, suščnost', funkciji, Kijev, str. 46.

téria analýz pro bližší poznání a další rozvoj socialistického konstitucionalismu. Proto považují pokus V. S. Osnovina za velmi zdařilý a přínosný.

Optimální hledisko pro dělení ústavních norem uvnitř ústavy není totiž samoučelná záležitost. Dovoluje poznat nejen zvláštnosti norem v ústavě utvrzených, ale je dále východiskem především pro problematiku *realizace* ústavních norem. Totiž i když lze vidět obecné způsoby komplexní realizace ústavy, nelze opomenout, že mnohotvárnost typů norem v ústavě by měla logicky podmiňovat specifičnost v realizaci jednotlivých těchto norem. A to je velmi důležitá skutečnost pro otázky efektivity norem socialistické ústavy. V neposlední řadě pak charakteristika norem ústavy dovoluje optimalizovat způsoby utvrzení předmětu ústavní úpravy. Optimální vymezení norem ústavy též vytváří předpoklady pro prohlubování funkcí socialistické ústavy. V socialistické ústavě totiž jednotlivé normy plní různé funkce, čemuž odpovídá i různost způsobu jejich vlivu na společenské vztahy.

Cím je podmíněna tato vnitřní rozmanitost typů norem v ústavě utvrzených. Je to podmíněno zřejmě především zvláštním předmětem úpravy a úlohou ústavy ve společnosti. Koneckonců zvláštní předmět úpravy určuje i ostatní zvláštnosti odlišující ústavní normy od jiných právních norem. Charakter předmětu ústavních norem podmiňuje podstatu jejich vyjádření v základním zákoně. Ústava socialistického státu je však typická i mnohostí společenských funkcí. Nepochybně i tato otázka musí být ovlivňující pro skutečnost, jakým způsobem je obsah zformulován v normativní větě. Zřejmě i další faktory (například konstituční koncepce u jugoslávských ústavodárců) zde sehrávají závažnou úlohu.

Socialistická ústava je stanovena a sankcionována socialistickým státem. Jako prvotní normativní akt nejvyššího stupně právní síly je projevem vůle nejvyššího orgánu státní moci — nejvyššího zastupitelského sboru, což nemůže být přeneseno na jiný státní orgán. Dodržování socialistické ústavy a sankcionování v případě jejího porušování patří k základnímu v obsahu principu socialistické zákonnosti.

Posláním ústavy je ochraňovat a rozvíjet socialistické vztahy. Ústava jako součást socialistického práva je nástrojem panství třídy a jejich spojenců. Utvrzením institutů a vztahů výhodných a vhodných pro tyto složky, a následným vyžadováním realizace a dodržování ústava zabezpečuje ochranu těchto společenských vztahů.

Ústava má velký a hluboký právní vliv na rozvoj společenských vztahů. Je nejdůležitějším prostředkem aktivizace veškeré právotvorné činnosti, upevnění režimu zákonnosti, uspořádání právních vztahů vycházejících ze současných potřeb života. (V poslední době lze vidět např. na rozsáhlé legislativní aktivitě k Ústavě BLR 1971, Ústavě Kuby 1976, Ústavě SSSR 1977 a Ústavě VSR 1980).

2. K normativnosti obsahu ústavy

Ve státoprávní literatuře socialistických zemí bylo již mnoho pozornosti věnováno normativní kvalitě obsahu ústavy. Diskuse v tomto směru jsou podmíněny zejména některými zvláštnostmi ústavy jako jsou programatická ustanovení ústavy, úloha preambule, formálně právní různorodost ústavních norem, apod.

Jinak již bylo konstatováno, že normy socialistické ústavy disponují vysokým stupněm abstraktnosti, což si vyžaduje zejména stabilita socialistické ústavy. Přitom stupeň abstraktnosti jednotlivých ústavních norem není vždy stejný. V jedné a téže ústavě lze nalézt normy, které se od sebe vzájemně liší stupněm obecnosti. Jak upozorňuje S. Rozmaryn, rozdíly ve stupni abstraktnosti jednotlivých ústavních ustanovení neznamenají jakousi stupňovitou právní moc ústavy vnitřně.¹¹⁾ Určitým specifikem ústavy je, že zpravidla většinu ústavních ustanovení je možno považovat jako rozvinutí jiných, obecnějších ustanovení téže ústavy (viz vztah hlavy 7 a článku 2 Ústavy ČSSR). V ústavě lze z tohoto hlediska nalézt četné příklady poměru obecného a zvláštního, zásady a konkretizace, východiska a provedení. V žádném případě tato určitá „obsahová posloupnost“ nemůže předurčovat stupňovitost normativní, to znamená rozdílnost v právní síle. Ústava je dokumentem jednotným jak obsahově, tak i formálně.

Preamble socialistické ústavy, úloha, normativní charakter

V literatuře není v zásadě sporů v otázce postavení a celkového významu preambulí socialistických ústav, co do názorů rozmanitá je však otázka normativního charakteru preambulí socialistických ústav. Přítomnost preambulí je charakteristickým rysem systematiky mnohých socialistických ústav. Nazývány jsou různým způsobem jako prohlášení (Kubánská ústava, Ústava ČSSR), nebo jako základní zásady (Ústava SFRJ), nebo jsou bez názvu (Ústavy SSSR, BLR, PLR, MLR). Ústava RSR preambuli neobsahuje.

Preamble ústav socialistických zemí jsou různě rozsáhlé,¹²⁾ odlišují se formulačně, stylem i strukturou (neparagrafovány, v podstatě tvoří souvislý text) od ostatních částí ústavy. Preamble má formu politické deklarace, a také z politických dokumentů bezprostředně vyplývá, jednotlivé politické závěry obsahuje. Její formulační styl je proklamativní, patetický, což vyplývá z mimořádné historické a perspektivní důležitosti přijímaného dokumentu.¹³⁾ Co se týče obsahu preamble ústavy socialistického státu, je rozmanitý. Obsah preambulí je věnován především následujícím otázkám:

- historické části, v níž se hovoří o revolučním boji za nezávislost, socialismus, o revolučních tradicích a utváření se socialistického řádu;
- charakteristice socialistického charakteru státu a podstaty moci, dosavadních vymožeností;
- vymezení směrů vývoje a jeho cílů.

Význam začlenění preamble do rámce ústavy socialistického státu se nemůže odlišovat od komplexního významu socialistické ústavy jako takové, i když určité aspekty v preambuli vystupují do popředí, jiné nemusejí

¹¹⁾ Viz S. Rozmaryn; Konstytucja jako ustawa zasadnicza PRL, Warszawa 1967, str. 111.

¹²⁾ Srovnaj Gosudarstvo i demokracija v period postrojenija rozvitogo socializma, Moskva 1974, str. 89.

¹³⁾ Zvláštnost formulační, zvýrazňující patetismus preamble je zřejmá např. v Ústavě Kubánské republiky. Prokládáním textu preamble obsahově závažnými slovesy „vedení, opírajíce se, rozhodnutí, vědomi si, vyhláshujeme a schvalujeme“, je efektivita preamble velmi zvýrazněna.

být tolik exponované a zřetelné. Preambule má výrazný politický a ideologický význam. Je transformací základních politických koncepcí marxismu-leninismu, má zřetelný perspektivní aspekt a působí tak mobilizujícím, ideově výchovným způsobem. Důležitá je úloha preambulí jako interpretačního zdroje pro výklad ústavních ustanovení. Začlenění preambule do rámce socialistické ústavy je odůvodněno společenským posláním, které ústava má v nadstavbě společnosti. Toto posláním (argumenty — viz funkce) je širší než u běžných zákonů a dalších právních norem. Za správný lze pokládat názor I. P. Iljinského, že obsah preambulí má za cíl podtrhnout význam nové etapy společenského rozvoje, úlohu základního zákona v realizaci historických úkolů socialismu.¹⁴⁾ Preambuli však nelze odnímat význam právní.

Argumentačně nejsložitější však je otázka normativnosti preambule ústavy socialistického státu. Názorům na tuto otázku je vlastní nedostatek zdůvodnění, proč se autor přiklání k tomu či onomu názoru. Stoupenci názoru o normativnosti preambule k ústavě se obvykle opírají o dva argumenty: 1. že preambule je integrální částí ústavy, 2. že slouží výkladu ústavy.¹⁵⁾ Většina vědců se domnívala, že není částí ústavního textu vzhledem k okolnosti, že obecné principy jsou zformulovány v preambuli nejobecnějším způsobem. Ke stanovisku S. Rozmaryna se však v poslední době přiklání stále více státo-vědců.¹⁶⁾ Podle mého názoru existují důvody předpokládat, že preambule je součástí ústavního textu, a to především proto, že a) je přijímána (schvalována) jako součást textu a společně s textem, b) ústavodárce jí určuje funkce, které jsou součástí funkcí ústavy, jakožto základního zákona a z toho důvodu od vlastního textu neodlučitelné. Je otázkou, zda se ústava „obejde“ bez preambule nebo zda je preambule nezbytností. Praxe socialistické výstavby a konstitucionalismus nedosvědčuje, že by bez preambule ústava neplnila své funkce. Je však tendencí aktuálního vývoje širším způsobem akceptovat úlohu preambulí k socialistickým ústavám. Je to tendence vědecky i politicko-prakticky naprosto správná a související s prohlubováním úlohy socialistické ústavy ve společenském životě. Přítomnost preambule pokládám za odůvodněnou a žádoucí, i když není (objektivně) bezpodmínečná.

Podstatně diferencovanější je diskuse juristů k otázce, jaká je právní podstata preambule, má-li tato právní charakter. S. Rozmaryn poukazuje na fakt, že preambule odlišností formulace ustanovení nedovoluje činit závěr o tom, že nemá normativní charakter. Rozhodující byla pravděpodobně potřeba umístění v ústavním textu takové části, jež uvádějí jej, by mohla být vyjádřena vznešenějším stylem než jiná ustanovení.¹⁷⁾ A. Burda poukazuje na různorodost, neekvivalentnost jednotlivých formulací ústavní preambule. Dle něho „preambuli nelze odnímat právní význam a vidět v ní pouze deklaraci politicko-propagandistického charakteru ... V zásadě je správné tvrzení, že je preambule vybavena tou samou právní mocí jako každý jiný oddíl ústavy ... Přijímajíc jako správné stanovisko, že preambule má charakter normativní, bylo by chybou se domnívat, že je možno hodnotit celý obsah preambule

¹⁴⁾ Viz *Političeskaja organizacija i upravlenije obščestvom v socializme*, I. P. Iljinskij a kol., Moskva 1975, str. 55.

¹⁵⁾ Viz např. S. Rozmaryn, cit. dílo, str. 89.

¹⁶⁾ Viz B. Spasov: *Konstitucija i narodnoje predstaviteľstvo ...*, str. 68; A. Burda: *Poljskije pravo państwowe*, Warszawa 1978, str. 158; J. Trzciński: *Funkcja prawna konstytucji socjalistycznej*, Wrocław 1978, str. 77, *Gosudarstvo i demokracija ...*, str. 89.

¹⁷⁾ Viz S. Rozmaryn, cit. dílo, str. 89.

jako jednolitý z hlediska právního významu ... Právní význam může být přiznán jednotlivým ustanovením v různém stupni ... Preambule je součástí ústavy a již z toho titulu má právní význam, utvrzuje ve svém obsahu jak samostatné právní normy, ale i elementy právních norem. V preambuli se setkáváme i s takovými fragmenty obsahu, které sice takový charakter nemají, mají však politicko-výchovný význam nebo slouží jako vysvětlení při interpretaci souhrnu předpisů ústavy¹⁸⁾ Preambuli jako ne plně normativní hodnotí B. Spasov. Konstatuje: „Nelze však odmítat normativní význam, to znamená dokonce v těch případech, kdy jsou v preambuli začleněna ustanovení, obsahující charakteristiku historických událostí nebo politické hodnocení jevů. Preambule má rovněž normativní význam, neboť v procesu výkladu a realizace ústavy tyto její části musejí být bezpodmínečně respektovány ... Analýza všech existujících preambulí socialistických ústav nepotvrzuje názor o bezpodmínečně normativním charakteru celého jejího obsahu. V textu preambule mohou být jednotlivé elementy mající normativní charakter, nebo elementy, představující normativní základnu pro běžná zákonodárství. Současně s tím obsahuje i prvky, nemající právní charakter.“¹⁹⁾ Stejného názoru je i V. S. Osnovin.²⁰⁾ Doposud argumentačně nejšíře dokládá tuto otázku F. Siemieński.²¹⁾ Především konstatuje, že pouze ta ustanovení ústavy, bez ohledu na jejich místa v její systematice, mají charakter a význam právní, která mají charakter ustanovení, z nichž vyplývají pro někoho určité povinnosti, které ukládají určitým státním orgánům určité závazky. A naopak, ustanovení mající výlučně explikativní charakter, ze kterých žádné závazky nevyplývají, nemají nebo nemohou mít charakter a význam právní. F. Siemieński odmítá charakter a právní význam zejména těch částí dotýkajících se geneze ústavy, zejména tehdy, „kdy ústavodárce sahá do relativně daleké minulosti“.²²⁾ Ze závěrů F. Siemieńského vzniká dojem, že rozhodující pro normativní podstatu ustanovení je otázka, zda obsahově sahá do minulosti nebo současnosti, resp. budoucnosti. Ještě kategoričtější v neprosách normativního charakteru úvodu se vyjadřuje a argumentuje J. Trzciński. Podle jeho soudu, z obsahu ústavy a preambulí nevyplývá nic, co by svědčilo tomu, že preambule má právní hodnotu v takovém stupni, jako ústava. Utvrzení materie v preambulích v zásadě neopodstatňuje formulovat z ní právní normy bez ohledu na formu, v níž je zformulována. Podle Trzcińského nelze si nepovšimnout i skutečnost, že četná ustanovení preambule se mnohdy opakují v samotném textu ústavy.²³⁾

Základní otázkou metodologie úvah nad normativností textu je zřejmě otázka právní síly. Konstitucionalisté vesměs nepochybuji o tom, že preambule (jako nedílná součást ústavy) je nadána stejnou (tj. nejvyšší) právní silou jako samostatný v člancích či jinak strukturovaný text ústavy. Druhou na to navazující otázkou by měla být otázka znaků právní normy, a z tohoto pohledu posouzená preambule.

Předně je nezbytné se zastavit u užívaných termínů, které mnohdy ve zjevné snaze diferencovat z právního hlediska v textu preambule nevňášejí jasno (ba naopak). Z často užívaných pojmů lze jmenovat „právní povaha“, „normativní charakter“, „právní hodnota“, normativní (resp. právní) význam“, apod. Z publikovaných názorů se zdá být jasná obsahová stránka prvních tří pojmů (v podstatě synonymická), nejasná a argumentačně řídká je odůvodněnost pojmů „normativní význam“. V zásadě je tato otázka redukována (viz citace B. Spasova) na interpretační úlohu preambule.

¹⁸⁾ A. Burda, cit. dílo, str. 158—163.

¹⁹⁾ B. Spasov, cit. dílo, str. 69.

²⁰⁾ Srovnej V. S. Osnovin a kol.: Osoběnnosti i značenie ..., str. 47; V. S. Osnovin, A. P. Glebov: Preambula Konstituciji SSSR (priroda i osoběnnosti, Pravověděnie 1/1980, str. 25.

²¹⁾ F. Siemieński, Prawo konstytucyjne, Warszawa — Poznań 1978, str. 31—32.

²²⁾ F. Siemieński: cit. dílo, str. 31.

²³⁾ Viz J. Trzciński, cit. dílo, str. 72—78.

— Pokud je uznána právní síla preambule, musí mít schopnost (právní) působit při aplikaci, tak jako kterákoliv právní norma. Je v logickém rozporu hovořit o jednotě právní síly a současně prosazovat diferencovanost v normativnosti textu. Jiná je otázka velice rozmanitého stylu textu Ústavy co do užitých norem (a výjimečnost těchto norem v právu). Jestliže např. hovoříme o tom, že ústavní normy nemají klasickou strukturu právní normy (hypotéza, dispozice, sankce), posuzujeme toto jako specifikum ústavy a nikoli jako, že a priori postrádají do té či oné míry právní hodnotu. — Jestliže se z pohledu vytyčených základních znaků právní normy podíváme na text preambule, je zřejmé, že a) je projevem konkrétní vůle, b) stanovena a sankcionována státem, c) ochraňuje a rozvíjí socialistické společenské vztahy. Otázka další nezbytnosti, tj. vyplynutí z textu určitých oprávnění nebo povinností, je argumentačně složitější a v každém případě diskusní. Avšak abstraktnost a formulace četných ustanovení samotného textu ústavy činí toto hledisko explikačně složitým. Vždyť četná ústavní ustanovení jsou organizačně strukturálními (například zakotvení soustavy místních orgánů státní moci), o jejich normativnosti nepochybuje nikdo, a zmíněný právní znak je vykládán jako povinnost respektovat tuto strukturu, chránit ji, a při realizačních právních či jiných opatřeních z ní důsledně vycházet.

— Mám za to, že specifikum formulační i funkční si vyžaduje i zvláštní způsob normativního pohledu na text preambule. Je zřejmé, že jestliže doslova rozebereme text preambule dokonce na části, jak to činí v argumentaci J. Trzciński²⁴⁾ a F. Siemieński,²⁵⁾ těžko z nich budeme vyvozovat oprávnění a povinnosti. V preambuli je třeba vyčlenit (a to v rámci celého textu) určité části (jednotlivé věty či celé odstavce), které tvoří obsahový celek. Plně souhlasím s výkladem S. Rozmaryna, který argumentuje, že „politický a normativní význam historických vymožeností, utvrzených v ústavě, spočívá v tom, že ukazují na nepřipustnost návratu do minulosti, na nezvratitelnost uskutečněných společenských přeměn“.²⁶⁾ Typicky to lze argumentovat na „historicko-genetické“ části Ústavy BLR, ve které jsou aplikovány „mezititulky“. První část této preambule je uvedena termínem „vycházejíce ze základu“. Z textu evidentně vyplývá povinnost všech chránit „vymoženosti úspěšného rozvoje, ... panství společenského socialistického vlastnictví ...“, nezvratitelnost, a koneckonců povinnost úcty a respektování řečených vztahů.

— Těžko lze plně souhlasit s názorem J. Trzcińského, že „preambule ústav stále více plní roli politických a programatických deklarací, dovolujících tak ústavě plnit její funkci právního dokumentu“²⁷⁾, i když je evidentní, že politická funkce preambulí se prohlubuje. Text Ústavy SSSR současně ukazuje rostoucí náročnost na právní funkci preambule (srovnej slavnostní a přitom normativně velmi zdařilou formulaci textu preambule) a sou-

²⁴⁾ V cit. díle str. 76 uvádí: „Je možné, abychom uznali normativnost takových formulací: My občané Bulharské lidové republiky, dědicové velkých revolučních tradic zoceleni ve stáletém boji za svobodu a lidské pravdy ...“?

²⁵⁾ V cit. díle, str. 32 uvádí příklad 3. odstavce preambule Ústavy PLR.

²⁶⁾ S. Rozmaryn, cit. dílo, str. 97.

²⁷⁾ J. Trzciński, cit. dílo, str. 77–78.

časně politickoideologickou funkci samotného textu Ústavy SSSR. Tendenci vývoje konstitucionalismu je prohlubovat celkové poslání socialistické ústavy v komplexu jejich funkcí a jejich dialektické jednoty v analyzovaných součástech. Přitom je třeba vidět skutečnost rozmanitosti ve struktuře funkcí jednotlivých těchto částí. Není možné popřít, že preambule plní především funkci politicko-ideologického úvodu a další text především právní funkci. Avšak co do normativní podstaty, nelze diferencovat. Nelze nevidět obsah a formu zvlášť a přitom současně jejich nezbytnost-dialektickou jednotnost.

— Význam preambule zřejmě není jen interpretační.²⁸⁾ Jestliže například z textu Ústavy NDR vyplývá, že „... Naplněn vůlí svobodně určovat svůj osud a neochvějně dále kráčet cestou socialismu a komunismu, míru a demokracie i přátelství mezi národy ...“, znamená tato dikce jasnou programově cílovou (byť velice abstraktní) normu, z níž vyplývají veškeré znaky právní normy.

— Preambule socialistické ústavy je důležitou součástí a důležitým stimulem politické autority ústavy, posiluje též její úlohu jako základního zákonu společnosti a státu. Správně konstatuje S. L. Zivs, že ustanovení preambule mohou sloužit jako kritérium určení souladu zákonodárných aktů s ústavou.²⁹⁾

Programatická ustanovení ústavy — normativní charakter

Za programatická ustanovení se pokládají ta, která určují cesty a směry rozvoje, základní cíle a úkoly státu a společnosti, apod. — viz výše rozbor vnitřních předpokladů tvůrčí role ústavy. Jejich začlenění a opodstatněnost v ústavě socialistického státu je úzce spjata zejména s tvůrčím charakterem socialistické ústavy, a její rolí jako faktoru sociálního progressu.

Rozsáhlejší jsou programová ustanovení v Ústavě ČSSR.³⁰⁾ Naše Ústava utvrzuje otázky rozvoje socialistické státnosti a zdokonalování demokracie, prohlubování účasti pracujících na řízení státu a hospodářství, otázky ochrany revolučních vymožeností lidu, dalšího rozvoje výrobních sil, uspokojování rostoucích potřeb společnosti a zabezpečení všestranného rozvoje každého jejího člena, vytvoření materiálních a morálních předpokladů pro postupný přechod společnosti ke komunismu (preambule). Kromě toho je řada programových ustanovení zakotvena v člancích utvrzujících základní směry ekonomické, sociální a kulturní politiky státu (čl. 14, 15, 18, 21 a další).

V Ústavě BLR jsou utvrzeny úkoly výstavby rozvinuté socialistické společnosti (preambule), hlavní směry rozvoje státnosti (článek 4), tendence rozvoje socialistické ekonomiky (článek 13), proces sbližování forem společenského vlastnictví (článek 15). Ústava ukazuje na rozvoj vědy a techniky, zdokonalování vědeckého řízení společnosti (článek 33 atd.).

Ústava NDR zvýrazňuje obecné úkoly zdokonalování společenské soustavy socialismu (článek 2); odráží tendenci postupného a plánovitého růstu socialistických výrobních sil, uskutečnění vědecko-technické revoluce (článek 9, 17), zvyšování životní

²⁸⁾ Autoři publikace *Socijalističeskij obraz žizni*, Moskva 1980, upozorňují na skutečnost, že preambule není jen rámcem výkladu a použití ustanovení ústavy, ale i všech platných zákonů.

²⁹⁾ Viz S. L. Zivs: *Konstitucija SSSR v sisteme sovetskogo zakonodatelstva*, SGIp 6/1978, str. 16.

³⁰⁾ V historii konstitucionalismu socialistických zemí to právě byla Ústava ČSSR 1960, která programatická ustanovení utvrdila v rozsáhlejší míře, což vedlo v čs. státoprávní literatuře k některým názorům o její „malé právnickosti“.

úrovně lidu, svobodného rozvoje osobnosti (články 2, 4), zdokonalování v oblasti vědy, vzdělání a kultury (články 17, 19), dalšího rozšiřování socialistické demokracie, zvyšování role kolektivů a společenských organizací pracujících (články 21, 41, 47), atd.

Ústava MLR utvrzuje, že stát organizuje společenské síly k plnému dovršení výstavby socialismu (§ 5), zvýrazňuje otázky rozvoje výrobních sil, systematického zvyšování materiální a kulturní úrovně občanů (§ 7), odráží tendence rozvoje socialistického státu a demokracie.

Ústava RSR utvrzuje, že třídní svazek pod vedením dělnické třídy buduje v pevné jednotě socialistický společenský řád a vytváří předpoklady pro přechod ke komunismu (článek 2), činnost státu je zaměřena k rozvoji socialistického společenského zřízení a k rozkvětu socialistického národa, k neustálému zvyšování hmotného blaha a kulturní úrovně lidu, k zajištění svobody a důstojnosti člověka a k všestrannému uplatnění lidské osobnosti (článek 13).

Ústava SFRJ stanoví tendenci sblížení lidí a národů, úsilí vytvářet stále bohatší kulturu a civilizaci socialistické společnosti, sjednocování a sladování úsilí směřujícího k rozvoji materiální základny socialistické společnosti a blahobytu lidí (zákl. zásada I.), rozvoj společnosti na samosprávných základech (zákl. zásada II.), způsobem jakým pracující rozvíjejí celkový systém socialistických společenskoekonomických vztahů, zajišťování podmínek pro rozvoj zemědělské výroby a pro sdružování zemědělců (zákl. zásada III.).

V Ústavě Kubánské republiky již v Preambuli je určen směr dalšího revolučního vývoje („... pokračovat dále ve vítězné revoluci z Moncady a Granmy, ze Sierry a Gironu vedené Fidelem Castrem ...“), dále utvrzuje směr společného úsilí Komunistické strany Kuby (strana organizuje a usměrňuje společné úsilí k dosažení vysokých cílů vybudování socialismu a dále směrem ke komunistické společnosti, v článku 5), cíle činnosti Svazu mladých komunistů (článek 6), cíle činnosti společenských organizací (článek 7), cíle politiky státu (článek 8).

V Ústavě SSSR jsou programatická ustanovení nejrozsáhlejší. Jsou obsažena v části preambule věnované úkolům všelidového státu při budování komunismu. Z dalších ustanovení Ústavy je třeba jmenovat směr rozvoje politického systému (čl. 9), tendence rozvoje vlastnictví (čl. 11, 12), program přeměny práce v první životní potřebu (čl. 14), cíl společenské výroby (čl. 15), ochrana a rozvoj přírodního bohatství a životního prostředí (čl. 18); komplexním programem jsou celé hlavy 3 a 4 (sociální rozvoj a kultura, zahraniční politika). Programatický charakter mají i záruky práv a svobod občanů (čl. 39—47, 53) — ústavní text na to přímo upozorňuje: „socialistické zřízení zajišťuje rozšiřování práv a svobod a neustálé zlepšování životních podmínek občanů podle uskutečňování programů sociálně ekonomického a kulturního rozvoje“, (čl. 19). Programové aspekty lze vidět i v národně státním zřízení (čl. 70).

Odborná literatura, přestože problematiku normativity programatických ustanovení plně neopomněla, omezuje se v podstatě na obecný nástin problematiky,³¹⁾ hlubších analytických pojednání je doposud poskrovnu.³²⁾ Skutečnost a specifická programatických ustanovení vyvolávala a vyvolává stále diskuse ohledně jejich normativního charakteru. S. Rozmaryn je řadí k ústavním normám,³³⁾ neboť obsahem zákona může být pouze právo, zákon může stanovit pouze právní normy, a tedy nic z toho, co je vyjádřeno v zákoně, nemůže být vyloučeno jako netvořící právní normu (včetně programu).³⁴⁾ S. Rozmaryn posuzuje kategoricky normativní charakter ústavního zákona, který ve všech svých částech obsahuje ústavní normy nezávisle na způsobu jejich formulace. S tímto názorem lze souhlasit. I. Szabo je pokládá za obecné direktivy, závazné pro budoucí právní regulaci. Vychází z toho, že ústava není ve všech svých částech stejnorodým dokumentem, ale obsahuje současně s právními normami právní direktivy a politické principy, které nejsou normami

³¹⁾ Viz Gosudarstvo i demokracija ..., str. 87.

³²⁾ Srov. např. S. Rozmaryn: cit. dílo, str. 77—87; B. Spasov: Konstitucija i narodnoje ..., str. 63—83; V. A. Rjanžin: Sootnošenie normativnych i programnych načal v sovětskoj konstituciji, Pravovědenije 2/1963, str. 28—34; L. P. Šmajlovová: O juridičeskoj osnove programnych postanovlenij socijalističeskich konstitucij, Pravovědenije 3/1974, str. 52—60.

³³⁾ Viz S. Rozmaryn, citované dílo, str. 78—79.

³⁴⁾ Viz S. Rozmaryn, Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa, 1967, str. 135.

práva.³⁵⁾ Podobně se domnívá B. Spasov, který konstatuje, že v ústavách jsou jednotlivá ustanovení, která nemohou být pokládána za normativní. Jako příklad uvádí článek 4 Ústavy BLR, kde jsou vytyčeny hlavní směry rozvoje státu při budování rozvinuté socialistické společnosti. „V tomto článku je utvrzena perspektiva společenského a státního rozvoje, ale samy o sobě zformulované hlavní směry nejsou právními pravidly chování.“³⁶⁾ K těmto názorům je blízek i W. Zakrzewski, který se domnívá, že programatická ustanovení v úzkém smyslu nepředstavují normy práva, ale spíše direktivy právní politiky, a taktéž direktivy pro výklad a užití právních norem. Současně s tím jim přiznává právní charakter, neboť mohou tvořit soustavu právních ustanovení, určujících, jaká činnost je ústavně předepsanou, jaká odporuje utvrzeným v ústavě cílům a úkolům. Správně zformulovány tyto předpisy tvoří nejen politický program, ale i soustavu právních pravidel.³⁷⁾ Regulativní schopnost programatických ustanovení vyjadřuje i I. P. Iljinskij.³⁸⁾ Podle I. P. Iljinského programatická ustanovení nové Sovětské ústavy upravující činnost státních orgánů, společenských organizací, úředních osob i občanů, tvoří právní základnu pro realizaci odpovídajících politických a sociálně ekonomických opatření. Tento názor lze považovat za správný.

Domnívám se, že není důvodů a argumentů odmítat normativní charakter programatických ustanovení. Souhlasím plně se S. Rozmarynem, že text ústavy není možné dělit na normativní a nenormativní. Ústavní netradiční stupeň určitosti, právně mnohdy netradiční formulace, jakož i zdánlivě diskusní otázka mnohých programatických ustanovení, zda z nich vyplývají práva a povinnosti, zda jsou pravidlem chování, nemůže automaticky znamenat odnětí normativnosti. Argumenty, proč není možné odnímat normativnost programatickým ustanovením ústavy, lze spatřovat v následujícím:

— Ústava socialistického státu je jednotným a jednolitým právním aktem, a to jak ve své právní síle, právní závaznosti v realizaci, tak ve svém výkladu. Přes specifika právní formulace jednotlivým ústavním ustanovením nelze odnímat vlastnosti právní normy. Socialistická ústava by v tomto případě svou vnitřní normativní nejednotností nemohla působit jednotně právně navenek a tím by nutně ztrácela do určité míry svoji právní integrační schopnost a tím i charakter základního zákona (minimálně v právní složce tohoto pojmu). Jeden z podstatných aspektů efektivity základního zákona je právě v jednotnosti působení, v jeho koordinační úloze. Nedoceňování četných ústavních ustanovení, diskuse o jejich normativitě snižuje autoritu základního zákona.

— Není sporu o tom, že socialistická ústava má objektivně progresivní, tvůrčí charakter, je jedním z faktorů společenského progresu. Tato úloha je do jisté míry spjata s přítomností programatických ustanovení v ústavě; a tuto úlohu plní socialistická ústava nejen díky své exponované schopnosti politicko-ideologicky ovlivňovat společenské vztahy. Je zřejmé, že aspekt tvůrčí role se vztahuje zejména na právní formu stimulace rozvoje společenských vztahů. Tuto roli může plnit pouze akt s celkovou závazností svých ustanovení.

— Jestliže programatická ustanovení neuznáme za normy práva, ale „spíše direktivy právní politiky“, dostáváme se do logického rozporu,

³⁵⁾ Viz Acta juridica, 1965, t. VII. fasc. 4-4, r. 283.

³⁶⁾ B. Spasov; Konstitucija i narodnoje ..., str. 68.

³⁷⁾ Viz W. Zakrzewski: Konstytucja państwa a konstytucja społeczeństwa, Państwo i prawo 11/1969, str. 776.

³⁸⁾ Viz I. P. Iljinskij a kol., Konstitucionnyje osnovy vnešnej politiki sovetskogo gosudarstva, Moskva 1978, str. 11.

neboť pokud ustanovení v normě uznáme za direktivu, nemůže být právně nezávazné. Jinak řečeno, v ústavním ustanovení transformovaný závěr právní politiky získává závaznost právní normy.

— Pro normativní povahu těchto ustanovení hovoří i to, že programatická ustanovení nevystupují mnohdy v „čisté podobě“ cílů, směrů vývoje, ale například v kombinaci s principem ústavy. Kupříkladu ustanovení článku 9 Ústavy SSSR je programem („... základním směrem rozvoje ...“) a principem (prohlubování socialistické demokracie). Tentýž článek dále utvrzuje komponenty tohoto procesu ve formě závazných direktiv — povinností. Lze snad například povinnost „posilovat lidovou kontrolu“ považovat pouze za direktivu právní politiky? Nikoliv. Tato povinnost se vztahuje nejen na legislativní úpravu, ale je přímo zavazující pro praxi všech příslušných subjektů (státních orgánů, společenských organizací, občanů, atd.).

— Mnohdy je otázka posouzení určitého ústavního ustanovení jako programatického relativní a většinou se váže na „stereotypní pravidlo“ o evidentně vyplývajícím cíli, směru vývoje apod. Totiž, mnohé ústavněprávní normy mají formu prosté konstatace faktu („SSSR je socialistický všelidový stát vyjadřující vůli a zájmy dělníků, rolníků a inteligence ...“). Ale za touto pasivní literární formou zákona se kryje vždy aktivní právní obsah normy ústavy, který ji odlišuje od jakéhokoli literárního pramene vypovídajícího v současnosti. Podle mého soudu, z kterékoli ústavní normy by měly nezbytně přímo či nepřímo vyplývat určité povinnosti či práva, direktivy činnosti, resp. pravidla chování, aniž by to třeba jasně vyplynulo *expresis verbis* z ústavního textu.

Otázka normativnosti programatických ustanovení je totiž jedním z aspektů otázky normativnosti celého textu ústavy vůbec. B. Spasov například pochybuje kategoricky o normativnosti článku 139 Ústavy BLR, kde je popisován státní znak, a není pravidla chování, tedy není právní norma. Obdobně argumentuje ohledně článků 140 a 141 týkajících se státní pečete a vlajky BLR.³⁹⁾ Tím však v podstatě popírá konstitutivní charakter ústavy jako takové („constitutio“ = zřizují). Tím, že Ústava BLR zřizuje (respektive utvrzuje historicky dosažené a uznané) formy a vzhled státních symbolů, stanoví jejich ochranu a povinnost respektování (jak jinak by byla vykládána příslušná prováděcí ustanovení trestního kodexu). Společenský vztah (lidem stanovený — přijatý státní symbol), způsob jeho prezentace (vizuální deskribace), eventuálně formulovaná návaznost na historické tradice země, nemůže automaticky anulovat právní náplň textu.

— Pokud bychom uvažovali o přítomnosti nenormativních ustanovení v ústavním textu socialistické ústavy (zřejmě především programatických ustanovení), pak je pokládáme za cosi hybridního, co je k ústavě přidáno, a co je tím právně neplnohodnotné. Mám za to, že k ústavě socialistického státu je třeba přistupovat (co se týče právního posouzení textu) z pozice její juristické předurčenosti. Cesta prohlubování role práva je neoddělitelně spojena s prohlubováním juristických funkcí socialistické ústavy.

V čem je možné spatřovat právní obsah programatických ustanovení, v čem spočívá především jejich regulativní funkce, která práva a povin-

³⁹⁾ Viz B. Spasov, *Konstitucija i narodnoje ...*, str. 68.

nosti z nich vyplývají? Stručně řečeno, co svědčí o normativní povaze těchto ustanovení?

— Regulativní úloha norem obsahujících programatická ustanovení spočívá v tom, že zavazují orgány státu, úřední orgány, občany, ale i společensko-politické subjekty, podřizovat svoji činnost plnění úkolů a cílů, obsažených v daných ustanoveních.

— Právní význam těchto ustanovení spočívá též v tom, že se s jejich pomocí zabezpečuje jednotnost v uskutečňování politické linie socialistického státu, utvrzují se směry rozvoje veškeré právo tvorby, vytvářejí se jednotné principy právního systému a veškeré aplikační praxe. Normy obsahující programatická ustanovení určují obecnou linii právo tvorby při vydávání konkretizujících norem. Normativnost těchto ustanovení spočívá v tom, že jsou nejen nasměrovány do budoucnosti, ale jsou aktivní i v současnosti, závazná k realizaci⁴⁰). (Srov. čl. 26, odst. 3 Ústavy ČSSR.)

— Ústavní programatická ustanovení jsou i velmi důležitou právní (a to s nejvyšší právní silou) ochranou směrů vývoje. Utvrzení těchto směrů a cílů znamená nenarušitelnost, nezměnnost cest rozvoje. Právo tak musí poskytnout ochranu tomu, co mnohdy přesahuje hranice „klasického“ předmětu legislativy. Ale vzhledem k tomu, že souvisí s realitou státní moci, musí být nezbytně utvrzováno v základním zákoně a tak též chráněno (např. čl. 11 odst. 3 Ústavy ČSSR).

— Programatická ustanovení socialistické ústavy jsou v neposlední řadě velmi významná co do své interpretační úlohy. Vzhledem k rozmanitosti v konkrétnosti ústavního textu programatické normy (zformulovány zpravidla v preambulích a prvních člancích základních zákonů) často předurčují obsah ostatních článků základního zákona, formulují nejdůležitější principy a ideje, na nichž je vybudován základní zákon (např. vztah čl. 2 odst. 3 a hlavy VII. Ústavy ČSSR).

— Programatická ustanovení svojí zásadností, političností, srozumitelností jsou důležitým faktorem v právně-výchovné činnosti, při utváření socialistického právního vědomí, státoprávního vzdělání občanů (např. čl. 28 odst. 1 Ústavy ČSSR).

3. Některé otázky postavení ústavy v právním řádu

Obsahová a formální odlišnost ústavy od běžných zákonů

Ústava socialistického státu jako ostatní zákony jsou složkami jednotného právního systému, v souhrnu vyjadřují komplexnost působení práva ve společenských vztazích. Zároveň však nelze nevidět specifiku výrazně je vzájemně odlišující.

Předně je vzájemný vztah ústavy (resp. ústavních zákonů) a zákonů „běžných“ vyjádřen vyšším stupněm právní síly ústavy. To znamená, že obsah ústavy je pro zákony určující, zákony nesmějí být s tímto obsahem v rozporu. Otázka určujícího postavení ústavy vzhledem k zákonu (tedy

⁴⁰) N. P. Ivaniševová: Osnovnyje čerty konstitucij ..., str. 59.

vyšší právní síly ústavy) je natolik zásadní, že pro vzájemnou charakteristiku by tento vztah mohl být postačující. Toto srovnání by však takto těžko postihovalo veškerou mnohotvárnost specifik ústavy od ostatních právních norem, což v opačném — pozitivním případě vytváří předpoklady pro a) plné pochopení významu ústavy socialistického státu jako základního zákona; b) další skutečnosti jako je zejména problematika ústavy jako právní základny běžného zákonodárství.

Vedle stupně právní síly se ústava liší od zákonů běžných dále předmětem úpravy. Přitom ústava utvrzuje pouze nejdůležitější společenské vztahy, přesněji řečeno jejich základy, čímž stanoví základy všech odvětví práva. Ústava má tedy širší „záběr“ co do upravovaných společenských vztahů než je tomu u ostatních zákonů. Právě tato otázka, to znamená skutečnost, že ústava stanoví základy všech odvětví práva, podmiňuje nezbytnost vyšší právní síly ústavněprávních norem.

Jinou zvláštností ústavních norem je jejich objektivně vyšší stabilita ve srovnání s jinými normami práva. To vyplývá z toho, že ústavní normy utvrzují nejcharakterističtější rysy vlastní dané etapě rozvoje společnosti a státu. Platí do té doby, dokud platí tyto rysy.

Odlišností ústavních norem od norem běžných zákonů je i vyšší abstraktnost textu podmíněná mnoha faktory — rozsáhlostí předmětu, specifikou předmětu, požadavky stability socialistické ústavy, apod.

Vyšší právní síla, svrchované postavení v právním systému, zásadnost a význam ústavních norem si vyžaduje i zvláštní, rigidnější proceduru při přijímání ústavy v zastupitelském sboru než je tomu u běžných zákonů.

Zvláštností ústavních norem je i to, že různé její normy mají různé funkcionální předurčení, jak upozorňuje V. S. Osnovin.⁴¹⁾ Tato zvláštnost je odvislá též od faktu zakotvení v ústavě elementů politicko-právních, ideologických, morálních a jiných.

Jak již bylo v jiné souvislosti řečeno, ústavě je vlastní rozmanitost (a to vyšší) druhů norem v jejím obsahu, než je tomu u ostatních zákonů a právních norem.

Ústavě socialistického státu je konečně vlastní vysoká perspektivita norem, zejména vzhledem k množství programatických ustanovení. Souvisí to zejména se skutečností, že ústava je nejdůležitějším právním prostředkem aktivizace veškeré právotvorné činnosti. A nejen to, má aktivizační aspekt i širě než v rámci právní sféry. Souvisí to se skutečností, že socialistická ústava je důležitým faktorem společenského progresu.

Odlišnost ústavy od ostatních zákonů je zřejmá i v případě realizace ústavy či běžného zákona. Tím základním zde je, že u ústavy je nezbytné rozlišit, zda norma je na společenské vztahy použitelná přímo nebo zda její užití předpokládá vydání konkretizačního předpisu.

V neposlední řadě jsou určité odlišnosti mezi srovnávanými právními akty i v otázce struktury ústavní normy. Značné množství právních norem odpovídá koncepci struktury právní normy o třech prvcích. Analýza ústavních norem ukazuje, že mnohé z nich neobsahují či nevyjadřují přímo hypotézu a sankci. Například článek 2 odst. 1 Ústavy ČSSR stanoví, že: „Veškerá moc v ČSSR patří pracujícímu lidu.“ V této normě není

⁴¹⁾ Viz V. S. Osnovin, citovaný článek, str. 15.

vyjádřena hypotéza a chybí sankce. Avšak ani dispozice v tomto ustanovení není dispozicí „klasickou“, totiž neobsahuje zřetelně práva a povinnosti účastníků právních vztahů (podobně například viz u norem stanovících strukturu určitých orgánů). Hypotézu a sankci v těchto případech je třeba vyložit z jiných článků nebo jiných aktů nebo stanovit prostě logicky. Některé ústavní normy stanoví direktivy obecným způsobem, proto nemohou odpovídat učení a normě s třemi prvky. A přitom se rozhodně jedná o právní normu, tříprvková struktura tudíž není striktně závazná pro každou právní normu. Lze souhlasit s názorem V. S. Osnovina, že „existující teorie o trojprvkové nebo dvojprvkové struktuře právní normy jimž se někteří autoři snaží dát univerzální charakter ve skutečnosti takovými nejsou, nelze je bezpodmínečně rozprostírat na všechny normy státního práva“.⁴²⁾ Prof. Farber je toho názoru, že tříprvková struktura právních norem je užitečná na specifické normy, ale nikoli na obecné.⁴³⁾ Domnívám se, že ve složitosti otázky struktury ústavní normy se odráží rozmanitost druhů ústavních norem. Všem těmto otázkám je třeba věnovat zvýšenou pozornost. Znalost specifik právní normy totiž je předpokladem adekvátní právní realizace ústavní normy.

Ústava socialistického státu jako právní základna běžného zákonodárství

Ústava socialistického státu není kodifikací v tom smyslu, že by byla prostým „shrnutím“ toho, co již právní řád přinesl, co již v právním řádu je legislativně utvrzeno, čili jakýmsi vyústěním legislativy. I když je pravdou a praxe legislativy socialistických zemí přináší dostatek důkazů o tom, že některé normy běžného zákonodárství odpovídaly požadavkům vyššího stupně právní základny a jejich základní ustanovení byla také v nové přijaté ústavě utvrzena,⁴⁴⁾ tedy že ústava v dílčím navázala na již utvrzené. Nelze však zřejmě hovořit o konstitučním pravidlu. Naopak, právě ústava je tou normou, z níž legislativa vychází, je předešlým zdrojem, a v tomto smyslu lze hovořit o kodifikaci či systematizaci.

Které jsou základní nosné body, charakterizující ústavu jako právní základnu běžného zákonodárství.

— Ústava je právní základnou běžného zákonodárství, neboť v ní utvrzená základní úprava společenských vztahů je určující pro další zákonodárství, tedy pro právní reglementaci společenských vztahů normami běžného zákonodárství. Funkci právní základny běžného zákonodárství plní ústava tím, že stanoví základní principy, instituty, jejich struktury a práva, resp. povinnosti. Normy běžného zákonodárství jsou těmito předurčeny co do a) rámce konkretizace, b) zásadnosti obsahu, c) směru vývoje úpravy obsahu v zákoně, d) vydání v ústavě předpokládaných zákonů, e) rozsahu běžné právní ochrany, f) platnosti či neplatnosti určitých norem zákonodár-

⁴²⁾ V. S. Osnovin: Normy sovětského gosudarstvennogo prava, Moskva 1963, str. 44.

⁴³⁾ Viz učebnice Sovětskoje gosudarstvennoje pravo, I. E. Farber a kol., Saratov 1979, str. 53.

⁴⁴⁾ Např. Ústava SSSR z r. 1977 navázala na zákon o statutu poslanců z r. 1972, přejala jeho základní ustanovení a dodala jim povahy ústavněprávních norem. Obdobně navázala na přijaté zákony o místních sovětech.

ství, které norma ústavy ruší *expresis verbis* či podle zásady svrchovanosti ústavy, atd.⁴⁵⁾

— Je zřejmé, že ústava nemůže svým textem postihnout veškerou rozmanitost společenských vztahů vzhledem k její nezbytné abstraktnosti. V tom smyslu je velmi důležitá její interpretační schopnost. Tedy otázka stanovení určitých globálních hranic, přes něž nemůže právní úprava postupovat. Je to otázka výkladu příslušných ustanovení (nebo částí, nebo celého textu) ústavy a posouzení potřeb toho kterého právního odvětví. Je zřejmé, že otázka hranic předmětu práva je značně relativní už proto, že společnost a právo jsou v neustálém vývoji. Zároveň však základní elementy socialistické ústavnosti musejí být nutně respektovány.

Ústavu jako právní základnu běžného zákonodárství lze chápat i v tom smyslu, že je základní normou stanovící nejdůležitější prvky legislativního procesu. Ústava upravuje zejména orgány, které mohou vydávat zákony, dále subjekty zákonodárné iniciativy, činnost jednotlivých orgánů nejvyššího zastupitelského sboru v zákonodárném procesu, apod.

K některým základním problémům realizace socialistické ústavy

Otázky realizace ústavních norem mají důležité místo v zabezpečení sociální efektivity základního zákona, jeho aktivního vlivu na rozvoj společenských vztahů. Těmto problémům věnuje ústavněprávní literatura v poslední době zvýšenou pozornost.⁴⁶⁾ Realizací ústavních norem je třeba rozumět uskutečnění jejich předpisů v činnosti organizací, orgánů, úředních osob a občanů, čili „proces uskutečnění v nich vyjádřené státní vůle všemi odpovídajícími subjekty práva.“⁴⁷⁾

Základním problémem je, jakým způsobem jsou normy ústavy realizovány, jaké jsou zvláštnosti této realizace. Většina názorů vychází ze závěru, že zvláštností realizace ústavních norem je, že se uskutečňuje dvěma způsoby: 1) *přímo*, 2) *společně, ve spojení s běžnými zákony*.⁴⁸⁾ Toto rozlišení v literatuře přitom vychází ze skutečnosti, zda norma stanoví konkrétní pravidlo chování (a netřeba tedy konkretizovat v běžném zákonodárství. Druhá skupina norem ústavy se realizuje rozvinutím a konkretizací v běžné legislativě.⁴⁹⁾ Otázka se však — dle mého názoru — nezdá být v praxi tak jednoduchá při této, patrně zjednodušující konstataci. Ústava NDR v článku 105 hovoří o tom, že ústava je bezprostředně platným prá-

⁴⁵⁾ Přijetí nové ústavy však neznamená plnou apriorní anulaci předcházejícího právního řádu. Důvody, proč platí některé zákony nadále, jsou rozmanité. V ČSSR dodnes platí např. zákon č. 68/1951 Sb., v NDR byl ještě před Ústavou 1968 vydán zákon o státním občanství, branný zákon, v BLR platí dodnes zákon o lidových radách (byl novelizovaný), zákon o státním občanství, apod.

⁴⁶⁾ Např. v dílech Gosudarstvo i demokratija ..., str. 108—114, B. Spasov: Konstitucija i narodnoje predstavitelstvo ..., str. 76—77, V. A. Pertcik, L. P. Šmajlovová: Realizacija konstitucionnych norm, SGiP 5/1979, N. S. Malejin: Graždansko-pravovaja ochrana ličnosti v světě Konstituciji SSSR, SGiP 5/1979.

⁴⁷⁾ V. A. Pertcik, L. P. Šmajlovová: Realizacija konstitucionnych norm, SGiP 5/1979, str. 6.

⁴⁸⁾ Viz Gosudarstvo i demokratija ..., str. 111.

⁴⁹⁾ Pro prvé lze jako příklad uvést čl. 120 Ústavy SSSR stanovící složení Prezídia Nejvyššího sovětu SSSR, pro druhé čl. 92 Ústavy ČSSR stanovící obecné zásady pro vymezení pravomocí národních výborů.

vem. Toto ustanovení přitom vychází ze skutečnosti ústavy jako právní normy, která zavazuje bez ohledu na rozmanitost ve stupni abstraktnosti, bez ohledu na různost ve formulaci právní věty (tedy vlastně druhu ústavní normy.⁵⁰⁾ Je totiž otázkou, zda toto dělení určitým způsobem nepochybně nezpochybňuje závaznost ústavního textu v části týkající se užití ústavních norem pouze ve spojení s běžnými zákony. Podle mého soudu, tato otázka je doposud nedostatečně rozpracována v socialistické teorii práva. Místo socialistické ústavy nelze určovat a vyčerpávat pouze konstatováním, že její místo v soustavě práva tkví v tom, že je právní základnou běžného zákonodárství. Avšak ústava socialistického státu je sama částí právního systému, obsahuje normy platného práva. Veškerá ustanovení ústavy jsou částí soustavy platného práva, neboť upravují společenské vztahy, přímo z nich vyplývají práva a povinnosti. Všechny normy ústavy nezávisle na druhu (viz výše dělení norem ústavy) jsou normami přímého, působení, i když mechanismus tohoto působení, resp. způsoby realizace norem nejsou stejné.

Za správný a konkretizující považuji v této souvislosti názor J. A. Tichomirova, že jako přímo působící dávají ústavní normy současně impuls rozvoji celého právního systému jako právotvorný faktor. Nejzřetelněji se to projevuje v případech, kdy je předvídáno vydání speciálního zákona, nebo je obsažen odkaz k legislativě, často již v platnosti.⁵¹⁾ Současně jsou ústavní normy jakoby součástí těchto aktů a neztrácejí své síly působí stejně v jiném strukturně normativním kontextu.⁵²⁾ Věcně argumentuje zejména N. S. Malejin, když konstatuje, že ústavní normy vyžadující rozvinutí v odvětvovém zákonodárství, je možné pokládat za normy působící s ohledem na právní vztahy obecného typu (arg. čl. 58 Ústavy SSSR) — kompetentní orgány jsou povinny určit způsob zkoumání stížností občanů, tedy mezi určitými státními orgány vznikají práva a povinnosti (tvořící obsah právního vztahu obecného typu) k uvedení běžného zákonodárství do souladu s daným ústavním ustanovením⁵³⁾. Přímé působení se projevuje též v tom, že tyto normy jsou základnou veškeré další legislativy, jejíž normy se musejí nacházet v plném souladu se základním zákonem. V případě neshody normativního aktu nebo jeho jednotlivých norem s ústavními ustanoveními působí ústavní normy, na jejichž základě každá norma běžného zákonodárství musí být uvedena do plného souladu s ústavou.

Otázka právní realizace ústavních norem je tedy jednou ze složitých a k řešení aktuálních problematik teorie socialistické ústavy. Tato složitost přitom vyplývá zejména ze skutečnosti, že charakter ústavy jako základního zákona může těžko konkrétně předvídat a odrazit veškerou rozmanitost konkrétních variant společenských vztahů. Tato složitost je dána i rozmanitostí obsahu, zvláštností různých druhů ústavních norem apod. Je zřejmé, že v posuzovaném smyslu nejsou ústavní ustanovení stejnorodá a specifický musí být i konkrétní způsob plné realizace.

Při úvahách o realizaci ústavy socialistického státu nelze opomínat tu skutečnost, že ústava je velmi důležitý politickoprávní akt. Ústava je především právním dokumentem, je zákonitě, že především je třeba uvažovat

⁵⁰⁾ V tomto smyslu konstatuje též E. Poppe: Die sozialistische Verfassung der DDR — unmittelbar geltendes und programatisches Recht, Staat und Recht, 5/1980, str. 674.

⁵¹⁾ Srov. čl. 106 Ústavy SSSR z roku 1977 odkazující na zákon o statusu poslanců (byl přijat v roce 1972).

⁵²⁾ Viz J. A. Tichomirov: Pravovaja sistema rozvitogo socialističeskogo obščestva, SGiP 7/1979, str. 38.

⁵³⁾ Viz N. S. Malejin, cit. článek, str. 54.

o právních otázkách realizace socialistické ústavy. Ústava socialistického státu má i velký politický vliv na společenské vztahy. Každý právní akt je nesporně akt s politickou stránkou obsahu (jako projev vůle). Tato vlastnost je však ústavě navýsost imanentní. V této souvislosti nelze opomenout úlohu, kterou tyto dispozice ústavě dávají a tudíž stránku její politické realizace. Je zřejmé, že základní stránky této politické realizace nacházejí výrazu v aspektech (čili ústava se jako též politický dokument realizuje v těchto stránkách): aspekt interpretace základních otázek z ústavy vyplývajících (vymezují politickou náplň určité oblasti v tom kterém právním odvětví rozpracované); aspekt výchovy k socialistickému právnímu vědomí — ústava ukazuje na politický základ práva (jako projevu vůle třídy); aspekt politicko-ideologický — ústava poukazuje na základní světónázorové otázky panující třídy (a třídní pozici), aspekt mobilizační — ústava je jedním z prostředků aktivizace společensko-hospodářského a společensko-politického života.

Ústava jako základní zákon — závěry

Ústava jakožto základní zákon, je charakterizována za prvé tím, že jsou v ní právně vyjádřeny a utvrzeny nejdůležitější, určující, základní názory panující třídy na politické a sociálně-ekonomické zřízení státu a společnosti. Záleží tedy na vůli ústavodárné autority, které společenské vztahy považuje za profilující, za určité „jádro“ a „kostru“. Přičemž je nezbytné, aby byl dán spolehlivý základ pro normativní konkretizaci v podobě komplexu právního řádu.

Socialistická ústava je dále jako základní zákon charakterizována tím, že upravuje základy státní a společenské organizace země. Předmětem ústavní úpravy je nejen politická organizace společnosti, ale i její ekonomická a sociální struktura, a to její základy. Normy ústavy též utvrzují základní perspektivy dalšího rozvoje společnosti a státu.⁵⁴⁾

Ústava, jakožto základní zákon, je dále charakterizována z toho důvodu, že je *právní základnou veškerého zákonodárství*. Je základem, z něhož vyrůstá právní systém. Ústava v tomto smyslu upravuje základní principy, instituty a vztahy, určující pro další právní reglementaci společenských vztahů normami běžného zákonodárství.⁵⁵⁾

Pro charakter ústavy jako základního zákona je dále určující, že veškerý život musí být podřízen nezbytnosti dodržování socialistické ústavy, musí být v souladu s ústavou. Ústava je z tohoto hlediska *vrcholem soustavy právních norem* — suverénním právním aktem v „pyramidě“ právních aktů.

Socialistická ústava je *základním interpretačním pramenem*, jejíž komplex normativních tezí je výkladovým jádrem, strukturou a rámcem pro jednotlivá právní odvětví a právní řád vůbec.

⁵⁴⁾ Např. ustanovení čl. 15 odst. 2 Ústavy ČSSR (výrazně programatické) nachází konkretizaci mj. v zákoně o státní ochraně přírody, v zákoně o opatřeních proti znečišťování přírody, v zákoně o opatřeních proti znečišťování ovzduší, v zákoně o lesích, ve vodním, horním a stavebním zákonech, ap.

⁵⁵⁾ Tak např. čl. 16 Ústavy ČSSR je základem a nachází provedení ve školském zákoně, v zákonu o vysokých školách, v osvětovém zákoně, v knihovnickém zákoně, v zákonu o muzeích a galeriích, v divadelních zákonech, v zákonu o kulturních památkách, v zákonu o estrádách, artistických produkcích a lidové zábavě, ap.

Socialistická ústava svými jednotlivými aspekty, mám na mysli zejména předmět její úpravy, postavení v právním řádu, v politickém životě, je nejen faktorem organizujícím, ale i základní normou co do schopnosti integrace práva a jeho realizace ve společnosti a působení na společenské vztahy. Je *základním jednotčím normativním aktem*, základním systémovým normativním aktem.

Ústava socialistického státu je základním zákonem současně i z hledisek formálně právních. V tomto smyslu je třeba chápat *zvláštní formální vlastnosti* socialistické ústavy, kvalitativně odlišné od jiných právních norem. Jde zejména o způsob přijetí a změny socialistické ústavy (rigoróznější co do procedurálních náležitostí) a skutečnost, že ústava má právní sílu vyšší než je tomu u ostatních právních aktů, zvláštní způsob ochra-

ny, apod.

ZÁVĚREM

Dynamika společenského, státního a právního vývoje v historickém období přechodu od kapitalismu ke komunismu se odpovídajícím způsobem odráží i v jednotlivých relativně oddělených, ale v akčním a cílovém působení jednotných společenských procesech. Je zákonité, že úloha součástí nadstavby společnosti se musí prohlubovat, a to jak v kvalitě odrazu základny společnosti, tak i v kvalitě zpětného působení určité součásti společenské nadstavby na základnu. Těmto zákonitým procesům musí korespondovat i celková funkčnost jedné ze složek nadstavby socialistické společnosti, práva — a jeho základu a jádra, socialistické ústavy.

Ústava socialistického státu a společnosti je typická mnoha charakteristickými znaky, přitom mnohdy specifičnostími. Jedná se o jev mnohofaktorový, ze kterého však vyplývá jeden aspekt jako nejdůležitější, a sice třídnost tohoto dokumentu. Ústava je jev třídní (a třídním zůstane) a současně třídní prostředek, důležitý politicko-mocenský prvek. Ať je obsah tohoto dokumentu v kontextu se společenským vývojem za socialismu jakkoli rozmanitý, vždy ústava zůstává závažným prostředkem působení dělnické třídy a jejích spojenců (tak, jak se kvalitativně vyvíjí třídní podstata socialistického státu) na život a vývoj socialismu v komunistické perspektivě. Socialistická ústava je nástrojem ochrany společenského řádu, jehož je výrazem. Úroveň této kvality se v procesu vývoje socialismu nezbytně prohlubuje. Ještě intenzivněji se však prohlubuje její poslání všemi vnitřními prostředky sloužit společenskému rozvoji, cílevědomě jej ovlivňovat právně, politicky, ideologicky, filozoficky, kulturně, morálně eticky či jinak. Důležité místo zaujímá za socialismu v ideologickém boji socialismu proti kapitalismu.

Hovořit o třídnosti ústavy, o její třídní podstatě, znamená současně nezbytnost vyzdvihnout institut vedoucí úlohy marxisticko-leninské strany jako síly politicky vedoucí budování socialismu a komunismu. Vztah strany a ústavy má značný význam politický, právní, ideologický, vědecký i historický. Marxisticko-leninská strana je také nejdůležitějším politickým garantem toho, že se odpovídajícím způsobem bude poslání ústavy realizovat. Ústava současně plní důležitou úlohu v souhrnu institutů působících v realizaci vedoucí úlohy strany. Zkoumání vztahu strany a ústavy ve společenském vývoji je důležitým předpokladem poznávání konstruktivní úlohy ústavy ve vývoji společenských vztahů.

Ústava socialistického státu je důležitou součástí nadstavby společnosti a jako taková má schopnost se aktivně účastnit progresivního vývoje společenského řádu, a to ve spojení s dalšími regulativními prostředky a společensko-politickými instituty. Ústava tak činí zejména jako právní norma, základní zákon — v tom je jádro jejího působení, ale činí tak i prostřednictvím svých dalších funkcí, jednotně a nedělitelně.

Význam ústavy za socialismu se prohlubuje. Tento proces zákonitě klade rostoucí nároky na analýzu vnitřních vlastností a možností socialistické ústavy, jakož i odpovídajících požadavků její realizace. Z toho důvodu by

měla být i nadále teorie socialistické ústavy jedním ze stěžejních bodů pozornosti socialistické právní vědy. Je to závažný požadavek vědecko-teoretický i politicko-ideologický.

Zkoumat problematiku socialistické ústavy je trvalý aktuální úkol pro vědu i ostatní oblasti společenského života. Důležitost je podmíněna zejména rostoucí úlohou práva v uvědoměném přetváření společenských vztahů, potřebnost zkoumání je třeba vidět též v kontextu s prohlubováním vedoucí úlohy marxisticko-leninské strany ve státě a společnosti. Přitom je důležité zkoumat jak teoretickou tak i praktickou stránku problému (práce byla věnována povětšinou teorii socialistické ústavy). Sebelepší poznání teoretického fundamentu ústavy bez vyústění do společenské praxe nedosahuje potřebného efektu. Je třeba zkoumat přitom jak objektivní faktory tak i subjektivní činitele řečeného procesu. Přitom za nejaktuálnější je třeba považovat otázku začlenění ústavy ve společenském progresu jako jeho důležitého faktoru.

СУЩНОСТЬ, ФУНКЦИИ И ЗНАЧЕНИЕ КОНСТИТУЦИИ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА

Резюме

Наука марксизма-ленинизма учит рассматривать сущность вещей, фактов, явлений с классовой точки зрения и в постоянном развитии. В таком понимании конституция представляет собой историческую категорию, составную часть надстройки, неразрывно связанную с базисом, с производственными отношениями данного общества. Разным историческим типам государств соответствуют поэтому разные типы конституций. Особенности исторического типа государства определяют характер данной конституции, ее содержание и функции, отражают фактическое отношение классовых сил данного общества. В этом и состоит также сущность различения конституции социалистического государства и буржуазной конституции. Из факта классовой природы конституции социалистического государства вытекает новизна ее исторического назначения, принципов, черт, функций, их объективная прогрессивность.

Одним из важнейших аспектов, вытекающих из ленинского определения сущности конституции, является факт, что конституция представляет собой явление классовое, классово определенное и классово воздействующее. С ее помощью класс, который обладает политической властью в плане политики и права, утверждает свое господствующее положение. Это полностью сохраняет свою силу также относительно конституций социалистических государств по отношению к развитию их классовой природы и в связи с историческим назначением гегемона социалистической революции. Конституции социалистических государств своего классового характера не скрывают, не встают на сверхклассовую и неклассовую позицию. Они являются отражением социально-классовой обстановки, результатом классовой борьбы, а также средством классовой борьбы. Сущность конституции социалистического государства можно, таким образом, определить как выражение основ социалистического общественного строя, в частности, его классовой природы (характеризованной задачами и целями в области экономической, политической и духовно-идеологической). Она выражает ее по отношению к периодам развития социалистического общества и государства, к тенденциям его познанным развития. Сущность конституции социалистического государства полностью проявляется в принципах и чертах конституции. Принцип конституции социалистического государства представляет собой объективную закономерность, вытекающую из природы общественного явления (конституции). Он пронизывает все стороны конституции, является правилом интерпретации для всех положений конституции, а также для всего правопорядка и в широком контексте реализации конституции относится к общественной жизни вообще. Принцип конституции социалистического государства можно, таким образом, определить как объективную закономерность развития социалистического общества и государства, основанную на стержневых заключениях учения марксизма-ленинизма о процессе строительства социалистического общества. Принципами конституции социалистического государства можно считать: 1. принцип социалистической экономической системы и ее основы — социалистической собственности на средства производства, 2. принцип суверенитета трудового народа выраженный в единой государственной власти с решающим положением представительных органов, 3. принцип руководящей роли рабочего класса, 4. принцип руководящей роли марксистско-ленинской партии в государстве и обществе, 5. принцип социалистической законности, 6. принцип социалистического демократизма, 7. принцип демократического централизма, 8. принцип пролетарского и социалистического интернационализма, 9. принцип социалистического гуманизма.

Черты конституции социалистического государства можно вывести из рассмотрения основных требований относительно качества положения и действия конституции социалистического государства в обществе, требований, вытекающих из осознанного места конституции в жизни социалистического общества, из роли, которую она играет в процессе охраны и развития социалистических общественных отношений. В то время, как принцип конституции постигает содержательную сторону явления, черта конституции касается прежде всего функциональной реализации, общего качества содержания и качества воздействия. Черта постигает как факт, что конституция имеет определенные внутренние качественные предпосылки для общественного воздействия,

так и обстоятельство, что конституция выполняет назначение объективно отведенное ей. Черты конституции весьма тесным образом связаны с принципами конституции, они этими принципами детерминированы, в частности, с содержательной точки зрения качества воздействия. Чертами конституции социалистического государства можно считать: 1. народный характер конституции, 2. реальность, 3. стабильность, 4. верховенство — способность является основным законом, 5. творческий характер, или способность быть фактором общественного прогресса, 6. научность конституции.

Исследование сущности конституции, принципов, черт и активной роли конституции в развитии общественных отношений логически приводит к роли марксистско-ленинской партии как к руководящей силе, основному гаранту общественного прогресса в коммунистической перспективе. Между конституцией социалистического государства и реализацией руководящей роли партии существует тесная взаимосвязь. Партия руководит развитием в коммунистической перспективе, в своей программе намечает направление, задачи, средства, познание качества дальнейшего развития и целевые аспекты развития общественных отношений. Познавательная, концепционная, организаторская деятельность партии научно-теоретически и идейно предопределяет текст конституции. Партия открывает закономерности развития государства и всех связанных с этим явлений. При этом она анализирует конкретные экономические, политические и социальные факты на данной степени развития общества, международные взаимосвязи, все аспекты классовой борьбы. Социалистическая конституция должна возникать на основании научного познания развития общественных закономерностей, опираться на диалектический и исторический материализм, научный коммунизм, использовать заключения науки о государстве и праве. Партия, ни ею намеченная политическая линия не заменяет правопорядка. Программа партии представляет собой теоретическую основу текста конституции. Конституция является государственно-правовым результатом аналитических и программных положений партии. Программу партии и конституцию нельзя заменять друг с другом ни с точки зрения содержания, ни с точки зрения функции и способа реализации, хотя и многие моменты у них общие.

Важной проблематикой в связи с исследованием активной роли конституции в обществе в процессе развития общественных отношений является проблематика функций конституции. При этом дело касается не только определения, какими функциями конституция объективно обладает в социалистическом обществе; одновременно следует ответить на вопрос, каким образом определенная функция реализуется.

Функция конституции с точки зрения содержания предопределена положением конституции в обществе и общественной ролью. Функция конституции означает способность конституции воздействовать на общественные отношения образом и формами свойственными назначению этого документа. Конституция представляет собой важную составную часть общественной надстройки, остальные составные части оказывают на нее влияние, пронизывают ее; она, в свою очередь, также активно воздействует на них. Разнообразие составных элементов надстройки, которые находят в конституции свое отражение (политика, наука, идеология, мораль, этика, культура и др.), оказывает влияние на общественную реализацию конституции. Конституция пронизана аспектами составных частей надстройки, поэтому она действует с их помощью и их способами. Разнообразие аспектов, таким образом, оказывает влияние на конкретный способ воздействия на общественные отношения. В качестве самого подходящего критерия классификации функций конституции можно поэтому выделить критерий производный от положения конституций в надстройке общества, взаимоотношения с другими составными элементами надстройки и, таким образом, способа воздействия на общественные отношения. С этой точки зрения функциями конституции являются правовая, идеологическая, научно-теоретическая и культурная функция. Указанное деление лучше всего постигает комплексность воздействия конституции в рамках общества.

Социалистический законодатель, с одной стороны, фиксирует достигнутые завоевания существующего развития, с другой, однако, он не может не учитывать динамику развития социалистического общества. Конституция своими качествами должна соответствовать условиям, которые довольно быстро в социалистическом обществе меняются. Она, однако, не может данную реальность только пассивно принимать, а должна на нее активно воздействовать. Конституция социалистического государства по своему объективному положению и предопределению представляет собой „активный“ документ, значение которого определяется, между прочим, тем, насколько активно она регулирует существующие общественные отношения.

Конституция должна постигать определенные общественные отношения в их раз-

вители, являясь при этом конституцией реальной. Конституция социалистического государства способом фиксирования общественных отношений и этому соответствующими формами и методами их реализации оказывает объективное активное воздействие не только, в частности, на правопорядок, но и общественные отношения в широкой перспективе, относясь к *динамизирующим факторам*, своими атрибутами она должна служить общественному развитию, оказывать на него целесообразное правовое, политическое, идеологическое, философское, морально-этическое и другое воздействие, представляя собой объективный творческий документ — *фактор общественного прогресса*.

Предпосылки для того, чтобы конституция как можно лучше выполняла свое творческое назначение, можно разделить, по сути дела, на две группы — *внешние* (можно сказать общественные в общем смысле слова) и *внутренние* (состоящие в самом конституционном тексте). Указанные группы предпосылок существуют и действуют во взаимосвязях и единстве. Внешние предпосылки творческой и динамичной роли конституции связаны с назначением конституции в общественной жизни, они находятся в зависимости от качества осуществления конституции. Они исходят из огромного общественного значения текста конституции, заключаются в диапазоне их функций в общественной жизни, в отношении и содействии с другими составными частями надстройки социалистического общества. Они связаны с ростом ее реального авторитета, с глубоким пониманием и знанием текста конституции, с ее реальностью и стабильностью, общественными гарантиями реализации. Конституция представляет собой многофакторное явление, таким образом она в своем общественном воздействии также осуществляется (хотя она в первую очередь является документом правовым). С точки зрения своего воздействия конституция включает важнейшие сферы жизни общества — экономическую, социальную, политическую, культурную, правовую. Общее общественное качество и диапазон осуществления конституции, перевод конституционных предписаний в активное поведение всех субъектов — это внешние предпосылки для творческой роли социалистической конституции. Осуществление конституции связано с комплексом, в частности, субъектов, методов и гарантий, с помощью которых конституция осуществляется (можно назвать механизмом осуществления конституции). Самым важным гарантом осуществления конституции, и, значит, также внешней предпосылкой творческой роли социалистической конституции является марксистско-ленинская партия.

Весьма важно то, какими внутренними предпосылками конституция способна стимулировать общественный прогресс. Важные предпосылки этой способности состоят в том, что:

1. конституция утверждает в необходимой мере фундаментальные общественные отношения господствующие в обществе на данном этапе или фазисе развития и соответствующие формы общественной и государственной жизни — она является конституцией реальной,
2. она утверждает ближайшие и отдаленные перспективы, объективные закономерности развития общества, утверждает социализм в динамике; конституция утверждает единую систему общественного управления и развития социалистического общества,
3. конституция постигает относительно продолжительный период развития, в своей всеобщности она должна постигнуть данный этап или фазис в моменте, развитии и перспективном целевом качестве, чем четко определяет рамки развития,
4. конституция должна быть документом стабильным,
5. из внутренней правовой специфики обуславливает творческую роль конституции использование т. наз. норм — целей, норм — принципов, наличие преамбулы итп.

Несмотря на обширное общественно-политическое значение и функции конституция социалистического государства остается прежде всего *составной частью правопорядка*, а именно составной частью определяющей, самой важной. Конституция в первую очередь является правовой нормой, или же, совокупностью правовых норм, во всем тексте. Несмотря на множество особенностей, конституционную нетрадиционную степень определенности, наличие преамбулы, нет причин для того, чтобы делить текст на нормативный и ненормативный, отнимать у отдельных частей нормативные атрибуты. Из анализа конституционных текстов вытекает, что их структура с точки зрения использования видов правовых норм опосредствования является более расчлененной, чем в случае норм других отраслей права.

Конституция в своем государственно-правовом качестве выступает прежде всего в качестве *основного закона* не только государства, но и всего общества. Задача

основного закона характеризуется в первую очередь тем, что в конституции выражены основные взгляды законодательного авторитета на строй государства и общества. Далее, она проявляется в том, что конституция регулирует основы государственной и общественной организации страны, основные перспективы дальнейшего развития общества и государства. Конституция представляет собой правовой базис всего законодательства, из нее вырастает правовая система. Конституция является кульминационным пунктом системы правовых норм. Конституция представляет собой также основной источник интерпретации, являясь основным объединяющим нормативным актом.

WESEN, FUNKTIONEN UND BEDEUTUNG DER VERFASSUNG DES SOZIALISTISCHEN STAATES

Zusammenfassung

Die Wissenschaft des Marxismus-Leninismus lehrt uns das Wesen der Dinge, Tatsachen, Erscheinungen zu sehen, sie vom Klassenstandpunkt und in ständiger Entwicklung zu betrachten. Von diesem Gesichtspunkt aus gesehen ist die Verfassung eine historische Kategorie, ein Teil des Überbaues, untrennbar verbunden mit der Grundlage, mit den Produktionsverhältnissen der gegebenen Gesellschaft. Daher entsprechen verschiedenen historischen Typen des Staates verschiedene Typen der Verfassung. Die Besonderheiten des historischen Typs des Staates bestimmen den Charakter der gegebenen Verfassung, ihren Inhalt und ihre Funktionen, spiegeln das *faktische* Verhältnis der Klassenkräfte der gegebenen Gesellschaft wider. Darin beruht auch das Wesen der Unterscheidung der Verfassung des sozialistischen Staates von der bürgerlichen Verfassung. Aus der Tatsache des Klassenwesens der Verfassung des sozialistischen Staates ergibt sich die Neuheit ihrer historischen Sendung, ihrer Prinzipien, Züge, Funktionen, ergibt sich ihre objektive Progressivität.

Einer der wichtigsten Aspekte, der aus Lenins Definition des Wesens der Verfassung hervorgeht, betrifft den Umstand, daß die Verfassung eine *Klassenerscheinung* ist, klassenmäßig determiniert und mit klassenmäßiger Wirkung. Mit ihrer Hilfe festigt die an der Macht befindliche Klasse politisch und juristisch ihre beherrschende Stellung. Dies gilt in vollem Umfange auch von den Verfassungen der sozialistischen Staaten bezüglich der Entwicklung ihres klassenmäßigen Wesens und im Zusammenhang mit der historischen Sendung des Hegemons der sozialistischen Revolution. Die Verfassungen der sozialistischen Staaten verbergen keineswegs ihren Klassencharakter, nehmen keine Stellung über den Klassen ein und verhalten sich nicht klassenindifferent. Sie sind das Abbild der sozial- klassenmäßigen Situation, *Ergebnis des Klassenkampfes, aber auch Mittel des Klassenkampfes*. Das Wesen der Verfassung des sozialistischen Staates läßt sich daher umschreiben als Ausdruck der Grundlagen der sozialistischen Gesellschaftsordnung, besonders ihres klassenmäßigen Wesens (das durch die Aufgaben und Ziele auf ökonomischen, politischen und ideologisch-geistigen Gebiete charakterisiert wird). Sie bringt es zum Ausdruck unter Berücksichtigung der Entwicklungsphasen der sozialistischen Gesellschaft und des Staates, in den Tendenzen seiner erkannten Entwicklung. Das Wesen der Verfassung des sozialistischen Staates kommt in den Prinzipien und Zügen der Verfassung voll zur Geltung. Das *Prinzip der Verfassung des sozialistischen Staates* ist ein objektives, die sich aus dem Wesen der gesellschaftlichen Erscheinung (eben der Verfassung) ergebende Gesetzmäßigkeit. Es durchdringt alle Seiten der Verfassung, ist Auslegungsregel für alle Bestimmungen der Verfassung, aber auch für die gesamte Rechtsordnung und im breiten Kontext der Realisierung der Verfassung bezieht es sich auf das gesellschaftliche Leben überhaupt. Das Prinzip der Verfassung des sozialistischen Staates läßt sich also umschreiben als die objektive Gesetzmäßigkeit der Entwicklung der sozialistischen Gesellschaft und des Staates, die sich auf die hauptsächlichsten Schlußfolgerungen der Lehre des Marxismus-Leninismus über den Prozeß des Aufbaues der sozialistischen Gesellschaft stützen. Als Prinzipien der Verfassung des sozialistischen Staates kann man ansehen: 1. das Prinzip des sozialistischen ökonomischen Systems und seiner Grundlage — des sozialistischen Eigentums der Produktionsmittel, 2. das Prinzip der Souveränität des werktätigen Volkes, das in der einheitlichen Staatsmacht und der entscheidenden Stellung der Vertretungskörperschaften zum Ausdruck kommt, 3. das Prinzip der führenden Rolle der Arbeiterklasse, 4. das Prinzip der führenden Rolle der marxistisch-leninistischen Partei in Staat und Gesellschaft, 5. das Prinzip der sozialistischen Gesetzmäßigkeit, 6. das Prinzip des sozialistischen Demokratismus, 7. das Prinzip des demokratischen Zentralismus, 8. das Prinzip des proletarischen und sozialistischen Internationalismus, 9. das Prinzip des sozialistischen Humanismus.

Die Züge der Verfassung des sozialistischen Staates kann man ableiten aus der Beurteilung der grundlegenden Anforderungen an die Qualität der Stellung und der Wirkung der Verfassung des sozialistischen Staates in der Gesellschaft, aus den

Anforderungen, die sich aus dem anerkannten Platz der Verfassung im Leben der sozialistischen Gesellschaft ergeben, aus der Rolle, die ihr beim Schutz und bei der Entfaltung der sozialistischen gesellschaftlichen Beziehungen zukommt. Während das Prinzip der Verfassung die inhaltliche Seite der Erscheinung betrifft, bezieht sich der *Zug der Verfassung* vor allem auf die funktionelle Realisierung der Erscheinung, die Gesamtqualität des Inhalts und die Qualität der Wirkung. Der Zug der Verfassung betrifft einerseits die Tatsache, daß die Verfassung über gewisse innere qualitative Voraussetzungen für ihre gesellschaftliche Wirksamkeit verfügt, und andererseits die Tatsache, daß die Verfassung eine Sendung erfüllt, die ihr objektiv zugewiesen wurde. Die Züge der Verfassung stehen in sehr engem Zusammenhang mit den Prinzipien der Verfassung, sie werden durch die Prinzipien determiniert, besonders bezüglich der inhaltlichen Seite der Qualität der Wirkung. Als Züge der Verfassung des sozialistischen Staates kann man ansehen: 1. den volksnahen Charakter der Verfassung, 2. ihre Realität, 3. ihre Stabilität, 4. ihre Souveränität — die Fähigkeit das Grundgesetz darzustellen, 5. ihren schöpferischen Charakter, bezw. ihre Fähigkeit, Faktor des gesellschaftlichen Fortschritts zu sein, 6. die Wissenschaftlichkeit der Verfassung.

Die Untersuchung des Wesens der Verfassung, der Prinzipien, der Züge sowie auch der aktiven Rolle der Verfassung bei der Entfaltung der gesellschaftlichen Beziehungen führt logisch hin zur *Rolle der marxistisch-leninistischen Partei* als der führenden Kraft, als des grundlegenden Garanten des gesellschaftlichen Fortschritts in kommunistischer Perspektive. Zwischen der Verfassung des sozialistischen Staates und der Realisierung der führenden Rolle der Partei existiert ein enger Zusammenhang. Die Partei leitet die Entwicklung in kommunistischer Perspektive, in ihrem Programm bestimmt sie die Richtung, die Aufgaben, die Mittel, die erkannte Qualität der weiteren Entwicklung und die Zielaspekte in der Entwicklung der gesellschaftlichen Beziehungen. Die Erkenntnis-, Konzeptions- und organisatorische Tätigkeit der Partei bestimmt wissenschaftlich-theoretisch und ideenmäßig im voraus den Verfassungstext. Die Partei zeigt die Gesetzmäßigkeiten in der Entwicklung des Staates und der Gesellschaft sowie aller damit zusammenhängenden Erscheinungen auf. Dabei analysiert sie die konkreten ökonomischen, politischen und sozialen Tatsachen auf der gegebenen Entwicklungsstufe der Gesellschaft, die internationalen Zusammenhänge, sämtliche Aspekte des Klassenkampfes. Die sozialistische Verfassung muß aufgrund der wissenschaftlichen Erkenntnis der gesellschaftlichen Gesetzmäßigkeiten entstehen, sich auf den dialektischen und historischen Materialismus, den wissenschaftlichen Kommunismus stützen, die Schlußfolgerungen der Staats- und Rechtswissenschaft benutzen. Die Partei und ebenso wenig die von ihr festgelegte politische Linie ersetzen nicht die Rechtsordnung. Das Parteiprogramm ist die theoretische Grundlage des Verfassungstextes. Die Verfassung bildet die staatsrechtliche Ausmündung der analytischen und programmatischen Parteibeschlüsse. Das Parteiprogramm und die Verfassung dürfen weder inhaltlich, noch bezüglich der Funktion und der Art der Realisierung verwechselt werden, wenn sie auch zahlreiche Momente gemeinsam haben.

Eine wichtige Problematik stellt im Zusammenhang mit der Untersuchung der aktiven Rolle der Verfassung bei der Entfaltung der gesellschaftlichen Beziehungen die Problematik der *Funktionen der Verfassung* dar. Dabei geht es nicht bloß darum festzustellen, über welche Funktionen die Verfassung in der sozialistischen Gesellschaft objektiv verfügt, sondern gleichzeitig muß auch die Frage, wie diese oder jene Funktion realisiert wird, beantwortet werden.

Die Funktion der Verfassung ist inhaltlich vorherbestimmt durch die Stellung der Verfassung in der Gesellschaft und ihre gesellschaftliche Rolle. Eine Funktion der Verfassung bedeutet die Fähigkeit der Verfassung auf die gesellschaftlichen Beziehungen einzuwirken in der Weise und in den Formen, die der Sendung dieses Dokumentes entsprechen. Die Verfassung ist ein wichtiger Bestandteil des gesellschaftlichen Überbaues, wird von den übrigen Bestandteilen beeinflusst, von ihnen durchdrungen und wirkt auch aktiv auf sie. Die Vielfalt der Komponenten des Überbaues, die in die Verfassung projiziert werden (Politik, Wissenschaft, Ideologie, Moral, Ethik, Kultur u.a.) beeinflusst die Realisierung der Verfassung in der Gesellschaft. Die Verfassung, die von den Aspekten der Bestandteile des Überbaues durchdrungen wird, wirkt daher auch mit ihrer Hilfe und auf ihre Weise. Die Verschiedenheit der Aspekte beeinflusst daher die konkrete Art der Einwirkung auf die gesellschaftlichen Beziehungen. Als geeignetstes Kriterium bei der Klassifikation der Ver-

fassungsfunktionen ist daher das Kriterium, das aus der Stellung der Verfassungen im Überbau der Gesellschaft, der Wechselbeziehung zu den übrigen Bestandteilen des Überbaues und daher aus der Art der Einwirkung auf die gesellschaftlichen Beziehungen abgeleitet wird, hervorzuheben. Von diesem Gesichtspunkt aus gesehen gehören zu den Funktionen der Verfassung die *juristische, die politische, die ideologische, die wissenschaftlich-theoretische und die kulturelle Funktion*. Dabei erfaßt diese Gliederung auch am besten den komplexen Charakter der Wirkung der Verfassung in der Gesellschaft.

Der sozialistische Schöpfer der Verfassung fixiert einerseits die in der bisherigen Entwicklung erzielten Errungenschaften, muß gleichzeitig aber auch die Entwicklungsdynamik der sozialistischen Gesellschaft respektieren. Die Verfassung muß in ihren Eigenschaften adäquat sein den in der sozialistischen Gesellschaft sich verhältnismäßig rasch ändernden Bedingungen. Sie kann jedoch diese Realität nicht nur passiv akzeptieren, sondern muß aktiv auf sie einwirken. Die Verfassung des sozialistischen Staates ist infolge ihrer objektiven Stellung und Vorausbestimmung ein „aktives“ Dokument, dessen Bedeutung unter anderem dadurch bestimmt ist, wie aktiv es die real existierenden gesellschaftlichen Beziehungen regelt. Die Verfassung sollte die bestimmten *gesellschaftlichen Beziehungen in ihrer Entwicklung* erfassen und dabei dennoch eine reale Verfassung sein. Die Verfassung des sozialistischen Staates beeinflußt objektiv durch die Art, wie sie die gesellschaftlichen Beziehungen fixiert und durch die dementsprechenden Formen und Methoden der Realisierung dieser Beziehungen in aktiver Weise nicht nur die Rechtsordnung, sondern die gesellschaftlichen Beziehungen selbst in breiter Perspektive; die Verfassung gehört zu den die *Dynamik unterstützenden Faktoren*, mit ihren Attributen soll sie der gesellschaftlichen Entwicklung dienen, sie zielbewußt juristisch, politisch, ideologisch, philosophisch, moralisch-ethisch und auch anderweitig beeinflussen, ist objektiv ein schöpferisches Dokument — *Faktor des gesellschaftlichen Fortschritts*.

Die Voraussetzungen dafür, daß die Verfassung so gut wie möglich ihrer schöpferischen Bestimmung gerecht wird, lassen sich grundsätzlich in zwei Gruppen einteilen: die äußeren (man kann sagen global gesellschaftlichen) und die *inneren* (die auf dem Verfassungstext selbst beruhen). Diese Gruppen von Voraussetzungen existieren und wirken in gegenseitigen Zusammenhang, in ihrer Einheit. Die äußeren Voraussetzungen der schöpferischen und dynamischen Rolle der Verfassung sind mit der Bestimmung der Verfassung im gesellschaftlichen Leben verknüpft, sind abhängig von der Qualität der Verwirklichung der Verfassung. Sie gehen aus von der hohen gesellschaftlichen Exponiertheit des Verfassungstextes, haften am Umfang ihrer Funktionen im gesellschaftlichen Leben, an der Beziehung zu den übrigen Bestandteilen des Überbaues der sozialistischen Gesellschaft und deren Mitwirkung. Sie hängen zusammen mit dem Wachsen ihrer realen Autorität, mit dem tiefen Verständnis und der Kenntnis des Verfassungstextes, mit ihrer Realität und Stabilität, den gesellschaftlichen Garantien für ihre Realisierung. Die Verfassung ist eine von vielen Faktoren abhängige Erscheinung und wird auch im gesellschaftlichen Wirken so verwirklicht (wenn sie auch vor allem ein juristisches Dokument ist). In ihren Einwirkungen umfaßt die Verfassung die wichtigsten Lebenssphären der Gesellschaft, die ökonomische, soziale, politische, kulturelle, juristische. Die gesamtgesellschaftliche Qualität und Breite der Verwirklichung der Verfassung, die Überleitung der Verfassungsvorschriften in das aktive Betragen aller Subjekte sind die äußerlichen Voraussetzungen für die schöpferische Rolle der sozialistischen Verfassung. Die Verwirklichung der Verfassung ist verknüpft mit dem Komplex besonders jener Subjekte, Methoden und Garantien, mit deren Hilfe die Verfassung zur Realität wird (er kann als Mechanismus der Verfassungsverwirklichung bezeichnet werden). Der wichtigste Garant für die Verwirklichung der Verfassung und daher auch die äußere Voraussetzung für die schöpferische Rolle der sozialistischen Verfassung ist die marxistisch-leninistische Partei.

Sehr wichtig ist es, durch welche inneren Voraussetzungen die Verfassung befähigt wird, den gesellschaftlichen Fortschritt zu stimulieren.

Diese Fähigkeit hat ihre wichtigen Voraussetzungen darin, daß

1. die Verfassung im erforderlichen Ausmaße die fundamentalen, die Gesellschaft in der gegebenen Etappe oder Phase der Entwicklung beherrschenden gesellschaftlichen Beziehungen und die entsprechenden Formen des gesellschaftlichen und staatlichen Lebens befestigt, also eine reale Verfassung ist;
2. sie die näheren und fernerer Perspektiven, die objektiven Gesetzmäßigkeiten

in der Entwicklung der Gesellschaft festigt, den Sozialismus in seiner Dynamik; sie das einheitliche System der gesellschaftlichen Leitung und der Entfaltung der sozialistischen Gesellschaft befestigt;

3. die Verfassung, die einen relativ langen Zeitraum der Entwicklung umfaßt, in ihrer Allgemeinheit die gegebene Etappe oder Phase im Moment, in der Entfaltung erfassen sollte, sowie auch in der perspektivischen Zielqualität, wodurch der Rahmen der Entwicklung deutlich abgesteckt wird;

4. die Verfassung ein stabiles Dokument sein sollte;

5. soweit es um innere juristische Spezifika geht, die schöpferische Rolle der Verfassung bedingt ist durch die Anwendung von sogen. Ziel-Normen, Prinzipien-Normen, dem Vorhandensein einer Präambel u.ähnl.

Ungeachtet ihrer weitschichtigen gesellschaftlich-politischen Bedeutung und Funktion bleibt die Verfassung des sozialistischen Staates vor allem ein *Bestandteil der Rechtsordnung*, und zwar der bestimmende, der wichtigste Bestandteil. Die Verfassung ist in ihrem gesamten Text vor allem eine Rechtsnorm, respektive ein Komplex von Rechtsnormen. Ungeachtet einer Menge von Spezifika, nämlich des in der Verfassung üblichen untraditionellen Grades der Bestimmtheit, des Vorhandenseins der Präambel besteht kein Grund dafür, den Text zu teilen in einen normativen und einen nichtnormativen Teil, einzelnen Teilen die Attribute der Normativität abzusprechen. Aus der Analyse der Verfassungstexte geht hervor, daß ihre Struktur bezüglich Anwendung der Arten von juristischen Formen der Vermittlung reicher gegliedert ist als dies bei Normen der übrigen Rechtszweige der Fall ist.

Die Verfassung stellt in ihrer staatsrechtlichen Qualität vor allem das *Grundgesetz* dar, und zwar nicht bloß des Staates, sondern auch der ganzen Gesellschaft. Die Rolle des Grundgesetzes ist vor allem dadurch charakterisiert, daß in der Verfassung die grundlegenden Ansichten der verfassungsgebenden Autorität auf die Staats- und Gesellschaftsordnung zum Ausdruck gebracht werden. Weiter zeigt sie sich darin, daß die Verfassung die Grundlagen der staatlichen und gesellschaftlichen Organisation des Landes, die grundlegenden Perspektiven der weiteren Entwicklung von Gesellschaft und Staat regelt. Die Verfassung ist die rechtliche Grundlage der gesamten Gesetzgebung, aus ihr erwächst das Rechtssystem. Die Verfassung ist der Gipfel des Rechtsnormensystems. Sie ist auch die grundlegende Interpretationsquelle, der grundlegende vereinheitlichende normative Akt.

Univerzita Karlova Praha

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA — 1982

MONOGRAPHIA XXXVIII

JUDr. Karel Klíma, CSc.

PODSTATA, FUNKCE A VÝZNAM ÚSTAVY
SOCIALISTICKÉHO STÁTU

Redakční rada časopisu: prof. JUDr. Zdeněk Lukeš, CSc. (předseda);
JUDr. Karel Malý, CSc. (tajemník); doc. JUDr. Dagmar Císařová, CSc.;
prof. JUDr. Jaromír Kincl, DrSc.; prof. JUDr. ing. Eduard Kučera, DrSc.;
doc. JUDr. Jiří Švestka, CSc.

Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.
Odpovědný redaktor doc. RNDr. Jiří V. Černý, CSc.
Vedoucí univerzitní edice PhDr. Zdeňka Vávrová-Rejšková

Graficky upravil Milan Hladký

Z nové sazby písmem Primus vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno,
závod 1

Náklad 500 výtisků

Vydání 1.

Kčs 10 —